

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (26), 2016

Київ 2016

Внесено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук :
наказ Міністерства освіти і науки
України від 09.03.2016 № 241

*Схвалено до друку науковою радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 26 грудня 2016 року № 51)
Схвалено до друку Вченою радою НАВС
(протокол від 26 грудня 2016 року № 37-3Р)*

Редакційна рада:

О.А. Федотов (голова) — дир. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України, канд. юрид. наук; **В.В. Черней** — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.; **С.С. Чернявський** — проректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.

Редакційна колегія:

В.В. Черней — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф. (головний редактор); **О.А. Федотов** — дир. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України, канд. юрид. наук (заст. головного редактора); **О.М. Головка** — д-р юрид. наук, проф. (Харк. нац. ун-т внутр. справ); **В.Г. Гончаренко** — акад. Нац. акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Н.І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Європейський ун-т); **С.Ф. Константинов** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **В.П. Черних** — академік НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф. (Нац. фармацевт. ун-т); **І.П. Красюк** — канд. юрид. наук, доцент, засл. юрист України; **В.Д. Сущенко** — канд. юрид. наук, проф., засл. юрист України (Нац. акад. внутр. справ); **Б.Б. Теплицький** — перший заст. дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В.М. Зайцев** — зав. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О.П. Яковенко** — заст. зав. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** (відп. секр.) — пров. фах. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України).

К82 Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. В.В. Черней] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. — К. : ПК «Типографія від «А» до «Я», 2016. — № 2 (26). — 188 с. : іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

© ДНДЕКЦ МВС України, 2016
© Національна академія
внутрішніх справ, 2016

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Бичкова С.С., Кирдан Б.В.

Деякі аспекти призначення та проведення експертизи у справах щодо захисту прав автора 6

Пілюков Ю.О.

Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України 13

Смерницький Д.В.

Поняття та засади адміністративно-правового забезпечення стандартизації в діяльності наукових установ МВС України 20

Кобилянський О.Л.

Спеціальні засоби захисту документів від підробки: криміналістична характеристика 30

Лускатов О.В., Лускатова Т.О.

Формування систем типових слідчих ситуацій в окремих криміналістичних методиках 38

Зеленський С.М., Ткаченко І.С.

Процесуальні та криміналістичні вимоги щодо використання поліграфа у кримінальному провадженні в Україні 46

Хайжачина О.С.

Розвиток наукових уявлень про механізм утворення слідів 53

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Никифорчук Д.Й., Телійчук В.Г.

Використання мікрооб'єктів слідчим під час досудового розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи та злочинні організації 58

Кирдун А.А., Андреева А.В.

Психолого-лінгвістическая експертиза по делам, связанным с противодействием экстремизму: к вопросу проведения анализа стратегии дискредитации 66

Ковальов В.В., Ковальова О.В.

Проблемні питання вимірювання кутів загострення леза та аналізу його результатів під час дослідження холодної зброї. 75

Парфило О.А.

Щодо організації техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події у разі виявлення саморобного вибухового пристрою 82

Тутецька Н.В.

Ознаки підробки документів. Способи їх виявлення 89

Манько Є.С.

Особливості портретної криміналістичної ідентифікації з використанням відеозображень 95

Купельська Г.І., Кравець В.Л.

Загальні ознаки та доцільність їх конкретизації на стадії роздільного дослідження почеркознавчої експертизи підписів 102

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Канюка О.Ю., Морозкіна Н.В., Юськів О.Б., Цебржинський О.І.

До питання дослідження регіонального волосся людини в судовій практиці: довідкова інформація для інтерпретації 107

Кофанов А.В.

Щодо можливості диференціації відстані пострілу при стрільбі з газових, газово-шротових, стартових «шумових» (типу zoraki) пістолетів і револьверів патронами, спорядженими шротом, кулями (гумовими, пластизоловими) 117

Єштокін В.І., Лінючев Г.В.

До питання виявлення слідів пострілу після останнього чищення зброї. 126

Назаренко О.М., Гарига-Грихно М.М.

До проблеми вивчення давності поховання трупа за скелетизованими рештками. Методика та експертна тактика 131

Коліса Я.Ю.

Пошук і фільтрування інформації, що міститься на цифровому носії 136

Непорада А.С.

Новітні технології в криміналістиці: 3D-сканування під час огляду місця події. 141

Лисий О.В.

Кримінально-правова характеристика способів незаконного заволодіння транспортним засобом. 144

Золотарьов С.О., Бичков С.О.

Проблемні питання, що виникають у процесі дослідження деяких моделей мобільних телефонів (смартфонів) 149

Сезонов В.С.

Удосконалення методики криміналістичного дослідження ідентифікаційних номерів транспортних засобів і документів, що їх супроводжують. 153

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Данець С.В.

Відеореєстратори як джерело отримання вихідних даних
для проведення автотехнічних досліджень 160

Кучерявенко О.Б.

Особливості експертного аналізу зіткнень транспортних засобів
в окремих дорожньо-транспортних ситуаціях. 167

Старіков Є.Л.

Вибір безпечного бокового інтервалу у межах
експертного дослідження маневру автомобіля 174

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Чисников В.Н.

Профессор С.Н. Матвеев – один из основателей Одесского кабинета
научно-судебной экспертизы (к 135-летию со дня рождения). 179

До уваги авторів! 187

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 347.948+347.78

С.С. Бичкова, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

Б.В. Кирдан, аспірант кафедри цивільного права
і процесу Національної академії внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ У СПРАВАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ АВТОРА

Досліджено окремі проблемні питання призначення та проведення експертизи у справах щодо захисту прав автора; визначено осіб, які беруть участь у таких справах і на яких покладається обов'язок щодо оплати експертного дослідження; виокремлено коло обставин, що не можуть бути предметом експертизи у справах щодо захисту прав автора; наголошено на необхідності залучення інших фахівців, крім експертів у сфері інтелектуальної власності, для проведення відповідних досліджень.

Ключові слова: експертиза, призначення експертизи, проведення експертизи, експерт, права автора, об'єкти авторського права.

Исследованы отдельные проблемные вопросы назначения и проведения экспертизы по делам о защите прав автора; определены лица, участвующие в таких делах и на которых возлагается обязанность по оплате экспертного исследования; выделен круг обстоятельств, которые не могут быть объектом экспертизы по делам о защите прав автора; подчеркнута необходимость привлечения других специалистов, кроме экспертов в сфере интеллектуальной собственности, для проведения соответствующих исследований.

The paper studies some problems of appointment and conduct of examinations in cases of copyright protection, defines the parties responsible for payment of costs of the examination. It also lists a number of facts that cannot be subject to examination in cases of copyright protection, and emphasizes the need for addressing expertise in other fields of forensic science apart from examination of intellectual property.

На сучасному етапі розбудови української державності одним із головних завдань є формування ефективної системи правової охорони інтелектуальної власності. Інтелектуальна діяльність гуманістичного характеру, спрямована на збагачення духовного світу людини, є одним із достатньо поширених видів суспільно корисної діяльності. Її результати у вигляді творів літератури, науки та мистецтва відповідно до чинного законодавства України визнаються об'єктами авторського права і підлягають правовій охороні [9, с. 1].

Слід зазначити, що творчість є одним з найскладніших видів людської діяльності, яка органічно пов'язана з життям і реальними потребами суспільного розвитку. Твори літератури, науки та мистецтва, задовольняючи естетичні попити людини, формують її світогляд, прикрашають та урізноманітнюють людське життя. Зрозуміло, що їх автори (митці) мають право на певну грошову винагороду та захист свого авторського імені. Регулюючи суспільні відносини у сфері створення та використання творів літератури, науки та мистецтва, авторське право визначає загальні правила поведінки суб'єктів з метою оптимального захисту прав творця з мінімальним обмеженням інтересів інших членів суспільства.

Закономірно, що активізація діяльності та зростання інтересів фізичних і юридичних осіб у цій сфері суспільних відносин обумовлюють збільшення цивільних спорів, вирішення яких потребує спеціальних досліджень з використанням відповідних знань. Тому дедалі ширшого застосування в судовому процесі набуває експертиза як одна з найважливіших форм використання спеціальних знань, оскільки залучення експертів, а отже, фахівців у певній галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла, дає змогу всебічно і повно з'ясувати обставини справи і вирішити питання по суті [1, с. 1; 2].

У межах цієї наукової праці доцільно звернути увагу на окремі проблемні аспекти призначення та проведення експертизи у справах щодо захисту прав автора. Питання призначення та проведення експертизи в інших категоріях цивільних справ виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Отже, метою статті є виокремлення проблемних питань процесуального порядку призначення та проведення експертизи у справах щодо захисту прав автора, а також розроблення ефективних шляхів їх вирішення.

У процесуальній науці дослідженню проблем доказування, у тому числі й судової експертизи, приділялося багато уваги. Ці питання розглядали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, І.А. Бірюков, С.В. Бондаренко, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, І.А. Кириченко, В.В. Комаров, В.Р. Кравець, О.С. Кравченко, С.Я. Фурса, Г.В. Чурпіта, Р.Б. Шишка, А.С. Штефан, О.О. Штефан, М.Й. Штефан та ін. Проте, позитивно оцінюючи праці вчених, слід констатувати, що питання комплексного правового забезпечення судової експертизи у справах щодо захисту прав автора не досліджувалися.

Відповідно до частини першої ст. 143 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, може бути призначено експертизу [8].

Термін «експертиза» походить від латинського «*expertus*» і від французького «*expertise*», що означає досвідчений, випробуваний. Отже, можна стверджувати,

що будь-яка експертиза є насамперед дослідженням із застосуванням спеціальних знань, які пройшли апробацію досвідом [10, с. 333].

Саме такий зміст визначення судової експертизи передбачив український законодавець у ст. 1 Закону України від 25 лютого 1994 року «Про судову експертизу»: «Судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду» [4].

Такими об'єктами відповідно до частини першої ст. 8 Закону України від 23 грудня 1993 року «Про авторське право і суміжні права» можуть бути літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; комп'ютерні програми; бази даних; музичні твори з текстом і без тексту; аудіовізуальні твори та інші об'єкти авторського права [3].

Перелік законодавчо-нормативних актів, якими суди мають керуватися під час вирішення питання про призначення судової експертизи, наведено у п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» [5]. Зокрема, рекомендовано керуватися ст. 143—150 ЦПК України, Законом України «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5, та враховувати роз'яснення, викладені в постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», з урахуванням особливостей правового регулювання захисту прав на об'єкти авторського права та (або) суміжних прав.

Аналіз наведених нормативних актів і керівних роз'яснень дає підстави для висновку про те, що одним із питань, яке залишається невирішеним у відповідному контексті, є питання щодо визначення суб'єктів, які мають здійснювати оплату експертного дослідження.

Відповідно до частини першої ст. 143 ЦПК України суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі. У цьому випадку ЦПК України (частина друга ст. 86) покладає витрати, пов'язані з проведенням судової експертизи, на сторону у цивільному процесі, яка заявила клопотання про її проведення. Якщо клопотання про проведення експертизи заявлено обома сторонами, витрати на її оплату несуть обидві сторони порівну. У разі неоплати судової експертизи в установлений судом строк суд скасовує ухвалу про призначення судової експертизи.

Водночас законодавець не врегулював питання оплати експертного дослідження у разі, коли клопотання про проведення експертизи заявлено не сторонами у цивільному процесі, а іншими особами, які беруть участь у справі.

Слід також враховувати, що згідно з Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 року процедури, які стосуються захисту прав інтелектуальної власності, «не повинні бути безпідставно ускладнені, вартість їх здійснення не повинна бути високою або супроводжуватися значними матеріальними затратами, вони не повинні містити безпідставні часові обмеження або невиправдані затримки» (частина друга ст. 41). У зв'язку з цим важливо дотримувати норм чинного законодавства щодо порядку призначення і проведення судо-

вих експертиз, які мають призначатися лише після ґрунтовного вивчення обставин справи і доводів сторін щодо реальної потреби у їх призначенні [7].

З огляду на зазначене доцільно розглянути можливі варіанти вирішення аналізованого питання.

Виходячи з того, що органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб і які звернулися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів (частина перша ст. 46 ЦПК України), а також треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (частина перша ст. 34 ЦПК України), наділяються правами та обов'язками особи, в інтересах якої вони діють, а також процесуальними правами та обов'язками позивача, вони також мають нести обов'язок щодо оплати витрат на проведення експертизи у разі, коли її призначено за їх клопотанням.

Дещо іншою є ситуація, коли клопотання про проведення експертизи подають треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Згідно із частиною третьою ст. 35 ЦПК України такі треті особи мають загальні права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, встановлені у ст. 27 ЦПК України. Але в цій статті не передбачено обов'язку щодо оплати судових витрат, тому його не можна покласти на цих третіх осіб. У зв'язку з цим вбачається, що призначити експертизу у справах щодо захисту прав автора за заявою третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, не можна, оскільки в іншому випадку не буде кому її оплачувати (для покладення цього обов'язку на них немає підстав). Правда, якщо ці треті особи проявлять ініціативу щодо проведення експертного дослідження за їх рахунок, суд має право задовольнити заявлене ними клопотання і призначити експертизу [9, с. 76].

Ще однією категорією суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, яка належить до осіб, що беруть участь у справі, є представники. Вирішуючи питання про те, чи є представники суб'єктами обов'язку щодо оплати судових витрат на проведення експертизи у справах щодо захисту прав автора, слід виходити з їх цивільного процесуального статусу, який залежить від того, представництво якої з осіб, що беруть участь у справі, вони здійснюють. З огляду на те, що представники можуть вчиняти від імені особи, яку вони представляють, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа (частина перша ст. 44 ЦПК України), можна стверджувати, що в усіх випадках суб'єктом обов'язку щодо оплати судових витрат на проведення експертизи є особа, представництво інтересів якої вони здійснюють, за винятком випадку, коли здійснюється представництво третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (цей випадок свідчить про наявність прогалин у нормах ЦПК України щодо правової регламентації суб'єкта обов'язку щодо оплати експертного дослідження).

Для того, щоб на практиці не виникало проблем із визначенням суб'єкта, який має оплачувати витрати, пов'язані з проведенням експертизи, а також задля того, щоб не обмежувати осіб, які беруть участь у справі та мають право заявляти клопотання про призначення експертизи, доцільно внести зміни до частини другої ст. 86 ЦПК України, визначивши таке: «Кошти на оплату судової експертизи вносяться особою, яка бере участь у справі і заявила клопотання про проведення експертизи».

Ще одним питанням, на яке треба звернути увагу, досліджуючи проблемні аспекти призначення та проведення експертизи у справах щодо захисту прав автора,

є правильне визначення предмета відповідного експертного дослідження.

У цьому аспекті слід зазначити, що, незважаючи на те, що постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 23 березня 2012 року № 5 «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» безпосередньо стосується справ, що розглядаються в порядку господарського судочинства, можна вважати, що окремі роз'яснення в ній мають важливе значення для всіх видів судочинства, в межах яких вирішуються спори про захист прав інтелектуальної власності, у тому числі про захист прав автора [6]. А отже, можна керуватися п. 1.5 зазначеної постанови, згідно з яким суди не повинні призначати судову експертизу для з'ясування документованих або публічно оголошених у встановленому порядку відомостей про об'єкти, події та явища, що пов'язані з результатами інтелектуальної, творчої діяльності. Для з'ясування такої інформації не потрібні спеціальні знання фахівців з відповідної галузі знань, оскільки суд може одержати або витребувати ці відомості від сторін спору чи інших учасників судового процесу. Наприклад, немає потреби призначати судову експертизу для з'ясування питання про держателя певного доменного імені в мережі Інтернет, тому що ці дані відповідно до вимог ст. 30 та 65 Господарського процесуального кодексу України можуть бути витребувані від об'єднання «Український мережевий інформаційний центр», який адмініструє систему реєстрації та обліку доменних назв і адресу українського сегмента мережі Інтернет.

Отже, висновок щодо предмета експертизи у справах про захист прав автора має бути таким: не можуть бути предметом експертизи питання, для отримання відповіді на які не потрібні спеціальні знання фахівців з певної галузі знань та (або) якщо суд може одержати чи витребувати відповідні відомості від сторін спору, інших учасників цивільного процесу або від певних органів та посадових осіб.

І наостанок доцільно зупинитися на питанні визначення експерта, який проводитиме експертизу об'єктів у справах щодо захисту прав автора.

Згідно з частиною першою ст. 53 ЦПК України експертом у цивільному процесі є особа, якій доручено провести дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, і дати висновок з питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери її спеціальних знань.

Як експерт може залучатися особа, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу», і внесена до Державного реєстру атестованих судових експертів (частина друга ст. 53 ЦПК України). При цьому особи, що беруть участь у справі, мають право просити суд провести експертизу у відповідній судово-експертній установі або доручити її конкретному експерту (частина четверта ст. 143 ЦПК України).

Водночас слід наголосити на тому, що у справах щодо захисту прав автора специфіка об'єктів авторського права, які є об'єктами судової експертизи, зумовлює необхідність здебільшого залучати як експертів фахівців не лише у сфері інтелектуальної власності, а й у відповідній галузі знань, а саме:

– призначаючи судову експертизу з питання про те, чи може частина літературного письмового твору (у тому числі й оригінальна назва твору) використовуватися самостійно або чи є твір похідним, суд у відповідній ухвалі має точно навести уривки з літературного твору, що за доводами сторони спору можна використовувати самостійно, наприклад, у передачах (програмах) організацій мовлення, чи

як об'єкт торговельної марки або комерційне найменування тощо. При цьому для експертного дослідження, крім фахівців у сфері інтелектуальної власності, можуть залучатися й фахівці у галузі літературознавства;

– за наявності суперечностей між сторонами спору з питання про те, чи є продукт творчої діяльності таким, що не охороняється авторським правом (ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права»), суд, як правило, має призначати судову експертизу із залученням у разі потреби як експертів фахівців не лише у сфері інтелектуальної власності, а й у сфері літературознавства, мистецтвознавства тощо;

– для з'ясування питання про те, чи використано чужий твір без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право), зокрема у формі плагіату чи піратства у сфері авторського права та (або) суміжних прав, судам необхідно призначати судову експертизу із залученням до її проведення фахівців у галузі літературознавства, мистецтвознавства тощо залежно від об'єкта авторського права та (або) суміжних прав (пп. 2.1—2.3 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 23 березня 2012 року № 5 «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності»).

Виходячи із зазначеного, можна дійти таких висновків.

1. Органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб і які звернулися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів (частина перша ст. 46 ЦПК України), а також треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (частина перша ст. 34 ЦПК України), мають нести обов'язок щодо оплати витрат на проведення експертизи у разі, коли її призначено за їх клопотанням.

2. Оскільки треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, наділені лише загальними правами та обов'язками осіб, які беруть участь у справі, то на них не можна покладати обов'язок щодо оплати судових витрат, крім випадків, коли ці треті особи виявлять ініціативу щодо проведення експертного дослідження за їх рахунок.

3. З огляду на те, що представники можуть вчиняти від імені особи, яку вони представляють, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа, в усіх випадках суб'єктом обов'язку щодо оплати судових витрат на проведення експертизи є особа, представництво інтересів якої вони здійснюють, за винятком, коли здійснюється представництво третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

4. Для того, щоб на практиці не виникало проблем із визначенням суб'єкта, який має оплачувати витрати, пов'язані з проведенням експертизи, а також задля того, щоб не обмежувати осіб, які беруть участь у справі та мають право заявляти клопотання про призначення експертизи, доцільно внести зміни до частини другої ст. 86 ЦПК України, визначивши таке: «Кошти на оплату судової експертизи вносяться особою, яка бере участь у справі і заявила клопотання про проведення експертизи».

5. Не можуть бути предметом експертизи питання, для отримання відповіді на які не потрібні спеціальні знання фахівців з певної галузі знань та (або) якщо суд може одержати чи витребувати відповідні відомості від сторін спору, інших учасників цивільного процесу або від певних органів і посадових осіб.

6. У справах щодо захисту прав автора специфіка об'єктів авторського права, що одночасно є об'єктами судової експертизи, зумовлює необхідність залучення як експертів фахівців не лише у сфері інтелектуальної власності, а й у відповідній галузі знань, зокрема у сфері літературознавства, мистецтвознавства тощо.

Список використаної літератури

1. Бичкова С.С. Експертиза в цивільному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С.С. Бичкова. — К., 2003. — 20 с.

2. Бичкова С.С. Проблемні питання призначення експертизи у цивільному процесі України / С.С. Бичкова // Судова апеляція. — 2007. — № 2. — С. 75—80.

3. Закон України «Про авторське право і суміжні права» : станом на 25 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

4. Закон України «Про судову експертизу» : станом на 24 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року № 5 «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» // Вісник Верховного Суду України. — 2010. — № 6. — С. 4.

6. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 23 березня 2012 року № 5 «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» // Вісник господарського судочинства. — 2012. — № 3. — С. 29.

7. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 року // Офіційний вісник України. — 2010. — № 84. — С. 503. — Ст. 2989.

8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року : станом на 4 лют. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

9. Чурпіта Г.В. Авторське право на твори образотворчого мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г.В. Чурпіта. — К., 2003. — 20 с.

10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Шемшученко Ю.С., Зяблюк М.П., Горбатенко В.П. та ін.]. — К. : Вид-во «Укр. енцикл. імені М.П. Бажана», 1999. — Т. 2 : Д — Й. — 744 с.

УДК 343.148

Ю.О. Пілюков, кандидат юридичних наук,
провідний фахівець Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ ТА ПІДРОЗДІЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування в умовах реформування системи МВС України. Висловлено окремі зауваження, що мають місце у їх спільній діяльності під час проведення слідчих (розшукових) дій. Обґрунтовано та внесено пропозиції щодо нормативно-правового врегулювання їх подальшої співпраці.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, судово-експертна діяльність, судова експертиза, Експертна служба МВС України, Національна поліція України, експерт-криміналіст, інспектор-криміналіст.

Рассмотрены отдельные вопросы взаимодействия и нормативно-правового урегулирования деятельности Экспертной службы МВД Украины и подразделений досудебного расследования в условиях реформирования системы МВД Украины. Высказаны отдельные замечания, имеющие место в их совместной деятельности при проведении следственных (разыскных) действий. Обоснованы и внесены предложения по нормативно-правовому урегулированию их дальнейшей совместной деятельности.

Discussed some questions of interaction and normative legal regulation in activities of an Expert Service and subunits of a pre-trial investigation in terms of reforming the system of Minister for Internal Affairs. Expressed some remarks concerning their common activities in carrying out an investigation. Motivated and given some suggestions concerning normative legal regulation of their further common activities.

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю вибору найоптимальнішого шляху подальшого реформування Експертної служби МВС України (далі — Експертна служба) та її взаємодії з підрозділами досудового розслідування Національної поліції України (далі — НПУ).

Питання взаємодії слідчих та інших суб'єктів досудового розслідування кримінальних проваджень у різний час досліджували Ю.П. Аленін, А.М. Балашов, В.П. Бахін, Н.А. Бурнашев, В.М. Биков, Г.П. Власова, А.К. Гаврилов, І.М. Гуткін, Л.Я. Драпкін,

А.Л. Дудніков, О.В. Керевич, В.П. Корж, С.Д. Осланов, В.І. Пархоменко, Ю.М. Ра-тишевський, І.М. Сорокотягін, Д.А. Сорокотягіна, В.В. Тіщенко, В.Т. Томін, А.О. Чи-чиркін, О.О. Чувільов, М.Г. Шуруханов та інші.

Окремі аспекти взаємодії експертних підрозділів і підрозділів НПУ на сучас-ному етапі реформування системи МВС України висвітлювали у своїх працях фа-хівці в галузі права та судово-експертної діяльності: Г.М. Гапотченко, О.В. Кравчук, О.А. Лопата, С.І. Ольховенко, Ю.В. Циганюк, Ю.М. Чорноус, В.В. Юсупов та інші.

Однак повною мірою питання взаємодії та нормативно-правового врегулюван-ня діяльності Експертної служби та підрозділів НПУ в умовах реформування систе-ми МВС України не досліджено.

Метою дослідження є аналіз взаємодії Експертної служби та підрозділів НПУ на основі вивчення слідчої та експертної практики, а також окремих нормативно-пра-вових актів, які регулюють їх спільну діяльність у сучасних умовах реформування системи МВС України, формулювання за результатами аналізу зауважень, обґрун-тування та внесення пропозицій щодо вдосконалення цієї взаємодії.

Сьогодні Україна перебуває на складному етапі своєї історії. Війна на сході країни, анексія Криму, корупція у владних структурах, суттєве збільшення кількості злочинів, політичні, економічні та соціальні негаразди пригнічують суспільство.

Реаліями сьогодення стали вбивства на замовлення із застосуванням вогне-пальної зброї та вибухівки, інші тяжкі злочини. Зрозуміло, що боротьба із цим со-ціальним злом неможлива без докорінної реформи всієї правоохоронної системи, очищення її від корупції і зловживань.

Попри значні труднощі створення патрульних підрозділів стало першим кроком у формуванні нової поліції України. На черзі — реформа служби дільничних інспек-торів, оперативних і слідчих підрозділів.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), Закону України «Про Національну поліцію», інших нормативно-правових ак-тів внесло суттєві корективи і у практичну діяльність судових експертів МВС України.

Експертна служба не увійшла до складу НПУ (що впливає із Закону України «Про Національну поліцію»), її персонал, пройшовши процедуру розатестації, на-був цивільного статусу [1].

Відтепер територіальні науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС України (далі — НДЕКЦ) не підпорядковуються управлінням НПУ на місцях, зо-крема підрозділам досудового розслідування, а їх службові взаємовідносини буду-ються виключно шляхом взаємодії. Організаційно-управлінське та науково-мето-дичне керівництво діяльністю НДЕКЦ, як і Експертною службою в цілому, покладено на Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (далі — ДНДЕКЦ).

З огляду на такі зміни постало питання про забезпечення належної організа-ції взаємодії між підрозділами НДЕКЦ і НПУ у спільній діяльності щодо боротьби зі злочинністю.

Суттєвим здобутком у справі організації повноцінного техніко-криміналістич-ного та судово-експертного забезпечення розкриття та розслідування злочинів стало нове Положення про Експертну службу МВС України (далі — Положення), затверджене наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1343. Відповідно до ньо-го нормативно-правову основу діяльності Експертної служби (крім власне самого

Положення) становлять Конституція України, закони України, укази Президента України та постанови Верховної Ради України, прийняті відповідно до Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, інші акти законодавства України, накази Міністерства внутрішніх справ України (п. 2 Положення) [2].

Згідно з Положенням Експертна служба як система державних спеціалізованих установ судової експертизи, діяльність якої спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України, безпосередньо підпорядковується Міністру внутрішніх справ України і складається з ДНДЕКЦ та територіальних НДЕКЦ. На неї покладено такі завдання [2]:

- здійснення організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності;
- проведення судових експертиз у кримінальному, виконавчому провадженні, адміністративних, цивільних і господарських справах, справах про адміністративні правопорушення, а також забезпечення в установленому порядку участі спеціалістів Експертної служби у слідчих (розшукових) діях;
- проведення експертних досліджень на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про судову експертизу»;
- забезпечення функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів;
- здійснення діяльності з виявлення, експертного огляду, розрядження, транспортування та знешкодження вибухонебезпечних предметів, пристроїв, що використовуються в терористичних цілях (пп. 1, 2, 3, 9, 13 п. 4 Положення).

Серед інших ці завдання Експертної служби найбільш повно відображають її взаємодію з підрозділами досудового розслідування НПУ.

Вагомого практичного значення у взаємодії експертних підрозділів і підрозділів НПУ набув наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» (далі — Інструкція), прийнятий відповідно до ст. 71 КПК України.

У п. 1 розд. I Інструкції вказано: «...Інструкція визначає порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України на спеціалізованій пересувній лабораторії на стадії досудового розслідування, а також обов'язки та повноваження працівників як спеціалістів під час проведення огляду місця події» [3].

Інструкція передбачає залучення до огляду місця події (далі — ОМП) та інших слідчих (розшукових) дій інспекторів-криміналістів, які увійшли до складу підрозділів досудового розслідування НПУ. Цю нову структуру створено за рахунок скорочення посад експертів-криміналістів НДЕКЦ з техніко-криміналістичного забезпечення роботи міських і районних відділів органів внутрішніх справ (далі — ТКЗР).

Згідно з Інструкцією інспекторів-криміналістів залучають для участі у складі слідчо-оперативної групи з метою проведення ОМП за рішенням керівника слідчого підрозділу. При собі вони повинні мати комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці події, виявлення, фіксації, вилучення та упакування слідової та іншої криміналістично значущої інформації, і працювати у

режимі, визначеному керівництвом слідчого підрозділу, відповідно до вимог чинного законодавства (п. 1, 4, 6 розд. II Інструкції) [3].

Рішення про доцільність застосування спеціалізованої пересувної лабораторії «...приймається керівництвом відповідного підрозділу Експертної служби спільно з керівництвом органу досудового розслідування, виходячи з категорії вчиненого злочину, об'єктивних обставин та необхідності застосування відповідних спеціальних знань» (п. 2 розд. III Інструкції) [3]. Її також можуть застосовувати для участі у проведенні ОМП «...у кримінальному провадженні за письмовим (як виняток — за усним з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки, у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних зі вчиненням:

- вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї;
- розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами;
- зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або такого, що спричинило тяжкі наслідки;
- дорожньо-транспортної пригоди, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
- пожежі, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
- вибуху, загрози вибуху або виявлення саморобних вибухових пристроїв» (пп. 1 розд. III Інструкції) [3].

Метою підготовки цієї Інструкції стало не лише приведення у відповідність до вимог КПК України порядку залучення спеціалістів до ОМП, але й, як зазначають С.І. Ольховенко та В.В. Юсупов, «...потреба упорядкувати діяльність працівників поліції — інспекторів-криміналістів та експертів НДЕКЦ як спеціалістів під час проведення огляду місця події» [4, с. 20].

Упроваджені нормативно-правові новації відкривають перед Експертною службою широкі можливості з покращення якості експертних досліджень, завершення впровадження міжнародної системи управління якістю, приведення у відповідність до європейських стандартів усієї системи державних спеціалізованих установ судової експертизи МВС України.

Проте на етапі практичної реалізації вимог зазначених нормативно-правових актів виникли окремі проблемні питання, що не дозволяють досягти належної взаємодії Експертної служби з НПУ, зокрема з її підрозділами досудового розслідування (інспекторами-криміналістами).

По-перше, як свідчить практика, в умовах скорочення посад експертів-криміналістів ТКЗР Експертної служби та передачі їх до НПУ суттєво збільшилася кількість матеріалів, які органи досудового розслідування надсилають до НДЕКЦ для дослідження, зокрема для проведення дактилоскопічних і трасологічних експертиз (раніше виконання таких експертиз доручалося експертам-криміналістам ТКЗР, штатні посади яких нині передано до НПУ). Відтепер, коли всі матеріали надходять до профільних підрозділів НДЕКЦ з практично незмінною штатною чисельністю судових експертів у них, навантаження на регіональні НДЕКЦ суттєво збільшилося; в окремих з них накопичилася значна кількість таких експертиз.

Для прикладу, за даними державного статистичного звіту ДНДЕКЦ «Про результати діяльності НДЕКЦ МВС України за перше півріччя 2016 року» судові експерти Експертної служби МВС виконали 19096 дактилоскопічних експертиз, станом на 30.06.2016 р. у залишку на виконанні перебувало 4768 експертиз, з них 2127 — на виконанні від одного до трьох місяців і 1016 експертиз — понад три місяці [5, с. 2]. Аналогічною є ситуація і з виконанням трасологічних експертиз.

Як відомо, кримінально-процесуальне законодавство визначає експертизу як одну зі слідчих (розшукових) дій. Стаття КПК України розкриває поняття розумних строків їх проведення: «Під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень...» [6].

Крім того, визначення терміна «строк» містить п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — Інструкція Мін'юсту), затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.01.98 р. № 53/5. Згідно з цією Інструкцією строк проведення експертизи встановлює керівник експертної установи з урахуванням складності дослідження та експертного навантаження фахівців [7].

Як свідчать результати аналізу статистичного звіту, більшість експертиз за своїм призначенням належали до категорії діагностичних, а вирішувані питання — до простих чи середніх за складністю. На проведення таких експертиз Інструкцією Мін'юсту передбачено строк у межах 10 та 30 календарних днів відповідно. Отже, експертизи, що перебували на дослідженні більш ніж один і три місяці, об'єктивно є простроченими за термінами їх проведення.

Але як можна дотримати розумних строків або строків, визначених Інструкцією Мін'юсту, коли середнє навантаження на одного експерта порівняно з минулими роками суттєво зросло. Зрозуміло, що залишок не виконаних вчасно експертиз утворився за рахунок збільшення такого навантаження.

Слід також наголосити, що проведення навіть найпростішої експертизи не є механічним процесом. Експертне дослідження — це науково-дослідний, пізнавальний процес, що вимагає від експерта значної зосередженості та творчого підходу, а отже, відповідного часу на його проведення.

Безперечно, невчасне проведення експертиз негативно впливає на перебіг і строки розслідування кримінальних проваджень.

По-друге, як свідчать результати проведеного автором дослідження, немає чітко визначених показників, за якими можна оцінити діяльність новостворених підрозділів інспекторів-криміналістів (доречно зауважити, що професії інспектора-криміналіста у Класифікаторі професій немає), хоча, зрозуміло, що критерієм оцінки їх роботи є якісний ОМП.

У процесі ОМП спеціаліст, застосовуючи спеціальні знання та технічні засоби, «...за дорученням слідчого, прокурора має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження» (п. 7 ст. 237 КПК України) [6].

З метою якісної підготовки вилучених під час ОМП об'єктів для проведення екс-

пертих досліджень спеціаліст має розмежувати їх за походженням, упевнитись у якості та стійкості характерних ознак, які вони містять, надати допомогу слідчому в упакуванні вилучених об'єктів та оформленні протоколу огляду. Лише за таких умов до експертних установ надходитимуть об'єкти дослідження та порівняльні зразки належної якості.

Проте, як свідчить практика, експертам не завжди надають матеріали належної якості. Причиною цього є те, що інспектори-криміналісти, як правило, не проводять загального огляду вилучених об'єктів слідової інформації та їх візуального дослідження. Зокрема, об'єкти слідової інформації попередньо не перевіряють щодо їх походження, не оцінюють їх якість, не встановлюють наявності у них характерних ознак. У результаті до експертів надходять об'єкти слідової інформації, значний відсоток яких за висновками проведених експертиз визнають непридатними для ідентифікації.

Отже, як свідчать результати проведеного аналізу, з певною мірою вірогідності можна стверджувати, що не всі інспектори-криміналісти за своїм професійним рівнем готові як спеціалісти забезпечити кваліфіковану участь у такій важливій для розкриття та розслідування злочинів слідчій дії, як ОМП. Відсутність відповідних навичок і належної кваліфікації на додаток до відсутності чітких критеріїв оцінки своєї діяльності не дозволяє інспекторам-криміналістам досягти належних позитивних результатів у роботі.

Таким чином, створення підрозділу інспекторів-криміналістів як одного з підрозділів досудового розслідування може бути ефективним і дозволить досягти бажаної мети проведеного реформування лише за умови наповнення його діяльності більш конкретним змістом з чітко визначеними завданнями. Тому питання підвищення якості проведення ОМП, а також наявності причин порушення строків виконання окремих видів експертиз потребують додаткового вивчення та вжиття відповідних коригувальних заходів.

Загалом реформу Експертної служби у взаємодії з підрозділами НПУ потрібно розглядати у контексті загальної реформи всієї судово-експертної діяльності в державі. Так, згідно із законопроектом від 08.08.2016 р. № 5014, поданим на реєстрацію до Верховної Ради України, запропоновано внести зміни до Закону України «Про судову експертизу» (зокрема, до частини третьої ст. 8) щодо необхідності атестації та державної реєстрації методик проведення криміналістичних і психіатричних судових експертиз у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [8].

Необхідність прийняття Верховною Радою України запропонованого законопроекту обумовлена потребою посилення державного контролю за діяльністю експертів, спонукання їх до добросовісності, підвищення кваліфікації та додержання встановлених методик проведення експертиз.

Також потребують перегляду окремі відомчі підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують діяльність Експертної служби. Так, потрібно підготувати новий наказ замість скасованого наказу МВС України від 30.08.99 р. № 682, яким затверджено Настанову про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України. У зазначеній Настанові серед інших важливих питань організації діяльності Експертної служби було визначено порядок проведення судових експертиз. На сьогодні такого важливого з погляду практичної діяльності судового експерта документа немає.

У зв'язку зі зміною завдань і повноважень потребують оновлення наказ МВС України від 10.09.2009 р. № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС», інші накази та положення.

Актуальними залишаються проблеми підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах за спеціальністю «судова експертиза», формування кадрового резерву, перепідготовки та підвищення кваліфікації працюючих спеціалістів, повернення до експертних установ досвідчених фахівців, які, маючи величезний досвід і знання, з тих чи інших причин залишилися за межами сфери судової експертизи.

Викладені у статті зауваження та пропозиції дозволять якомога правильніше спрямувати нормотворчу і практичну діяльність з реформування Експертної служби та підрозділів НПУ, забезпечити ефективну їх взаємодію.

Проблема взаємодії Експертної служби з підрозділами НПУ охоплює надзвичайно широке коло питань. У статті акцентовано увагу лише на окремих аспектах правового врегулювання такої взаємодії. Вказані проблеми залишаються актуальними і потребують подальших досліджень з урахуванням практичного досвіду слідчих, оперативних працівників і судових експертів.

Список использованной литературы

1. Закон України «Про Національну поліцію» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/show/580-19>.

2. Наказ МВС України від 03.11.2015 № 1343 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>, 2-3-с.

3. Наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>, 1-3-с.

4. Ольховенко С.І. Окремі питання взаємодії експертів-криміналістів та інспекторів-криміналістів, їх адаптація в умовах реформування системи МВС України / С.І. Ольховенко, В.В. Юсупов // Криміналістичний вісник. — 2016. — Вип. № 1 (25). — С. 18—21.

5. Статистичний звіт про результати діяльності НДЕКЦ МВС України за I півріччя 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dndekc.mvs.gov.ua>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 24 грудня 2015 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

7. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 31.07.2015 № 1915/15) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

8. Проект Закону України від 08.08.2016 № 5014 «Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу щодо атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.lbc.com.ua>.

УДК 354.81:658.562(477)

Д.В. Смерницький, кандидат юридичних наук,
заступник директора Державного науково-дослідного
інституту МВС України

ПОНЯТТЯ ТА ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ УСТАНОВ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто поняття та засади адміністративно-правового забезпечення стандартизації в діяльності наукових установ МВС України.

Ключові слова: стандартизація, стандарти, технічні регламенти, адміністративно-правове забезпечення.

Рассмотрены понятие и принципы административно-правового обеспечения стандартизации в научных организациях МВД Украины.

The article reviewed the concept and issues of administrative and legal support standardization in scientific organizations of MIA of Ukraine.

Дослідження засад адміністративно-правового забезпечення науково-технічної діяльності неможливе без дослідження адміністративно-правового регулювання стандартизації (технічного регулювання) науково-технічних розробок, яка покликана вирішувати питання їх якості, конкурентоспроможності та безпеки, у тому числі екологічної, що і зумовлює безумовну актуальність таких досліджень.

На думку Ю.В. Венгера, стандартизація у цілому виступає як засіб державного регулювання і водночас є складовою національної системи технічного регулювання. Він звертає увагу на її входження до сфери публічного інтересу. Ю.А. Тихомиров розуміє публічний інтерес як «визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної спільності, задоволення якого слугує умовою та гарантією її існування та розвитку» [1, с. 55]. М.І. Васильєва вважає, що публічний інтерес охоплює державні інтереси в тій частині, яка відображає інтереси суспільства в цілому, і суспільні як інтереси громадського суспільства тією мірою, яка відповідає рівню їх пізнання та може бути забезпечена правовим захистом [2, с. 64]. П.П. Востриков поняття «публічний інтерес» визначає як інтерес великих соціальних груп (під публічним слід розуміти інтерес, пов'язаний зі сферою формування та здійснення державної влади, з найважливішими потребами суспільства, які не можна задовольнити нічим, крім державної форми його організації) [3].

Із наведеного випливає висновок, що публічний інтерес є суспільним інтересом, який забезпечує та охороняє держава. При цьому держава проводить заходи щодо реалізації публічного інтересу безпосередньо або шляхом встановлення нормативних приписів, обмежень, призначення для виконання певного кола соці-

альних завдань, регулювання відповідних суспільних відносин. За допомогою норм адміністративного права фактичні суспільні відносини у сфері державного управління перетворюються на адміністративні [4, с. 96—97].

І стандартизація, і сертифікація є предметом публічного інтересу. Проте щодо визначення публічного інтересу Ю.А. Тихомировим та Ю.В. Венгер, то варто зазначити, що суспільний інтерес, виникаючи як інтерес окремих людей, згодом набуває значного поширення і статусу суспільного інтересу (інтересу переважної більшості громадян суспільства, як це визначає П.П. Востриков). І лише тоді під впливом суспільства публічний інтерес набуває державної підтримки та правового регулювання.

Як зазначає А.О. Болотніков, стандартизація як галузь науково-технічної діяльності охоплює такі теоретичні наукові напрями: теорія утворення понять; теорія утворення класифікаційних груп; теорія кодування інформації; теорія наступництва технічних систем; теорія наступництва організаційних систем; теорія якісних вимірювань; теорія кількісних вимірювань; загальне стандартознавство; теорія комплексної стандартизації; теорія випереджаючої стандартизації [5, с. 4—5].

Погоджуючись з такою думкою, слід зазначити, що це не лише галузь науково-технічної діяльності, а й галузь права, і наведений перелік доцільно доповнити додатковими науковими напрямками, а саме:

- теорія правового забезпечення (технічного регулювання), яка визначає правові норми щодо забезпечення сфери стандартизації, встановлює відповідні норми та забезпечує взаємодію суб'єктів зазначеної сфери, відповідальність, обов'язки та функції суб'єктів;

- теорія обов'язкової сертифікації та теорія добровільної сертифікації на встановлення відповідності товарів (продукції, робіт, послуг) встановленим нормам — як підсистема теорії правового забезпечення;

- теорія забезпечення якості продукції — теорія, що вивчає процеси та системи, необхідні для забезпечення встановленої якості товарів. До цієї групи можуть віднести встановлені А.О. Болотніковим теорії: наступництва організаційних систем — як система управління якістю; якісних вимірювань — як система забезпечення достовірних вимірювань технічних параметрів у науково-технічній діяльності; кількісних вимірювань — як система забезпечення достовірності вимірювання розсіяних результатів вимірювання та встановлення правдивої оцінки цих результатів; загальне стандартознавство — як система, що переважно спрямована на забезпечення якості товарів та його безпечності для людини та навколишнього середовища; випереджаючої стандартизації — як система встановлення підвищених норм з якості порівняно з існуючими;

- теорія забезпечення стандартизації продукції, що виготовляється, — як система, що забезпечує уніфікацію однорідної продукції, забезпечуючи цим удосконалення виробничого процесу та економічних показників цього процесу.

Становлення стандартизації А.О. Болотніков поділяє на певні етапи [5, с. 21]:

- давні часи — звичайний розвиток стандартизації виникнення писемності, вимірювань;

- перша половина IX ст. — епоха Відродження, виникнення міжнародної мови есперанто, системи літочислення, суднобудування;

- XVI ст. — початок XVIII ст. — розвиток національних систем стандартизації;

- XVIII ст. — вихід стандартизації на міжнародний рівень, укладення Міжнарод-

ної метричної конвенції, заснування Міжнародного бюро мір і ваг;

– XX ст. — широке застосування стандартизації у масовому виробництві озброєння, а також у машинобудуванні, на транспорті;

– сучасний етап — стандартизація якості товарів, послуг, управління, процесів.

За результатами аналізу етапів розвитку стандартизації можна дійти висновку, що стандартизація спочатку зароджувалась не як окрема сфера діяльності, а як складова науково-технічної, наукової діяльності та розвитку суспільства, що згодом почала виокремлюватись у самостійну сферу суспільного життя, яка діє у галузі науково-технічних досліджень, розробок, виготовлення технічної продукції, і почала набувати правового наповнення.

У незалежній Україні сфера стандартизації та сертифікації була започаткована у 1993 році Декретом Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію» [6], який визначив правові та економічні основи систем стандартизації та сертифікації, встановивши організаційні форми їх функціонування на території України. Дія Декрету поширилася на підприємства, установи і організації незалежно від форм власності та видів діяльності, що діють на території України, а також на громадян — суб'єктів підприємницької діяльності [6].

Основоположним нормативно-правовим документом у сфері стандартизації є Закон України «Про стандартизацію» (далі — Закон), що встановлює правові норми стосовно сфери стандартизації та суб'єктів цієї сфери [7].

Згідно зі ст. 1 Закону стандарт — це нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній сфері. Стандартизація — це діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

У Законі визначено такі види стандартів: регіональний, прийнятий регіональною організацією стандартизації; національний, прийнятий національним органом стандартизації; міжнародний, прийнятий міжнародною організацією зі стандартизації; європейський — регіональний стандарт, прийнятий європейською організацією стандартизації; міждержавний — регіональний стандарт, передбачений Угодою про проведення узгодженої політики в галузі стандартизації, метрології і сертифікації від 13 березня 1992 року [8] та прийнятий Міждержавною радою із стандартизації, метрології і сертифікації.

Також у Законі встановлено такі види організацій зі стандартизації: міжнародна організація стандартизації — організація, членство в якій відкрито для відповідних національних органів усіх держав; національний орган стандартизації — визнаний на національному рівні, що має право бути національним членом відповідних міжнародних і регіональних організацій стандартизації; регіональна організація стандартизації — організація, що займається стандартизацією, членство в якій відкрито для відповідних національних органів держав лише одного географічного, політичного або економічного простору.

Метою стандартизації в Україні згідно зі ст. 4 Закону є забезпечення відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню, застосовність, сумісність, вза-

емозамінність об'єктів стандартизації, забезпечення раціонального виробництва шляхом застосування визнаних правил, настанов і процедур тощо.

До об'єктів стандартизації належать матеріали, обладнання, системи, їх сумісність; правила, процедури, функції, методи, діяльність чи її результати, вимоги до термінології, позначення тощо (ст. 5 Закону).

Суб'єктами стандартизації згідно зі ст. 8 Закону є: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері стандартизації; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації; національний орган стандартизації; технічні комітети стандартизації; підприємства, установи та організації, що здійснюють стандартизацію. При цьому стандарт визначає повноваження кожного суб'єкта стандартизації.

Зокрема, національний орган стандартизації (державне підприємство, що не підлягає приватизації, утворене центральним органом виконавчої влади, яке реалізує державну політику у сфері стандартизації):

- організовує та координує діяльність щодо розроблення, прийняття, перевірки, перегляду, скасування та відновлення дії національних стандартів тощо;
- приймає, скасовує та відновлює дію національних стандартів тощо;
- вживає заходів щодо гармонізації національних стандартів з відповідними міжнародними, регіональними стандартами тощо;
- забезпечує відповідність національних стандартів законодавству;
- забезпечує адаптацію національних стандартів до сучасних досягнень науки і техніки тощо.

Технічні комітети стандартизації, що не мають статусу юридичної особи, є формою співробітництва заінтересованих юридичних і фізичних осіб з метою організації і виконання робіт з міжнародної, регіональної, національної стандартизації у визначених сферах діяльності та за закріпленими об'єктами стандартизації.

Підприємства, установи та організації, що здійснюють стандартизацію, мають право у відповідних сферах діяльності та з урахуванням своїх господарських і професійних потреб організовувати та виконувати роботи зі стандартизації, зокрема:

- розробляти, приймати, перевіряти, переглядати та скасовувати стандарти, установлювати процедури їх розроблення, прийняття, перевірки, перегляду, скасування та застосування;
- брати участь у роботі спеціалізованих міжнародних і регіональних організацій стандартизації відповідно до положень про такі організації тощо.

У МВС України прикладом установ, які проводять (мають право проводити) роботи у сфері стандартизації, є наукові установи, а саме Державний науково-дослідний інститут (далі — ДНДІ) та Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (далі — ДНДЕКЦ) — потужні осередки наукової та науково-технічної діяльності.

Вплив наукових установ МВС України на сферу адміністративно-правового забезпечення зумовлений діяльністю з підготовки пропозицій до проектів нормативно-правових актів і безпосередньої їх розробки і впровадження.

Наукові установи МВС України у своїй діяльності користуються низкою національних стандартів (ДСТУ) та стандартів організацій України (СОУ), які унормовують процес проведення наукових досліджень і науково-технічних розробок, наукових і криміналістичних експертиз, виготовлення дослідних зразків техніки тощо.

Крім цього, ДНДІ та ДНДЕКЦ у межах своєї компетенції розробляють стандарти на певний вид діяльності чи науково-технічну продукцію відповідно до основних заasad, визначених Законом.

Отже, Міністерство внутрішніх справ України та його наукові установи всебічно задіяні у розвитку сфери стандартизації і на державному рівні впливають на її удосконалення.

Право власності на створені стандарти згідно із ст. 16 Закону мають підприємства, установи та організації, які їх розробили та прийняли.

Право власності на національні стандарти, розроблені національним органом стандартизації, належить державі (ст. 25 Закону).

Національні стандарти можна розробляти на продукцію, що є об'єктом стандартизації та одночасно об'єктом інтелектуальної чи промислової власності, якщо національний орган стандартизації отримав дозвіл від власника прав на продукцію в установленому законом порядку.

Отже, Закон встановлює необхідні норми щодо сфери національної стандартизації, визначає суб'єктів цієї діяльності та права власності на створені стандарти, а також комплекс організаційних робіт щодо розробки, затвердження, введення в дію, скасування стандартів тощо.

Усі чинні в Україні стандарти, на думку А.О. Болотнікова, можна поділити на дві великі групи:

- ті, що спрямовані на підвищення якості продукції;
- ті, що визначають оптимальну різноманітність видів, марок і типорозмірів продукції.

Такий поділ стандартів дає змогу виявити два основних джерела економічного ефекту від стандартизації: економію внаслідок підвищення якості продукції і прибутку від зовнішньої торгівлі; економію від зростання масовості та серійності продукції, концентрації виробництва і зниження експлуатаційних витрат внаслідок скорочення надлишкової різноманітності однорідної продукції [5, с. 22].

Ця думка є слушною, адже стандарти дійсно охоплюють два напрями: розвиток науково-технічної діяльності як забезпечення якості продукції та безпечності її для людини і навколишнього природного середовища, а також уніфікація продукції, яку випускають, що забезпечує відповідний економічний ефект від виготовлення нової однотипної продукції та стандартизованих запчастин.

Крім цього, такий поділ також визначає напрями адміністративно-правового забезпечення стандартизації.

За правопорушення, вчинені у сфері стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації, здебільшого передбачено адміністративну відповідальність з огляду на те, що ці порушення, як правило, не призводять до матеріальної шкоди. Як зазначає С.М. Орехов, у юридичній науці основою класифікації міри відповідальності прийнято вважати матеріальний (галузевий) і процесуальний критерії. Матеріальний критерій, як правило, характеризується нормативно-правовою визначеністю і заходами державно-примусового впливу у вигляді виплати штрафу. Процесуальний критерій адміністративної відповідальності визначає підстави і процесуальний порядок провадження, який охоплюється загальними термінами «адміністративне провадження» та «адміністративне судочинство» [9, с. 12, 13].

У Кодексі України про адміністративні правопорушення [10] законодавець

встановив відповідальність за недодержання норм стандартів у різних сферах (ст. 167, 1681, 170, 171, 1711, 1712, 172).

Згідно з Кримінальним кодексом України у сфері стандартизації передбачено і кримінальну відповідальність, зокрема за умисне введення в обіг продукції, яка не відповідає вимогам щодо її безпечності, встановленим нормативно-правовими актами, якщо такі дії вчинено у великих розмірах (ст. 227) [11].

Правові норми щодо технічного регулювання у сфері господарювання для різних господарських суб'єктів визначає Господарський кодекс України [12].

На завершення розгляду основних нормативно-правових актів у сфері стандартизації слід зазначити, що детально врегульовує процедуру розробки стандартів Національний стандарт України ДСТУ 1.2:2003 «Національна стандартизація. Правила розроблення національних нормативних документів» [13], який установлює правила розробки, приймання, перегляду, зміни, визнання такими, що втрачили чинність, національних стандартів України, кодексів усталеної практики тощо.

Загалом стандартизація охоплює надзвичайно широку сферу суспільної діяльності, що містить наукові, технічні, господарські, економічні, юридичні, естетичні, політичні аспекти тощо і, на думку С.М. Орехова, поряд з метрологією та сертифікацією є специфічним засобом регулювання господарської діяльності та водночас складовою національної системи технічного регулювання [9, с. 8]. Слід лише додати, що і метрологія, і сертифікація, і стандартизація є засобами адміністративно-правового регулювання господарської діяльності.

Також С.М. Орехов слушно зазначає, що нині діяльність світових та європейських організацій з метрології, стандартизації, сертифікації провадиться для внесення екологічних аспектів у діяльність технічних комітетів Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), Європейського комітету зі стандартизації (CEN) та інших спеціалізованих організацій, на які покладено функції з розробки стандартів, що дає відчутний економічний ефект країнам, які упроваджують такі стандарти у практику [9, с. 11].

Слід лише додати, що виникла потреба у запровадженні елементів екологічної сертифікації продукції на виконання встановлених у стандартах, технічних регламентах та інших нормативно-правових і нормативних документах відповідних норм щодо екології.

Існують стандарти обов'язкового та добровільного застосування, тобто визначення відповідності продукції встановленим нормам у нормативно-правових документах є обов'язковим і добровільним чинником.

Я.Г. Воронін під дозвільною системою у тій чи іншій сфері суспільної діяльності розуміє окремий напрям дозвільної діяльності, яка має певні особливості (за об'єктом, предметом, суб'єктами, метою, нормативно-правовою базою) [14, с. 95].

Технічне регулювання певної сфери суспільних відносин дійсно має дозвільний характер. Йому притаманні всі риси дозвільної системи: об'єктом є суспільні відносини щодо забезпечення якості та безпечності продукції, робіт та послуг у науково-технічній сфері (як для людини, так і для навколишнього середовища); предметом є правові засади та організаційне забезпечення технічного регулювання, у тому числі стандартизації та сертифікації продукції, існуючий порядок регулювання відносин у зазначеній сфері, який забезпечує умови для наукових досліджень і науково-технічних розробок; суб'єктами є органи виконавчої влади, які згідно з чин-

ним законодавством здійснюють правове регулювання сфери стандартизації, сертифікації та підтвердження відповідності продукції встановленим нормам, а також суб'єкти (установи, організації, підприємства), що є виконавцями встановлених норм, тобто суб'єктами підприємницької діяльності; метою є забезпечення якості та безпечності продукції, а також уніфікації випуску різних видів продукції з метою забезпечення послідовного розвитку науково-технічного процесу та економічної доцільності таких технічних розробок і випуску серійної продукції.

Дозвільними процедурами, на думку Я.Г. Вороніна, є група однорідних адміністративно-процедурних норм і послідовно здійснюваних уповноваженими органами (їх посадовими особами) процедурних дій щодо розгляду індивідуальної адміністративної справи за заявою фізичної або юридичної особи, а також прийняття індивідуального адміністративного акта у вигляді дозвільного документа або рішення про відмову його видачі та виконання [14, с. 95].

Загальнотехнічні та організаційно-методичні стандарти, як правило, поєднуються в комплекси (системи) стандартів для нормативного забезпечення рішень технічних і соціально-економічних завдань у визначеній сфері діяльності. Нині діє понад 40 систем міждержавних стандартів, що забезпечують організацію виробництва високоякісної продукції.

Найважливішими з них є:

- національна стандартизація; стандарти цієї системи позначаються перед номером стандарту цифрою 1;
- єдина система конструкторської документації (ЄСКД); стандарти системи ЄСКД позначаються перед номером стандарту цифрою 2;
- єдина система технологічної документації (ЄСТД); стандарти системи ЄСТД позначаються перед номером стандарту цифрою 3;
- система показників якості продукції (створена СРСР у 1980-і роки); стандарти цієї системи позначаються перед номером стандарту цифрою 4;
- державна система забезпечення єдності вимірювання (ДСВ); стандарти цієї системи позначаються цифрою 8;
- система стандартів безпеки праці (ССБП); стандарти цієї системи позначаються цифрою 12;
- єдина система технологічної підготовки виробництва (ЄСТВ); стандарти цієї системи позначаються цифрою 14;
- система розробки і постановки продукції на виробництво (СРПВ); стандарти цієї системи позначаються цифрою 15.

Слід зазначити, що при розробці ДСТУ в Україні не прийнято відносити стандарти до систем, як це було в СРСР. В Україні використовують наскрізну нумерацію стандартів за аналогією зі стандартами ISO, IEC, EN. Однак «національну стандартизацію» можна віднести до системи стандартів і ці стандарти позначають перед номером стандарту цифрою 1 [15, с. 22—23].

Поняття «системи стандартизації» визначено постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 1992 року № 269 «Про організацію роботи, спрямовану на створення державних систем стандартизації, метрології та сертифікації» [16], якою було затверджено Концепцію державних систем стандартизації, метрології та сертифікації (далі — Концепція). Зокрема, постановою було визначено, що науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи зі стандартизації, метрології та

сертифікації, розробка державних стандартів, які встановлюють основоположні та загальнотехнічні вимоги, а також обов'язкові вимоги, що забезпечують безпечність продукції для життя і здоров'я людей, тощо, фінансуються з державного бюджету за розділом «Наука» окремим рядком «Стандартизація, метрологія та сертифікація».

Отже, держава визначила сферу стандартизації як наукову сферу та забезпечує їй відповідне державне регулювання шляхом виділення необхідних коштів на розвиток, правового забезпечення діяльності суб'єктів цієї сфери, а також організаційної діяльності щодо впливу на розвиток сфери органів виконавчої влади, державних установ, органів місцевого самоврядування за допомогою здійснення відповідних повноважень, встановлених чинними нормативно-правовими документами.

У Концепції визначено комплекс заходів щодо розвитку державних систем стандартизації, метрології та сертифікації згідно з принципами міждержавних, міжнародних, регіональних і національних систем зарубіжних країн з урахуванням інтересів України як повноправного учасника міждержавних, європейських та світових інтеграційних процесів.

Отже, Концепція встановлює три системи, а саме систему стандартизації, систему сертифікації та систему метрологічного забезпечення з метою послідовної інтеграції України у світове економічне співтовариство, розвитку України як суверенної правової держави.

У літературі поняття «адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації» визначають як вплив адміністративно-правових засобів на діяльність, спрямовану на встановлення положень, норм і вимог для їх багаторазового використання, з метою забезпечення упорядкованості у сфері виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції, робіт і послуг [9, с. 14].

Водночас визначення поняття адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації насамперед слід розглядати з позиції забезпечення якості продукції та послуг для громадян, а також забезпечення безпеки зазначених товарів, а не з погляду підвищення конкурентоспроможності продукції. Тобто адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації доцільно сформулювати як діяльність, визначену чинними нормативно-правовими актами державних органів, спрямовану на вплив адміністративно-правових засобів на науково-технічну діяльність з метою встановлення положень, норм і вимог для їх багаторазового використання, забезпечення регулювання та упорядкованості у сфері технічного виробництва та забезпечення якості продукції, робіт і послуг, а також їх безпеки для людини та навколишнього середовища.

Отже, на першому місці адміністративно-правового забезпечення сфери стандартизації є забезпечення якості та безпечності продукції, а на другому — конкурентоздатності, раціонального використання ресурсів, сприяння науково-технічному прогресу, міжнародному співробітництву тощо.

Визначені критерії стандартизації цілком відповідають і діяльності наукових установ МВС України. Стандартизація в цілому та її адміністративно-правове забезпечення мають насамперед забезпечити якість і безпечність наукової та науково-технічної продукції, що розробляється в процесі виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а також виконання відповідних експертиз. Крім того, стандартизація впливає на забезпечення точності та достовірності проведен-

ня відповідних вимірювань як при виконанні наукових досліджень, так і в межах експертної діяльності.

Так, наприклад, за офіційною інформацією, розміщеною на сайті ДНДЕКЦ МВС України, у 2002 році, коли Центр набув членства в Європейській мережі судово-експертних установ, було обрано курс на акредитацію його лабораторій відповідно до міжнародних стандартів якості. Наразі завдяки наполегливій праці та прагненню до роботи за міжнародними стандартами, за підтримки зарубіжних колег вдалося акредитувати за окремими напрямками не лише ДНДЕКЦ МВС України, а й Миколаївський, Запорізький, Кіровоградський, Львівський та Черкаський НДЕКЦ МВС України на відповідність до вимог ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій». Незабаром планується акредитація Рівненського, Полтавського та Херсонського НДЕКЦ МВС України.

У складі лабораторії сертифікації ручної вогнепальної зброї та спецзасобів самотоохорони ДНДІ МВС України функціонує відділ нормативно-технічної документації, до функцій якого належить: розроблення державних і галузевих стандартів у законодавчо регульованій сфері; експертиза і погодження технічних умов та інших нормативних документів на продукцію; участь у проведенні обстежень і технічного нагляду за підприємствами-виробниками сертифікованої продукції; контроль, облік, систематизація актуалізація та поповнення фонду нормативної документації.

Отже, як свідчить проведений аналіз, питання адміністративно-правового забезпечення стандартизації, сертифікації, метрології важливі не лише в цілому для держави, а й для наукових установ МВС України зокрема.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Тихомиров Ю.А. Публичное право : учебник / Ю.А. Тихомиров. — М. : Изд-во «БЕК», 1995. — 496 с.
2. Васильева М.И. Публичные интересы в экологическом праве / М.И. Васильева. — М. : Издат-во МГУ, 2003. — 424 с.
3. Востриков П.П. Публичный интереси функции государства: логика взаимосвязи [Электронный ресурс] / П.П. Востриков // Вестник ВВАГС. — Режим доступа : <http://www.nauka.vvags.ru>.
4. Венгер Ю.В. Місце стандартизації в адміністративно-правовому регулюванні господарської діяльності в Україні / Ю.В. Венгер // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. — 2014. — № 10-1. — Т. 1. — С. 96—99.
5. Болотніков А.О. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А.О. Болотніков. — К. : МАУП, 2005. — 144 с.
6. Про стандартизацію і сертифікацію : Декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 року № 46-93 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1993. — № 27. — Ст. 289.
7. Закон України «Про стандартизацію» : станом на 15 січня 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>.
8. Угода про проведення узгодженої політики в галузі стандартизації, метрології і сертифікації [Електронний ресурс] // Бюлетень міжнародних договорів. — 1993. — № 4. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_102.

9. Орехов С.М. Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.М. Орехов. — К., 2011. — 23 с.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : станом на 07 липня 2016 р. / [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

11. Кримінальний кодекс України : станом на 15 берез. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

12. Господарський кодекс України : станом на 02 червня. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

13. Національна стандартизація. Правила розроблення національних нормативних документів : ДСТУ 1.2:2003. — [Чинний від 2003-02-24]. — К. : Держстандарт України, 2003. — 199 с.

14. Воронін Я.Г. Поняття та види дозвільних процедур у нафтогазовому комплексі / Я.Г. Воронін // Порівняльно-аналітичне право. — 2014. — № 3. — С. 94—98.

15. Стандартизація та сертифікація : конспект лекцій для студентів денної та заочної форми навчання напрямів підготовки : 6.051001 — Метрологія та інформаційно-вимірювальні технології, 6.051002 — Метрологія, стандартизація та сертифікація. — Вінниця : Він. нац. тех. ун-т, 2014. — 154 с.

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 1992 року № 269 «Про організацію роботи, спрямовану на створення державних систем стандартизації, метрології та сертифікації».

17. Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л.І. Дідківська, Л.С. Головка. — 5-е вид., стер. — К. : Знання, 2006. — 213 с.

18. Добровольська В.В. Правові засади стандартизації та сертифікації в Україні / В.В. Добровольська // Актуальні проблеми держави і права. — 2008. — Вип. 38. — С. 278 — 282.

19. Угода про заснування Світової організації торгівлі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_342.

20. Угода про технічні бар'єри у торгівлі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_008/page.

УДК 343.977

О.Л. Кобилянський, кандидат юридичних наук,
доктор філософії, доцент, доцент кафедри
криміналістичних експертиз Навчально-наукового
інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ДОКУМЕНТІВ ВІД ПІДРОБКИ: КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Розглянуто питання захисту документів від підробки: окреслено та систематизовано понятійний апарат, що відображає рівень пізнання предмета цього дослідження; охарактеризовано правовий, організаційний, технічний і криміналістичний захист документів.

Ключові слова: захист, спеціальні засоби захисту, спеціальні елементи захисту, система захисту, рівень захисту документів від підробки.

Рассмотрены вопросы защиты документов от подделки: определен и систематизирован понятийный аппарат, отражающий уровень познания предмета данного исследования; охарактеризована правовая, организационная, техническая и криминалистическая защита документов.

The article comprehensively addressed the protection of documents against forgery. Defined and systematized conceptual apparatus, which reflects the level of knowledge of the subject of this study. The characteristics of the legal, organizational, technical and forensic document security.

Актуальність упровадження системи управління якістю за міжнародними стандартами Стрімкі темпи розвитку і поширення поліграфічної та оргтехніки, крім беззаперечної користі в галузях її призначення, мають наслідком також полегшення підробок документів, які можна виготовити за її допомогою. А отже, вирішення завдань боротьби з цим злочинним явищем, розроблення системи захисту документів, грошей, цінних паперів, предметів, які мають історичну та художню цінність, впровадження експрес-методик для виявлення підробок є доволі актуальним для будь-якого суспільства.

Проблему захисту документів від підробок у різний час досліджували Г.Р. Богапов, Б.С. Болотський, О.В. Воробей, О.Ф. Дьяченко, О.А. Леві, В.Є. Ляпичев, В.А. Орловський, С.Д. Павленко, В.М. Палій, Ю.П. Попов, І.Й. Робур, Л.І. Робур, К.Ю. Усков, І.Я. Фрідман, В.І. Чепурко, Д.В. Ширяєв, А.Ф. Ягодін та інші. Проте, як свідчать результати аналізу публікацій, вітчизняні та іноземні науковці висвітлювали окремі аспекти захисту документів, у яких не було відображено питання уніфікації понятійного апарату, вирішення якого дозволило б уникнути неоднозначного сприйняття експертних помилок.

Поняттю «захист» найчастіше надають значення процесу та/або результату, тобто сукупності певних заходів і засобів.

Родовим поняттям будь-якого захисту є засоби, за допомогою яких він відбувається. У криміналістичній літературі немає єдиного загальноприйнятого визначення цього. Криміналісти здебільшого у своїх працях застосовують це поняття без його тлумачення або обмежуються лише переліком елементів певної групи таких засобів [1, с. 100; 2, с. 157].

Трапляються визначення, в яких автори ототожнюють два поняття, а саме: «засоби захисту» та «елементи захисту» [3, с. 186]. Проте поняття «засоби захисту» є набагато ширшим, воно включає поняття «елементи захисту», а тому їх ототожнення є недоречним. Крім того, часто деякі автори підмінюють поняття «засоби захисту» поняттям «спеціальні засоби захисту».

Згідно з тлумачним словником засіб — це «те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі... щось необхідне для здійснення чого-небудь, для якоїсь діяльності» [4, с. 326], а захист — «охорона кого-, чого-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних і т. ін. дій» [4, с. 339]. Отже, під засобом слід розуміти знаряддя, інструмент для досягнення якоїсь мети, а саме те, за допомогою чого відбувається захист. З огляду на це поняття «засіб захисту» можна трактувати як знаряддя, інструмент, за допомогою якого відбувається охорона кого-, чого-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних дій. З погляду криміналістики засоби захисту документів доцільно визначити як такі, що ускладнюють внесення до них змін.

Не менш важливим питанням є диференціація понять «засоби захисту» і «спеціальні засоби захисту». На нашу думку, спеціальні засоби захисту — це засоби, призначені безпосередньо для перешкоджання несанкціонованому виготовленню (повній підробці) документів і суттєвому ускладненню внесення до них будь-яких змін (частковій підробці).

Наприклад, засобами захисту документів від підробки можуть бути певні реквізити документа, виконані відповідним способом та розташовані у визначеному місці на документі.

Спеціальними засобами захисту документів від підробки є:

- спеціальні елементи захисту: голографічний захисний елемент, захисна стрічка, захисні волокна тощо;
- спеціальні матеріали, які використовують для виготовлення певної категорії документів: спеціальний папір, фарби тощо;
- спеціальні технології виготовлення документів, які унеможливають їх підробку: спеціальні прийоми дизайну, виготовлення, оздоблення документа тощо.

У науці кожне поняття є уявним відображенням суті предметів і явищ об'єктивного світу та засобом пізнання дійсності, а отже, на нашу думку, використання поняття «спеціальні засоби захисту» для позначення його окремих складових є недоцільним. Водночас зазначене поняття є більш «вузьким» і тому не варто ототожнювати його із загальним поняттям «засоби захисту».

Поняття «спеціальні засоби захисту» в криміналістиці має узагальнюючий характер. До цих засобів можуть належати:

- спеціальні матеріали;
- технології з підвищеною безпекою (щодо підробок);
- елементи захисту.

Спеціальними матеріалами є:

- папір;
- фарби;
- плівки для припресування та ламінування;
- нитки тощо.

До спеціальних технологій належать:

- захист на стадії дизайну за допомогою особливих прийомів верстки та обробки зображення;
- високотехнологічні способи друку;
- захист за рахунок особливостей паперу чи іншої основи;
- захист за допомогою спеціальних фарб;
- використання додаткових фінішних і оздоблювальних процедур після друку.

Основним поняттям у системі захисту документів від підробки є поняття «елементи захисту». У криміналістичній літературі трапляються тотожні цьому поняття: «спеціальні ознаки справжності», «захисні знаки».

У ДСТУ 4010-2001 «Бланки цінних паперів і документів суворого обліку та звітності» поняття «елемент захисту» визначено як ознака бланка цінного папера і документа суворого обліку та звітності, що містить певну інформацію для ідентифікації бланка цінного паперу і документа суворого обліку та звітності [5, с. 2]. Наведене визначення є лаконічним викладенням основних ознак цього поняття.

Поняття «спеціальний елемент захисту» в криміналістиці можна визначити як елемент захисту, призначений для контролю несанкціонованого відтворення документа за допомогою визначення справжності та цілісності самого елемента чи композиції шляхом порівняння візуальними, інструментальними та іншими методами за критеріями відповідності характерним ознакам.

Під справжністю елементів захисту варто розуміти відповідність зовнішнього вигляду та наявності в елементах захисту сукупності характерних ознак, передбачених технічними умовами (характерні ознаки — це сукупність заданих явних і прихованих деталей та властивостей спеціального елемента захисту, який підлягає обов'язковій ідентифікації при встановленні справжності захисного елемента).

Під цілісністю елементів захисту розуміють незмінність їх зовнішнього вигляду та сукупності характерних ознак, встановлених технічними умовами.

Стійкість захисних властивостей елементів захисту характеризують здатністю до утворення комплексу стійких ознак, що сигналізують про факти впливу на елементи захисту (підробку), а також спроможністю зберігати весь комплекс характерних ознак справжності і цілісності елементів захисту під час регламентованого використання документів («природне зношення»).

Спеціальні засоби, методи і заходи, спрямовані на захист документів, відіграють важливу роль у захисті документів від підробки. Їх суть полягає в тому, що вони безпосередньо перешкоджають підробці або заздалегідь створюють передумови для якнайшвидшого виявлення її ознак. Найбільший ефект у захисті документів досягається тоді, коли всі вони об'єднуються в єдиний механізм — систему захисту документів від підробок.

Під системою захисту документів варто розуміти єдиний, цілісний механізм, що складається із сукупності засобів, методів і заходів захисту документів від підробки.

Створення та впровадження систем захисту документів від підробок, що постають на шляху порушників, є завданням державного масштабу. Для його вирішення прийнято низку законів і підзаконних нормативних актів. Основними напрямками у розв'язанні цієї проблеми залишається вдосконалення нормативно-правової бази, розроблення організаційних заходів і технічних рішень, пов'язаних зі створенням систем захисту документів.

Сучасні системи захисту документів мають відповідати комплексу вимог, основними серед яких є можливість реалізувати їх на практиці, гнучкість структури і модульність побудови, економічна доцільність і сумісність з іншими системами.

Загалом система захисту документів від підробки у широкому розумінні складається з таких видів захисту:

- правовий;
- організаційний;
- технічний;
- криміналістичний.

Такий за радянських часів запропонований і доволі детально описаний І.Я. Фрідманом перелік і на сьогодні залишається сталим зовні, хоча і видозмінюється всередині залежно від появи нових видів документів, зміни законодавства, розвитку науки і техніки тощо [6, с. 215].

Правовий захист — захист документів певними правовими нормами, зафіксованими у статтях законів і кодексів. До правових норм захисту належать ті, які визначають умови і порядок випуску (виготовлення) певних видів документів, правові засади здійснення державного регулювання та контролю за випуском і обігом певних видів документів, правові основи та особливості електронного обігу певних видів документів в Україні, визначають правові, економічні та організаційні засади створення, формування, ведення і використання страхового фонду документації України, функціонування державної системи страхового фонду документації, правові основи функціонування системи обов'язкового примірника документів і регулюють інформаційні відносини, пов'язані з поповненням національного інформаційного фонду України, тощо. Порушення (недодержання) цих норм призводить до виникнення правовідносин, що регулюються іншими правовими нормами, які охороняють недоторканість документа під загрозою настання кримінальної відповідальності.

Організаційний захист — захист документів за допомогою спеціальних правил, інструкцій, розпоряджень, наказів, рішень, указів тощо, які визначають порядок та організацію складання, руху та зберігання різних документів, що дає змогу умовно називати їх організаційними заходами захисту документів. Організаційні заходи визначають:

- порядок виготовлення матеріалів документів;
- порядок збереження та видачі бланків документів;
- порядок складання документів;
- порядок обігу документів;
- порядок збереження документів;
- відповідальність за порушення порядку документообігу тощо.

Організаційні заходи забезпечують координацію діяльності органів державної влади, місцевих органів управління та підприємств з дотримання нормативно-пра-

вової бази, а також з розроблення та впровадження технічних засобів і систем захисту документів.

Засобами *технічного захисту* документів є:

- спеціальні матеріали;
- технології з підвищеною безпекою (щодо підробок);
- елементи захисту, які використовують для виготовлення документів і визначають їх здатність протистояти спробам внесення до них будь-яких змін або виготовлення повністю підробленого документа.

Деякі автори (В.Є. Ляпичев, Б.С. Болотський) технічні засоби захисту поділяють на [7, с. 118; 8, с. 108]:

- технологічні — застосування спеціальних технологічних прийомів під час виготовлення захисних елементів;
- поліграфічні — певне поєднання способів і прийомів нанесення поліграфічного оформлення;
- фізико-хімічні — використання спеціальних матеріалів.

При цьому до технологічного захисту належить комплекс ознак, що візуально виявляють, вносять до окремих реквізитів документів за допомогою спеціальних технологічних процесів: композиційний склад паперу, захисні волокна, захисні стрічки, водяний знак, тип підкладки, ламінат, голограма, перфорація, композиційний склад фарб, ефект метамерії кольору, форми і розміри документів тощо.

Поліграфічний захист передбачає використання різних видів і способів поліграфічного друку, комбінація яких у сукупності з іншими видами захисту суттєво ускладнює підробку документа та полегшує її виявлення.

Фізико-хімічний захист, за визначенням Д.В. Ширяєва, ґрунтується на використанні у складі матеріалу документів хімічних речовин, наявність яких може бути визначено спеціальними методами: люмінофори (флуоресцентні і фосфоресцентні фарби), інфрачервоні, магнітні матеріали, метамерні фарби тощо [9, с. 58—59].

Криміналістичний захист документів, на думку І.Я. Фрідмана, містить розроблення рекомендацій організаційного і технічного характеру, об'єднаних єдиним об'єктом захисту — документом [6, с. 34]. Питання захисту документів є одним із важливих завдань криміналістики, оскільки у процесі проведення експертних досліджень на поверхню впливають недоліки, якими користуються зловмисники для вчинення того чи іншого кримінального правопорушення. Зазначені прогалини може встановлювати слідчий або суд, проте більш інформативною у цьому сенсі є криміналістична експертиза, під час проведення якої стають очевидними слабкі місця щодо виготовлення документа, у тому числі непридатність деяких матеріалів, призначених для їх виготовлення [10, с. 105].

Отже, під криміналістичним захистом документів потрібно розуміти сукупність рекомендацій науково-методичного, організаційного і технічного характеру, спрямованих на підвищення їх захисних властивостей і запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з їх підробкою.

Певний рівень захисту документа залежить від його значущості, функціонального призначення, умов обігу, терміну використання тощо. У криміналістичній літературі трапляються такі поняття, як «комплекс захисту» та «ступінь захисту», але їх живляють в одному значенні.

Зокрема, для бланків цінних паперів і документів суворого обліку та звітності в ДСТУ 4010-2001 «Бланки цінних паперів і документів суворого обліку та звітності» встановлено три рівні захисту (відповідно до наявності відповідних елементів захисту) [10, с. 5]. Перший рівень характеризують можливістю виявляти елементи захисту візуально або органолептично, другий — за допомогою нескладних технічних засобів (лінійки, лупи, лампи випромінювання хвилі певної довжини тощо), третій — за допомогою прецизійних технічних засобів, складних методик. Аналіз на достовірність елементів третього рівня захисту проводять у спеціалізованих лабораторіях.

Рівень захисту документів зі спеціальними засобами захисту в криміналістичному значенні мають визначати за такими критеріями:

- наявність певного комплексу спеціальних засобів захисту;
- коло осіб, які можуть ідентифікувати певну сукупність цих засобів у випадку багатоступінчастої процедури контролю справжності документів;
- наявність чи відсутності необхідності застосування технічних засобів контролю справжності документів для виявлення спеціальних засобів захисту.

Під умовами обігу документів зі спеціальними засобами захисту потрібно розуміти такі умови, за яких для кожного із учасників процесу обігу цього виду документів створено конкретні інформаційно-технічні можливості для контролю їх справжності.

Можна виокремити дві основні умови обігу документів зі спеціальними засобами захисту: неконтрольоване та контрольоване оточення.

Під неконтрольованим оточенням розуміють такі умови обігу документів зі спеціальними засобами захисту, за яких учасники процесу обігу не мають досвіду ідентифікації їх справжності, а також не володіють технічними засобами її контролю. Ступінь поінформованості необізнаних осіб може бути різним: від вперше побаченого документа до зовні знайомого, хоча ідентифікація справжності здійснюється лише на рівні схожості (аналогії). У цьому випадку загроза успішного обігу підробки є доволі великою. Як правило, ці умови охоплюють документи масового обігу, де контроль їх справжності усіма учасниками процесу обігу малоімовірний.

Під контрольованим оточенням розуміють такі умови, за яких для всіх учасників процесу обігу документів зі спеціальними засобами захисту створено оптимальні можливості контролю їх справжності. Тобто учасники обігу документів мають постійний доступ до інформації (що та як саме потрібно перевіряти у документі для визначення його справжності) і мають у розпорядженні технічні засоби їх контролю. Типовим прикладом є обіг грошових знаків України та деяких інших країн. Разом з роз'яснювальними довідниками про елементи захисту грошових знаків у торговельних точках, банках, ощадбанках, обмінних пунктах валюти тощо майже кожна розрахункова каса оснащена тестовим устаткуванням для контролю справжності (ідентифікації спеціальних засобів захисту) купюр (ідентифікація спеціальних засобів захисту — це визначення справжності і цілісності елементів захисту за їх характерними ознаками, а також відсутності змін у розташуванні зазначених елементів на документі шляхом візуального огляду чи за допомогою технічних засобів з використанням або без використання спеціальних методик).

Процедуру контролю справжності документів можна навести у вигляді системи ідентифікації на трьох рівнях:

- 1-й рівень — ідентифікація документів за допомогою сенсорного (через орга-

ни чуття) сприйняття (зорові, тактильні і слухові відчуття) необізнаною особою (пересічний громадянин, який може, але не зобов'язаний володіти інформацією про активні засоби захисту документів на рівні враження);

– 2-й рівень — ідентифікація документів обізнаною особою (персонал установ, який працює з цією категорією документів, або працівник поліції (слідчий, оперативний працівник, дільничний інспектор), який має відповідні знання з криміналістики) за допомогою найпростішої оптики та стандартних приладів;

– 3-й рівень — експертна ідентифікація згідно з чинними методиками і за допомогою професійного устаткування. На цьому рівні контролю справжності документів можна виокремити підрівні ідентифікації:

контроль елементів захисту, інформація про які знаходиться у межах спеціальних знань експерта як фахівця у галузі технічної експертизи документів;

контроль елементів захисту на рівні спеціальних знань технологів, які працюють на підприємствах, що виготовляють документи зі спеціальними засобами захисту.

Активні елементи захисту — це відомі усім елементи, що виконують функцію ознак справжності і можуть бути виявлені візуально чи органолептично (наприклад, наявність і взаємне розташування водяних знаків, графічних зображень, їх кольорова гама тощо). Пасивність елементів захисту полягає у тому, що виявляють їх за допомогою технічних засобів та/або складних методик (наприклад, мікродрук, елементи, що виявляють під дією опромінювання хвилею певної довжини та при різних режимах освітлення тощо). Аналіз на достовірність цих елементів захисту здійснюють у спеціалізованих лабораторіях. Отже, пасивні елементи захисту — це елементи захисту, справжність яких встановлюють за допомогою технічних засобів і складних методик у спеціалізованих лабораторіях.

Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків.

1. Згідно з триступеневим поділом рівня захисту документів зі спеціальними засобами захисту необхідно визначити і певним чином закріпити межі знань, якими можуть або мають володіти особи для ідентифікації зазначеної категорії документів. Так, пересічним громадянам стосовно 1-го рівня контролю справжності документів має бути надано і реалізовано право на інформацію про активні засоби захисту, що сприятиме зменшенню кількості підроблених документів завдяки візуалізації грубої підробки. Обізнані особи стосовно 2-го рівня контролю справжності документів зі спеціальними засобами захисту мають володіти інформацією про активні засоби захисту, що дозволить їм ефективніше оглядати та попередньо досліджувати документи. Стосовно 3-го рівня контролю справжності документів експерти, крім спеціальних знань, мають володіти методикою дослідження документів. Проте рівень їх спеціальних знань має бути чітко визначений і поширюватися на всі відкриті засоби захисту.

2. Підприємства, які виготовляють документи зі спеціальними засобами захисту продукції, не мають права повністю розкривати способи та засоби захисту, які використовують. Таку обмеженість слід узгоджувати з поняттями «відкриті засоби захисту» і «закриті засоби захисту». Таким чином, експерти-криміналісти не можуть у точній відповідності з експертними завданнями вирішити питання щодо того, чи виготовлено наданий на дослідження документ певним підприємством. Тобто рівень компетенції експерта-криміналіста обмежується знаннями про відкриті засоби захисту, які дозволяють йому за певних обставин визначити відмінності (або

їх відсутність) між наданим на дослідження документом та аналогічним справжнім документом.

Отже, рівень захисту документів зі спеціальними засобами захисту можна визначити як показник, що характеризується сукупністю елементів захисту, яка забезпечує визначений рівень надійності захисту документів, та можливістю їх ідентифікувати певними особами.

Аналіз сучасного стану технічних засобів захисту дозволяє констатувати, що їх ефективність нині визначається успішним вирішенням таких завдань:

- можливість візуальної (суб'єктивної) оцінки справжності і цілісності документа;
- можливість об'єктивної і однозначної ідентифікації за допомогою спеціальних приладів;
- створення для шахраїв технічних, фінансових та інших труднощів, які позбавляють їх зусилля економічного сенсу.

Нині засоби захисту — це багатофункціональні об'єкти, які виконують взаємозалежні функції, основними з яких є захист документа від фальсифікації, його ідентифікація, виявлення несанкціонованого доступу до документа та інформування про походження і рух такого документа.

Список використаної літератури

1. Орловський В.А. Види імітаційних захисних елементів на цінних паперах / В.А. Орловський // Криміналістичний вісник. — 2004. — Вип. 2. — С. 91—99.
2. Леви А.А. Средства и методы защиты документов от подделки / А.А. Леви // Вопросы борьбы с преступностью. — 1969. — Вып. 9. — С. 152—164.
3. Техничко-криминалистическая экспертиза документов : учебник для вузов МВД СССР, Волгоград : Высш. след. шк. МВД СССР, 1978. — 215 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.
5. Бланки цінних паперів і документів суворого обліку та звітності. Загальні технічні вимоги : ДСТУ 4010-2001. — [Чинний від 2005-06-01]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 26 с.
6. Фридман И.Я. Криминалистическая защита документов в целях предупреждения хищений социалистической собственности : дис. ... кандидата юрид. наук. : 12.00.09 / Фридман Исаак Яковлевич. — К., 1961.
7. Техничко-криминалистическое исследование документов : практикум / [под ред. В.Е. Ляпичева]. — Волгоград : ВА МВД России, 2002. — 196 с.
8. Болотский Б.С. Фальшивые деньги (фальшивомонетничество) / Б.С. Болотский ; под ред. В.Д. Ларичева — М. : Экзамен, 2002. — 384 с.
9. Ширяев Д.В. Химическая защита документных бумаг / Д.В. Ширяев // Экспертная техника. — 1977. — Вып. 52. — С. 58—59.
10. Кобилянський О.Л. Захист цінних паперів і документів суворого обліку та звітності від підроблення / О.Л. Кобилянський // Підприємство, господарство і право. — 2003. — № 6. — С. 104—107.

УДК 343.98

О.В. Лускатов, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 4
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Т.О. Лускатова, кандидат юридичних наук,
старший викладач Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ ТИПОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ В ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИКАХ

Запропоновано механізм формування систем типових слідчих ситуацій у структурі окремих криміналістичних методик для оптимізації процесу створення алгоритмів розслідування злочинів певного виду.

Ключові слова: типова слідча ситуація, класифікація ситуацій, ситуаційна модель, алгоритм розслідування.

Предложен механизм формирования систем типичных следственных ситуаций в структуре отдельных криминалистических методик для оптимизации процесса создания алгоритмов расследования преступлений определенного вида.

Proposed mechanism for the formation of the typical investigative situations in the structure of systems of private forensic techniques to optimize the process of creating algorithms investigate certain types of crimes.

Слідча ситуація як об'єктивна реальність, з одного боку, і як пізнана суб'єктом доказування об'єктивна реальність, що існує на цей момент, з іншого боку, — порівняно нова категорія криміналістичної тактики, що сформувалася у 1960-і роки. Типові слідчі ситуації визначають під час створення окремих криміналістичних методик. Їх виокремлення стосовно певної категорії злочинів дає змогу надавати правоохоронцям рекомендації у вигляді алгоритмів з процесуальних та інших дій для вирішення певних ситуацій, що формуються у кримінальних провадженнях.

Досліджували проблему слідчих ситуацій багато науковців. Зокрема, певний внесок у їх розробку зробили В.П. Бахін, Р.С. Белкін, С.В. Веліканов, Л.Я. Драпкін, В.О. Коновалова, М.В. Салтевський, В.В. Тіщенко та інші. Вчені розглядали загальні питання щодо поняття, формування типових слідчих ситуацій, їх класифікації тощо. Актуальність теми статті зумовлена необхідністю дослідження проблеми упорядкування сукупності типових слідчих ситуацій у структурі окремої криміналістичної методики та використання системи ситуацій для подальшого обрання найоптимальнішого алгоритму розслідування злочину.

Метою статті є вирішення таких завдань:

– дослідження позицій науковців щодо систем типових ситуацій у методиках розслідування однакових або подібних злочинів, зокрема на прикладі спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості;

– надання пропозиції щодо механізму формування систем типових слідчих ситуацій у структурі окремих криміналістичних методик для оптимізації процесу створення алгоритмів розслідування діяння певного виду.

Чітке розуміння суті і змісту певної наукової категорії дозволяє точніше виконати завдання з її дослідження за обраним напрямом, тому доцільно викласти думки науковців щодо розуміння типової слідчої ситуації. В.П. Бахін визначає її як сукупність відомостей щодо події злочину та обставин, що характеризують умови його розслідування на певному етапі, зумовлюють вибір засобів і методів встановлення істини у справі [1, с. 192]. Схожої думки дотримується і С.В. Великанов [2, с. 7].

Слідча ситуація, на думку Т.С. Волчецької, є ступенем інформаційної обізнаності слідчого щодо злочину, а також станом процесу розслідування, що склався на будь-який визначений момент часу, аналіз та оцінка якого дозволяють слідчому прийняти найбільш доцільні рішення [3, с. 94].

В.М. Шевчук розглядає зазначену категорію як складне, багатокомпонентне утворення, зміст якого становлять умови, обставини, чинники, що визначають обстановку процесу розслідування на певному етапі [4, с. 140].

Отже, вчені переважно визначають типову слідчу ситуацію як певну сукупність відомостей про злочин, стан та обстановку його розслідування.

Висловлюючись щодо типових слідчих ситуацій, науковці розглядають їх як множинну категорію. На думку В.П. Бахіна, вони є базою побудови методик розслідування злочинів, оскільки типізація передбачає наявність переліку відповідних типових слідчих версій, оптимальний набір слідчих дій і порядок їх провадження [1, с. 196].

В.В. Тіщенко наголошує на обумовленості вибору напряму розслідування злочину результатом аналізу типових слідчих ситуацій, котрий дозволяє правоохоронцю правильно оцінити певну ситуацію та оптимально спланувати свої дії [5, с. 132]. В.О. Коновалова теж зазначає, що наявність і розмаїття слідчих ситуацій є підставою для побудови версій та організації розслідування [6, с. 50].

Таким чином, вчені акцентують увагу на тісному зв'язку необхідності визначення типових ситуацій, що формуються на різних етапах розслідування певної категорії злочинів, із процесом побудови окремої криміналістичної методики, що озброює правоохоронців рекомендаціями з розслідування цих злочинів. Отже, завдання визначення типових слідчих ситуацій і викладення їх у зрозумілому, доступному і системному вигляді для створення реальної можливості оперування ними працівниками-практиками є дещо ширшим.

Якщо розглядати певну слідчу ситуацію як узагальнену характеристику того обсягу інформації про розслідувану подію, яку слідчий бере з матеріалів кримінального провадження, а типову ситуацію розуміти у ролі шаблону, на який має накладатися певна ситуація для її зіставлення з типовою, завданням науковців є визначення оптимальної кількості різних видів типових ситуацій, що дозволить правоохоронцю зробити правильний вибір.

Водночас вчені звертають увагу на відсутність якогось єдиного, уніфікованого механізму формування сукупностей ситуацій під час розробки окремих кримі-

налістичних методик. Зокрема, С.В. Веліканов зазначає, що результати аналізу методик розслідування різних видів злочинів свідчать, що їх автори при однаковому підході будують різні системи типових слідчих ситуацій. Вчений припускає, що причиною такого стану є розбіжності в емпіричних даних, а також різні наукові погляди на розв'язання зазначеної проблеми [2, с. 15]. Результати проведеного дослідження щодо окремих видів злочинів проти життя та здоров'я особи також свідчать про виокремлення науковцями дещо відмінних систем типових слідчих ситуацій у методиках розслідування однакових або схожих злочинів. З приводу зазначеного доцільно проаналізувати погляди, які пропонують вчені щодо типових ситуацій, що формуються під час розслідування тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості.

О.Ю. Булулуков називає дві ситуації початкового етапу розслідування заподіянь тілесних ушкоджень [7, с. 72—73]:

- надходження інформації про заподіяння тілесних ушкоджень потерпілій особі, доставленій у лікувальний заклад;

- відомий факт заподіяння тілесних ушкоджень, наявність інформації про характер події і передбачуваного злочинця.

Зазначені ситуації не в повному обсязі охоплюють усі можливі їх види.

Для початкового етапу спричинення шкоди здоров'ю Е.Г. Сахарова виокремлює більшу кількість ситуацій [8, с. 90, 92]:

- винну особу затримано на місці події, відома потерпіла особа, встановлено очевидців та інших свідків, виявлено матеріальні сліди дій винної особи;

- винна особа зникла з місця події, відомі дані щодо неї;

- винна особа зникла з місця події, інформації про неї майже немає;

- шкоду здоров'ю було спричинено заздалегідь до того, як про злочин дізналися правоохоронці, винна особа невідома.

Науковець лише в першій із цих ситуацій характеризує наявну інформацію за різними ознаками (щодо винної особи, потерпілої особи, свідків, слідів), а в інших — обмежується колом даних про особу злочинця.

О.М. Дуфенюк наводить ще більш розгалужену систему типових слідчих ситуацій, що виникають у разі повідомлення про заподіяння тілесних ушкоджень. Він називає такі сприятливі ситуації:

- особа зізналася у вчиненні злочину, продемонструвала місце та механізм його вчинення, знаряддя, засоби; зібрані докази підтверджують її вину;

- особа звернулася до медичного закладу за допомогою, звідки про подію було поінформовано міліцію; потерпіла особа вказує на особу, яка завдала ушкодження; зібрані докази підтверджують її вину;

- потерпіла особа звернулася із заявою про заподіяння їй ушкоджень в умовах сімейно-побутового конфлікту; зібрані докази підтверджують вину родича потерпілої особи.

Серед несприятливих ситуацій науковець зазначає такі [9, с. 284—285]:

- виявлено неприємну особу з тяжкими тілесними ушкодженнями; немає очевидців, свідків, не встановлено осіб злочинця та потерпілої особи;

- від громадян надходить заява про заподіяння невідомими тілесних ушкоджень особі, однак вказати на зовнішні ознаки винних осіб вони не можуть; речові докази з місця злочину не дають змоги встановити винних осіб;

– від потерпілої особи надходить заява про заподіяння їй тілесних ушкоджень відомими особами, які не визнають цього факту; очевидців немає, а речові докази з місця злочину не дозволяють встановити винних осіб;

– затримано співучасника заподіяння тілесних ушкоджень, який бере на себе всю вину; зібрані докази не дозволяють притягнути до відповідальності інших злочинців.

На нашу думку, автор, по-перше, вузько визначає ситуації стосовно періоду їх виникнення, бо, судячи зі змісту, вони характеризують дані не лише на момент надходження повідомлення про злочин, а й містять результати тривалого розслідування; по-друге, варіанти запропонованих ситуацій не відображають всього можливо-го їх розмаїття, адже характеризують лише окремі певні випадки.

Доволі розгорнуту класифікацію слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, пропонує В.В. Логінова. До першої групи ситуацій, що характеризують обстановку вчинення злочину, вона відносить такі:

– потерпілій особі заподіяно тілесні ушкодження за місцем проживання її друзів, знайомих;

– заподіяння ушкоджень відбулося у громадському місці або на відкритій місцевості.

Другу групу ситуацій автор виокремлює на підставі отриманої від потерпілої особи інформації щодо заподіяння їй ушкоджень, а саме:

– потерпіла особа знає винну особу та може надати інформацію для її розшуку;

– потерпіла особа не знає, хто заподіяв їй ушкодження, але може повідомити прикмети;

– потерпіла особа не знає нападника та не може повідомити ніякої інформації;

– потерпіла особа знає винну особу, але приховує інформацію від слідчого;

– потерпіла особа перебуває у тяжкому стані чи непритомна і не може повідомити, хто заподіяв їй ушкодження.

Ситуації третьої групи науковець визначає залежно від позиції підозрюваної особи [10, с. 175—177]:

– затримана особа повністю визнає свою провину;

– підозрювана особа визнає факт застосування незначного насильства, але заперечує свою причетність до наслідків, що настали;

– підозрювана особа, визнаючи факт насильства, вказує, що діяла у стані самозахисту або у стані афекту;

– підозрювана особа не визнає насильства над потерпілою особою, а тілесні ушкодження пояснює необережністю потерпілої особи;

– особа повністю заперечує причетність до злочину.

А.О. Карева для початкового етапу розслідування умисного спричинення шкоди здоров'ю пропонує такі типи слідчих ситуацій [11, с. 11]:

– наявність даних про характер спричиненої шкоди, потерпілу та підозрювану осіб; бажання цих осіб чи однієї з них давати свідчення;

– наявність даних про потерпілу особу та характер спричиненої шкоди; її бажання давати свідчення; відсутність інформації щодо підозрюваної особи;

– наявність даних щодо умисного спричинення шкоди здоров'ю за відсутності інформації про потерпілу та підозрювану осіб.

Науковець у межах однієї типової ситуації характеризує ступінь інформованості слідчого за низкою ознак, зокрема щодо шкоди від злочину, відомостей про потерпілу та підозрювану осіб, їх бажання свідчити. Позиція В.В. Логінової здається раціональнішою, оскільки дані стосовно можливості потерпілої особи та бажання підозрюваної особи свідчити сформовано в окремі групи, що надає більшої конкретики цим ситуаціям і дозволяє варіювати різними їх видами.

С.О. Сафронов пропонує типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування умисних тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Зокрема, для етапу збору основних відомостей про подію злочину він пропонує ситуації інформаційної недостатності (злочинець невідомий, інформації про нього немає; не встановлено потерпілу особу; невідомі наслідки злочину; немає матеріальних слідів злочину як доказів його вчинення) та інформаційної достатності про подію (злочинець відомий або про нього є інформація; відома потерпіла особа; відомі свідки злочину; є матеріальні наслідки злочину як докази його вчинення). Стосовно етапу докладного розслідування науковець пропонує такі ситуації [12, с. 8]:

- встановлено особу, яка вчинила злочин;
- не встановлено особу, яка вчинила злочин;
- психічне або інше важке захворювання обвинуваченої особи перешкоджає закінченню провадження у кримінальній справі;
- здійснюється протидія розслідуванню;
- наявна група осіб, які заподіяли тілесне ушкодження щодо однієї потерпілої особи;
- немає свідків-очевидців злочину.

Останню групу ситуацій вчений вказує єдиним переліком, хоча виокремлює їх за різними підставами: перша та друга характеризують результати розшуку винної особи, третя свідчить про необхідність прийняття процесуального рішення, а решта вказують на різні проблеми тактичного характеру. Схожі ситуації інформаційної недостатності початкового етапу розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень зазначає В.Г. Дрозд [13, с. 9].

Широке коло типових слідчих ситуацій, що формуються на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю, пропонує О.В. Беспечний. На його думку, перша з них наявна у випадку виявлення трупа чи потерпілої особи з ознаками спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, наслідками чого є її смерть чи важкий стан, що унеможливує отримання від неї даних про подію; друга формується тоді, коли потерпіла особа здатна надати інформацію про подію. Науковець також виокремлює ситуації за наявності відомостей про злочинця:

- є дані, що прямо чи побічно вказують на винну особу;
- немає будь-яких даних щодо винної особи.

Найвагомішими він вважає ситуації, що формуються залежно від позиції підозрюваної особи [14, с. 103—108]:

- повністю визнає вину у вчиненні злочину;
- визнає факт насильницьких дій стосовно потерпілої особи, але заперечує їх зв'язок з наслідками у вигляді тяжкої шкоди здоров'ю;
- заперечує наявність зі свого боку дій, спрямованих на спричинення шкоди здоров'ю, виникнення якої пояснює випадковістю чи неумисними діями;

– визнає факт спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, але наголошує на стані самозахисту від нападу потерпілої особи чи стані афекту;

– повністю заперечує свою причетність до злочинної події й відмовляється надавати показання.

О.В. Юровських слідчі ситуації, які виникають під час умисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, що з необережності призвело до смерті потерпілої особи, поділяє на дві групи:

1) ситуації щодо відомостей про злочинця:

– у слідства є дані, що прямо або опосередковано вказують на винну особу;

– немає будь-яких даних стосовно винної особи;

2) ситуації, що характеризують обстановку вчинення злочину (різняться залежно від того, де було учинено злочин та в який час).

Науковець окремо пропонує слідчі ситуації, що виникають у випадку виявлення трупа чи його частин, а саме [15, с. 122—124]:

– наявне повідомлення свідка щодо виявлення трупа та відомого йому факту умисного спричинення тяжкої шкоди здоров'ю зі смертю потерпілої особи, учиненого певною особою; підозрювану особу не затримано; інформація про жертву вдома;

– виявлено труп зі слідами насильницької смерті поза місцем проживання; інформацію щодо жертви встановлено частково; відомостей про злочинця немає;

– виявлено труп зі слідами насильницької смерті за місцем проживання, інформацію щодо нього встановлено, проте не з'ясовано саму подію (можливо інсценування іншого злочину), відомостей щодо злочинця немає;

– виявлено труп зі слідами насильницької смерті, а інформації щодо нього та злочинця немає.

Зрозуміло, що не завжди жертву злочину виявляють мертвою, оскільки потерпіла особа певний час може перебувати вдома, у лікарні чи в іншому місті й навіть спілкуватися з оточуючими, проте потім внаслідок подальшого погіршення стану здоров'я вона може загинути від отриманих тілесних ушкоджень, а отже, зазначене коло ситуацій не охоплює всіх їх різновидів.

Результати аналізу думок науковців стосовно типових слідчих ситуацій свідчать, що вони переважно не збігаються за формулюванням і за змістом. Частина вчених пропонує ситуації, в яких надається характеристика цілого комплексу даних, а не ступеня інформованості щодо якоїсь окремої ознаки. При цьому сукупність таких складних ситуацій не охоплює усі варіанти, а обмежує можливості користувача рекомендацій (слідчого) щодо вибору типової ситуації, максимально схожої з тією, що склалася під час реального розслідування. Водночас слід констатувати, що в цілому зміст типових ситуацій зведено до характеристик ступеня інформованості про найвагоміші обставини події (злочинця, потерпілу особу, обстановку вчинення злочину, характер шкоди тощо) та можливість отримання відомостей з певних джерел, з чим не можна не погодитися. Найправильнішим, хоча і не повністю завершеним, є розв'язання проблеми, запропоноване В.В. Логіною та О.В. Беспечним, що будують систему ситуацій через їх класифікацію на підставі найбільш значущих обставин.

Р.С. Белкін розглядає зміст слідчої ситуації як сукупність компонентів психологічного, інформаційного, процесуального і тактичного, матеріального та організа-

ційно-технічного характерів [16, с. 631]. На його думку, типізація слідчих ситуацій за всіма компонентами неможлива, оскільки вона включатиме колосальну кількість варіантів. Може йтися лише про типізацію за якимось одним, рідше двома компонентами, найчастіше — за інформаційним компонентом [16, с. 636].

В.М. Шевчук також вважає, що типізувати слідчі ситуації можна за одним з основних компонентів, зокрема за наявністю інформації щодо події злочину та його учасників [4, с. 141].

Отже, коло елементів, з яких формується типова ситуація, потрібно обирати помірковано, використовуючи лише ті з них, які є найбільш значущими, дотримуючись такого правила: для вирішення завдань розслідування типові ситуації слід характеризувати як наявність інформації про вагомі обставини події і можливість її отримання з певних джерел.

Слід зазначити, що сама по собі класифікація ситуацій у кінцевому підсумку не вирішує проблеми вибору типової ситуації, яка найбільше збігатиметься з тим станом, що склався в окремому розслідуванні. На нашу думку, класифікація, побудована з простих (одиночних) ситуацій, виокремлених за різними підставами, кожна з яких стосується лише однієї ознаки (наприклад, відомостей про злочинця), має стати основою для формування складніших типових ситуацій (ситуаційних моделей). Таким чином, буде вирішено проблему багатоваріантності типових ситуацій щодо розслідування злочинів певного виду. Тобто шляхом варіювання простими ситуаціями (взятими по одній з кожної групи, визначеної за певною підставою) можна утворити значну кількість більш складних ситуацій (моделей), одна з яких найбільше збігатиметься з певною ситуацією в окремому кримінальному провадженні. Тому алгоритми зі слідчих (розшукових) та інших дій, створені для вирішення кожної одиночної ситуації, після об'єднання кількох з них в окрему ситуаційну модель теж поєднують, а отриманий комплекс дій ефективно сприятиме розслідуванню у цьому провадженні.

У наведених думках вчених щодо типових ситуацій початкового етапу розслідування тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості зазначається переважно 4—5 різновидів ситуацій різної складності, але вони не охоплюють усі можливі варіанти. Якщо, наприклад, побудувати класифікацію за трьома підставами і за кожною з них виокремити три прості ситуації, то, варіюючи ними шляхом обрання по одній ситуації з кожної групи, з'являється можливість створити 27 різних ситуаційних моделей. Варто сподіватись, що одна з них доволі точно збігатиметься зі станом (ситуацією) реального розслідування.

Підсумовуючи, слід зазначити, що систему типових слідчих ситуацій в окремій криміналістичній методиці варто формувати у вигляді класифікації, підставами для якої, залежно від виду злочину, потрібно обирати ступінь інформованості про найвагоміші обставини події та можливість отримання відомостей з певних джерел. Для збільшення кількості варіантів типових ситуацій і можливостей підібрати один з них під конкретну ситуацію у кримінальному провадженні доцільно скласти ситуаційну модель, що створюється шляхом об'єднання ситуацій, вибраних по одній з кожної групи, виокремленої за підставою в межах класифікації. Подальше об'єднання алгоритмів розслідування, запропонованих до кожної ситуації з цієї класифікації, дозволить створити дієвий та оптимальний алгоритм для розв'язання певної ситуації.

Список використаної літератури

1. *Бахин В.П.* Криминалистика. Проблемы и мнения (1962—2002) / В.П. Бахин. — К., 2002. — 268 с.
2. *Веліканов С.В.* Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза» / С.В. Веліканов. — Харків, 2002. — 19 с.
3. *Волчецкая Т.С.* Криминалистическая ситуалогия : монография / Т.С. Волчецкая ; под ред. проф. Н.П. Яблокова. — Калининград : ГИПП «Янтарный сказ», 1997. — 248 с.
4. *Шевчук В.М.* Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів / В.М. Шевчук // Юридичний науковий електронний журнал. — 2014. — № 1. С. 139—143.
5. *Тіщенко В.В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В.В. Тіщенко. — Одеса : Фенікс, 2007. — 260 с.
6. *Коновалова В.Е.* Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В.Е. Коновалова. — Харьков : Консум, 2000. — 176 с.
7. *Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посібник* / [Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. — Харків : Одіссей, 2010. — 960 с.
8. *Сахарова Е.Г.* Расследование причинения вреда здоровью : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Сахарова Евгения Григорьевна. — Тюмень, 2005. — 256 с.
9. *Криміналістика : навчальний посібник* / [за заг. ред. Є.В. Пряхіна]. — Львів : ЛьвДУВС, 2010. — 540 с.
10. *Логінова В.В.* Класифікація слідчих ситуацій при розслідуванні тілесних ушкоджень / В.В. Логінова // Право і безпека. — 2010. — № 3 (35). — С. 172—177.
11. *Карева А.А.* Расследование преступлений по уголовным делам об умышленном причинении вреда здоровью : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.А. Карева. — М., 2006. — 26 с.
12. *Сафронов С.О.* Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.О. Сафронов. — К., 1999. — 20 с.
13. *Дрозд В.Г.* Організаційні і тактичні особливості розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.Г. Дрозд. — К., 2009. — 17 с.
14. *Беспечный О.В.* Теоретические и практические проблемы расследования преступлений, связанных с причинением тяжкого вреда здоровью : дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.В. Беспечный. — Барнаул, 2003. — 241 с.
15. *Юровских А.В.* Расследование умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего : дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.В. Юровских. — Сургут, 2005. — 249 с.
16. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов / Р.С. Белкин. — 3-е изд., доп. — М. : Юнити-дана ; Закон и право, 2001. — 837 с.

УДК 343.131: 343.985

С.М. Зеленський, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Кіровоградського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка,
докторант кафедри правосуддя та кримінально-правових
дисциплін Національного університету «Острозька академія»

І.С. Ткаченко, завідувач сектору Кіровоградського
науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ВИМОГИ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано актуальність визначення процесуальних і криміналістичних вимог застосування поліграфа у кримінальному провадженні України. Проаналізовано можливості поліграфа, значення висновків цього методу дослідження для кримінального провадження. Досліджено роль засади справедливості кримінального провадження у кримінальному провадженні, зокрема у разі використання поліграфа. Наголошено на необхідності встановлення надійних процесуальних гарантій забезпечення прав людини з урахуванням європейських стандартів у сфері кримінального правосуддя.

Ключові слова: поліграф, метод дослідження, кримінальне провадження, права людини, доказування

Обоснована актуальность определения процессуальных и криминалистических требований применения полиграфа в уголовном производстве Украины. Проанализированы возможности полиграфа, значение выводов этого метода исследования для уголовного производства. Исследована роль принципа справедливости в уголовном производстве, в частности при использовании полиграфа. Отмечена необходимость установления надежных процессуальных гарантий обеспечения прав человека с учетом европейских стандартов в сфере уголовного правосудия.

The urgency and determination of the procedural requirements of the application of forensic polygraph in criminal proceedings in Ukraine. The possibilities of the polygraph, the value of the findings of this research method to criminal proceedings. The role of the principle of fairness in criminal proceedings, in particular by using a polygraph. The need to establish robust procedural safeguards of human rights taking into account the European standards in the field of criminal justice.

Актуальність звернення до теми використання поліграфа у кримінальному провадженні України обґрунтовується необхідністю визначення як криміналістичних, так і правових вимог цього використання. Комплексна психофізіологічна експертиза є новим видом дослідження, попри те, що його результати не можуть бути визнані абсолютно надійними. Основною перешкодою до широкого застосування

комплексної психофізіологічної експертизи є відсутність загально визнаної наукової основи, яка могла б усунути сумніви з приводу достовірності даних, отриманих за допомогою поліграфа. Крім того, використання поліграфа в Україні не врегульовано окремим законом. Проте слід визнати, що на цьому етапі розвитку науки і техніки неможливо створити технічний прилад, який би реєстрував правдивість показань. А отже, результати проходження випробування з використанням поліграфа не можуть бути визнані доказами, а лише тільки як зареєстровані приладом фізіологічні реакції людини на певні подразники, її емоційну напругу. Тобто за допомогою цього непрямого інструментального методу роботи з ідеальними слідами може бути визначена лише причетність особи до події або наявність у неї інформації про подію, яка розслідується. Отримані результати такого дослідження розглядають як орієнтувальні, і лише у сукупності з іншими доказами. Проявом формалізму слід визнати вирішення кримінальних справ по суті, спираючись лише на результати такого дослідження.

Дослідження питань використання поліграфа висвітлювали у наукових працях вчені і практики В.І. Барко, В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко, О.І. Мотлях, О.А. Назаров, Ж.Ю. Половнікова, С.І. Яковенко та ін. Проте не всі аспекти цієї багатогранної проблематики досліджено повною мірою.

Метою статті є визначення процесуальних і криміналістичних вимог щодо використання поліграфа у кримінальному провадженні в Україні.

Як свідчать результати аналізу судової практики, судді оцінюють висновки психофізіологічної експертизи, як піддаючи сумніву отримані показання [1], так і визнаючи їх правдивими [2], у сукупності і зіставленні з іншими доказами. Проте такі результати цілком можуть служити підставою для проведення оперативно-розшукових або слідчих (розшукових) дій, висунення криміналістичних версій, що сприяють розкриттю злочинів [3, с. 27].

Концепція, покладена в основу кримінального процесу в Україні, дозволяє характеризувати його як переважно розшуковий у стадії досудового розслідування. Це підтверджує низка його особливостей, зокрема й наявність переваг у сторони обвинувачення у доказуванні. Формальна визначеність поняття доказів означає неможливість використання у доказуванні фактів, які не відповідають вимогам, встановленим у законі. Водночас у частині другій ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) названо процесуальні джерела доказів: показання, речові докази, документи, висновки експертів [4]. Така формалізація кримінального процесу розглядається як гарантія справедливого правосуддя. Чітке уявлення суб'єктів, передусім тих, прав, свобод і інтересів яких стосується кримінальне провадження передбаченої законом процедури, забезпечує захист від свавілля та проявів суб'єктивізму під час застосування норм права, дію засади верховенства права.

В Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2004 р. № 842, визначено поняття поліграфа. Згідно із цим визначенням поліграф є різновидом психофізіологічної апаратури і є комплексною багатоканальною комп'ютерною апаратною методикою реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини [5]. Висуваються і вимоги до таких пристроїв: вони не повинні завдавати шкоди здоров'ю, життю людини, навколишньому середовищу

та мають бути сертифікованими. За їх допомогою виявляють інтенсивність проявів фізіологічних змін в організмі людини під час її емоційного збудження, що виникає у відповідь на все, що може викликати психофізіологічну реакцію досліджуваної особи. Це можуть бути запитання, що ставить спеціаліст-поліграфолог, фотографії, відео, речові докази тощо. Основними фізіологічними показниками, які реєструють поліграфи, є ритм дихання, інтенсивність потовиділення, рівень кров'яного тиску. Деякі прилади також здатні порівнювати напругу голосових зв'язок, фіксувати розширення капілярів, реакцію зіниць тощо.

Потрібно враховувати, що психофізіологічні реакції людського організму, тобто емоції особи, яку тестують, фіксує технічний прилад. Емоції, які проявляє особа, що її тестують, є психологічними реакціями організму людини, які супроводжуються зміною фізіологічних реакцій. Емоції виникають рефлекторно, адже ця особа, безсумнівно, перебуває у стані психофізіологічного стресу. Психофізіологічні реакції, що реєструє поліграф, залежать від індивідуальних психофізіологічних особливостей особи, яку тестують. Вони можуть бути «розшифровані» за допомогою спеціальних знань досвідчених спеціалістів — професійного поліграфолога і психолога та покладені в основу висновків, що мають певну цінність для кримінального провадження. Загалом метод психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа дозволяє з певною вірогідністю виявляти приховувані відомості, перевіряти їх достовірність у тих випадках, коли це неможливо або складно отримати іншим шляхом.

Закон не забороняє, а, навпаки, зобов'язує у законодавчо передбачених випадках використання спеціальних знань у кримінальному провадженні із залученням осіб, які ними володіють, як експертів або спеціалістів. Можливості застосування поліграфа у слідчій практиці висвітлювали у своїх працях В.Г. Гончаренко і С.В. Гончаренко. На думку вчених, поліграф не можна розглядати як засіб одержання доказів [6, с. 114]. Об'єктивність тут проявляється лише у фіксації напруженості особи, яку тестують. Психофізіологічні реакції такої особи можуть бути певним доказом, але констатується лише сам факт такої реакції під час випробування, що може бути і не пов'язане безпосередньо з поставленими запитаннями.

Законодавець змушений узгоджувати порядок кримінального провадження із загальнолюдськими моральними нормами, враховуючи при цьому, що особа, суспільство, держава мають бути захищеними від кримінальних правопорушень. Мораль як соціальний інститут встановлює необхідні критерії допустимості застосування криміналістичних засобів (зокрема поліграфа), на підставі яких розробляють криміналістичні методики і рекомендації. Вимоги законності і доцільності не можуть суперечити принципам суспільної моралі, що, у свою чергу, є проявом справедливості, яка залишається однією із основних засад кримінального провадження.

Встановлення правди, істини у кримінальному процесі шляхом проведення випробувань відоме здавна (наприклад, катування у середньовіччі). Застосування поліграфа також є своєрідним випробуванням, дослідженням з використанням технічного приладу, заснованим на психофізіологічних реакціях людини на подразники, метою якого є встановлення (з певною мірою вірогідності) правдивих відповідей особи, яку тестують, на поставлені запитання.

Потреба звернення до морально-етичних засад у разі використання поліграфа виникає, виходячи з конституційних вимог не свідчити проти себе [7, ст. 62—63].

За змістом цих статей ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи трактуються на її користь. Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визнається законом. Тож випробування з використанням поліграфа може проводитися виключно після отримання добровільної згоди на проведення такої процесуальної дії, підтвердженої письмово, що особливо важливо для свідка і потерпілої особи. Їх допитують під загрозою кримінальної відповідальності за надання завідомо неправдивих показань, через що вони можуть хвилюватися під час випробування.

Враховувати слід і ст. 28 Конституції України, в якій наголошується, що жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам, а також ст. 32 Конституції України, згідно з положеннями якої не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди.

Про добровільність випробування на поліграфі йдеться і у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [8]. Органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, мають право опитувати осіб за їх згодою (частина перша ст. 8). Використання поліграфа можна розглядати як різновид такого опитування. При цьому відомості, отримані таким шляхом, не можуть бути прийняті судами як докази. Вони, як зазначалося, є підставою для проведення інших процесуальних дій, спрямованих на збирання офіційних доказів, і можуть бути лише орієнтувальними. Застереження застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу, містить і частина шістнадцята ст. 9 цього Закону.

Підозрюваному (обвинуваченому) може бути запропоновано пройти випробування з тактичних міркувань, і отримання від нього згоди на це можна розцінювати як налаштованість на співпрацю з органами, що проводять розслідування, щирість каяття у скоєному перед судом або підтвердження добросовісності. При цьому висновок експерта щодо показань підозрюваного (обвинуваченого) не має правового значення для правосуддя, не може бути підставою для кваліфікації його дій, визнання винуватості, призначення покарання тощо, адже такий суб'єкт кримінального процесу, захищаючись від підозри (обвинувачення), може говорити неправду.

Ще за радянських часів видатні вчені О.М. Ларін [9, с. 101] і М.М. Полянський [10, с. 118] висловлювали сумніви щодо практичного значення для кримінального провадження результатів, отриманих за допомогою поліграфа. Це, на їх думку, суперечило правовим і етичним засадам кримінального провадження. Водночас приклад успішного використання поліграфа у ті часи наводив Б.Г. Розовський [11, с. 317—318]. Вже тоді психофізіологічне дослідження довело свою ефективність для отримання оперативної інформації про місцезнаходження розшукуваних осіб і речей, важливої для розслідування кримінальних правопорушень, хоча застосування поліграфа балансувало на межі порушення закону.

З метою забезпечення неухильного дотримання кримінальних процесуальних гарантій і недопущення порушення прав людини особа, яку тестують (у разі її письмової згоди на це), перед початком дослідження повинна бути ознайомлена з правилами його проведення, у тому числі з її правом у будь-який момент відмови-

тися від відповіді на поставлене запитання і від подальшого проходження процедури випробування. У будь-якому випадку особі, яку тестують, не можна ставити запитання, що стосуються політичних, релігійних, расових поглядів та уподобань, пов'язаних з особистим та сімейним життям (за винятком випадків проведення розслідування кримінальних правопорушень у цій сфері). Слід встановлювати й обмеження гласності судового розгляду і повноти оголошення судового рішення з тих самих міркувань, що стосувалися обмежень у разі проходження випробування з використанням поліграфа на досудовому розслідуванні.

Отже, правові проблеми, що виникають у кримінальному процесі у разі застосування поліграфа, проявляються у доказуванні і пов'язані зі встановленням істини, яка є водночас і однією з основних філософських проблем. У кримінальному провадженні її роль особливо важлива, адже встановлені слідчим і судом факти стають підставою для прийняття відповідальних рішень, що стосуються долі людини. Так, несправедливими будуть рішення про складання повідомлення про підозру, обвинувального акта, ухвали суду, в основу яких покладено висновки, отримані лише за результатами випробування з використанням поліграфа.

Слід також враховувати, що згідно з частиною четвертою ст. 95 КПК України судді мають право обґрунтовувати свої висновки лише на основі тих показань, які отримані безпосередньо під час судового розгляду кримінальної справи, та не мають права ухвалювати судові рішення, спираючись на показання, надані слідчому, прокурору, або посилатися на них. Крім того, в основу обвинувачення не слід покладати сумнівний доказ, що можна розглядати як порушення права кожної людини на справедливий судовий розгляд, закріплений у ст. 6 Європейської конвенції з прав людини.

Ефективність застосування поліграфа залежить не лише від фахових знань осіб, які проводять випробування, а й від знань з логіки, психології, інших фундаментальних і прикладних наук. Встановлення істини під час досудового розслідування обставин кримінального правопорушення, а також у суді забезпечується шляхом доказування. Воно проводиться як за законами логіки, так і врегульовано нормами права. Ризик отримання помилкових або неточних знань, здатних спричинити негативні правові та моральні наслідки, надто високий, щоб поступатися тими гарантіями, які закладені у кримінальному процесі. Несправедливим буде визнання допустимими результатів, отриманих з використанням погроз, насильства, шантажу, вимоги пройти випробування на поліграфі.

Невизначеність понять, які використовують у кримінальному процесі, їх надто широке або надто вузьке розуміння ускладнюють встановлення істини. Їх тлумачення впливає і на розв'язання етичних проблем, дає привід сумніватися у справедливості кримінального судочинства. Так, частина перша ст. 84 КПК України доказами у кримінальному провадженні називає фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження. Виходячи з того, що доказами можуть бути лише фактичні дані, їх потрібно виокремити серед інших. Користуючись своїми перевагами у доказуванні на досудовому слідстві, сторона обвинувачення визнає ті чи інші дані фактичними. Отже, і в суді можуть бути представлені переважно докази сторони обвинувачення. Називаючи конкретних суб'єктів кримінального провадження, які

мають право встановлювати наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження (а ними є слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд), законодавець підкреслює, що усі інші суб'єкти такого права не мають. Таким чином, виникає потреба встановити гарантії забезпечення справедливості кримінального провадження, визнавши доказами факти, встановлені в умовах змагального кримінального процесу.

Упровадження нових методик встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, зокрема таких, як експертне дослідження із застосуванням поліграфа, потребує законодавчих змін, які б враховували напрацьовані наукою процесуальні і криміналістичні вимоги до його застосування.

До застережень у застосуванні поліграфа слід віднести потребу попереднього проведення медичного обстеження особи, якій пропонується пройти випробування на поліграфі, а також неможливість проведення опитування осіб, визнаних неосудними, або тих, які страждають на психічні розлади, перебувають у стані наркотичного або алкогольного сп'яніння чи під дією медикаментозних препаратів, у стані сильного емоційного збудження (сильного душевного хвилювання, афекту, фрустрації) тощо.

Таким чином, використання поліграфа і встановлення факту реакції людини на поставлені запитання, безсумнівно, можна вважати доказом, але шлях до встановлення істини у цьому випадку значно довший і складніший. Справедливе кримінальне правосуддя можливе лише у разі забезпечення реалізації конституційних засад змагальності і рівності сторін у доказуванні. Прагнення України досягти європейських стандартів, зокрема у сфері кримінального правосуддя, свідчить про необхідність врахування вітчизняного і світового досвіду використання поліграфа.

Список використаної літератури

1. *Вирок* Жовківського районного суду Львівської області від 19 грудня 2014 р. Справа № 446/1193/14-к. Провадження № 1-кп/444/98/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42110679>.

2. *Вирок* Кіровського райсуду м. Кіровограда від 29 груд. 2012 р. Справа № 1109/5928/12. Справа № 1109/5928/12. Провадження № 1/1109/424/12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28493889>.

3. Гора І.В. Криміналістика : посіб. / Гора І.В., Іщенко А.В., Колесник В.А. — 2-ге вид. — К. : Паливода А.В., 2004. — 232 с.

4. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 24 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

5. *Інструкція* щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2004 № 842 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1373-04>.

6. *Гончаренко В.Г.* Критерії допустимості психологічного впливу на досудовому слідстві / В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — № 3. — С. 107—116.

7. *Конституція України* : станом на 15 берез. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

8. *Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»* : станом на 23 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://>

zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/ed20120413.

9. *Ларин А.М.* Полиграф и права личности в уголовном процессе / А.М. Ларин // Советское государство и право. — 1981. — № 6. — С. 99—103.

10. *Полянский Н.Н.* Проблема «механизации» уголовного процесса в США / Н.Н. Полянский // Советское государство и право. — 1941. — № 1 — С. 115—121.

11. *Розовский Б.Г.* Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса : эссе / Б.Г. Розовский. — Луганск : РИО ЛАВД, 2004. — 600 с.

УДК 343.982.35

О.С. Хайжачина, старший судовий експерт

Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

РОЗВИТОК НАУКОВИХ УЯВЛЕНЬ ПРО МЕХАНІЗМ УТВОРЕННЯ СЛІДІВ

Викладено теоретичні основи механізму слідоутворення в їх історичному розвитку.
Ключові слова: слідовий контакт, механізм утворення слідів, криміналістичне вчення, слід, слідоутворюючі та слідосприймаючі об'єкти.

Изложены теоретические основы механизма следосоздания в их историческом развитии.

The paper provides historic insight into the scientific perception of the mechanism of formation of marks (prints).

Спосіб учинення злочину, у тому числі і вбивства, є важливим елементом його криміналістичної науки, у криміналістичній науці механізм слідоутворення — це система компонентів процесу утворення слідів-відображень. При цьому слідоутворення може здійснюватися в результаті фізичних, хімічних, біологічних та інших процесів. Актуальність розвитку наукових уявлень про механізм слідоутворення зумовлена безперечно важливим його значенням для розкриття та розслідування злочинів.

Питання удосконалення існуючих і розробки нових методів, способів і засобів виявлення, вилучення та дослідження слідів вивчали вчені-криміналісти Р.С. Белкін, В.Є. Бергер, Т.В. Варфоломеева, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Г.Л. Грановський, П.В. Данісявічус, Ю.Ф. Жаріков, А.В. Іщенко, Є.П. Іщенко, В.Я. Колдін, В.А. Колесник, В.П. Колмаков, І.Ф. Крилов, В.К. Лисиченко, Л.К. Литвиненко, С.П. Мітрічев, А.Я. Паліашвілі, С.М. Потапов, Г.В. Прохоров-Лукін, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, М.О. Селіванов, С. І. Тихенко, А.О. Фокіна, В.В. Циркаль, Б.І. Шевченко, В. І. Шиканов, І. М. Якимов.

Проте опубліковані праці не охоплюють сучасних потреб науки та запитів практичної діяльності правоохоронних органів, оскільки відбулися значні зміни у розвитку науки криміналістики, зокрема, з'явилися нові напрями розвитку криміналістичної техніки, які своєю появою значно розширюють її можливості при дослідженні та використанні слідів-відображень і потребують серйозних теоретичних висновків.

Розвиток наукових уявлень про механізм утворення слідів історично пройшов кілька етапів.

На першому етапі увагу криміналістів привертала лише сама слідівка як джерело інформації переважно про особу злочинця і деякі його дії під час вчинення злочину. Поняття сліду не формулювалося, механізм утворення слідів докладно не ана-

лізували, сліди класифікували в основному за слідоутворюючими об'єктами. Так, І.М. Якимов поділив усі сліди, виявлені на місці злочину, на дві групи: сліди людини і різні сліди. До перших він відносив сліди ніг, пальців рук, зубів, нігтів, кров'яні та сім'яні плями, екскременти; до других — сліди від ніг тварин, коліс, знарядь злomu, зброї, займистих речовин і запалювальних приборів, сліди підробок та підлогів [1, с. 78]. Пізніше він змінив цю класифікацію, поділивши «різні сліди» на групи: сліди тварин і сліди знарядь і засобів злочину. Сліди людини він доповнив трьома підгрупами (сліди відокремлення; паразити, що живуть на людському тілі і в ньому; сліди від одягу). Із числа слідів він вилучив сліди підробок, сліди на підлозі, але додав пил, бруд, залишки їжі, сліди від свічки, жиру та сала, фарби, іржі, попелу [2, с. 47].

Криміналісти радянських часів у першому двотомному підручнику з криміналістики (1935 р.) запропонували розрізняти сліди людини (ніг, пальців рук, зубів, плям крові, сперми, волосся), сліди дії вогнепальної зброї, сліди знарядь злomu, транспортних засобів та інші види слідів (сліди одягу, пилу і бруду, тютюнового попелу і недопалки, плями від різних речовин). С.М. Потапов, досліджуючи об'єкти зйомки на місці злочину, виокремлює сліди пальців рук, ніг та інших частин тіла, плям крові, пошкоджень на тілі, сліди знарядь і сліди іншого походження (копит, коліс, ніг тварин) тощо [3, с. 54—62]. Подібні класифікації з більшою чи меншою деталізацією наведено і в інших наукових розробках того часу.

Перше визначення сліду запропонував І.М. Якимов: «Слідом називається відбиток на чому-небудь предмета, що дозволяє зрозуміти його форму чи його призначення» [2, с. 44]. Від сліду він відрізняє пляму, яка дозволяє мати уявлення лише про речовину, яка його залишила, адже є частиною цієї речовини.

У 1935 році вперше в літературі було вжито термін «вчення про сліди», а в 1936 році — термін «трасологія». Проте з огляду на відсутність визначення цих понять і змісту вчення про сліди їх поява не означала появу нової теорії і на цьому етапі не мала суттєвого значення для науки.

Другий етап розвитку наукових уявлень про механізм утворення слідів пов'язують з появою робіт С.М. Потапова з теорії криміналістичної ідентифікації, В.І. Шевченка про наукові основи вчення про сліди, яке він тоді називав трасологією, та А.І. Вінберга про основні принципи криміналістичної експертизи.

У своїй першій праці про принципи криміналістичної ідентифікації С.М. Потапов поділив усі об'єкти, що стосуються процесу ідентифікації, на ідентифікуючі та ідентифіковані і неодноразово демонстрував цю класифікацію, беручи за приклад різні сліди та об'єкти, що їх залишили [4].

Виокремлення слідів у самостійну категорію об'єктів для ідентифікації потребувало створення таких їх класифікацій, в основу яких було б покладено не вид слідоутворюючого об'єкта, а властивості самого сліду чи механізм його утворення. Для розв'язання цієї проблеми потрібно було надати визначення сліду в криміналістиці. Таке визначення сформулював у 1945 році С.М. Потапов: «Сліди — це відображені на матеріальних предметах ознаки явищ, причино пов'язані з подією, яка розслідується. Сліди можуть виникати від людей, окремих предметів і від дій сил природи» [5]. Пізніше це визначення В.І. Шевченко оцінив як першу спробу розкрити значення слова «слід» як криміналістичного терміна.

Порівнюючи це визначення з визначенням, запропонованим І.М. Якимовим у

1935 році, треба зазначити, що останнє точніше характеризувало слід саме у криміналістичному його значенні, відповідало розумінню сліду як об'єкта трасологічних досліджень.

На думку В.І. Шевченка, однією з особливостей терміна «слід» у визначенні С.М. Потапова є те, що він містить певні обмеження, а саме стосується лише відображень на предметах, водночас І.М. Якимов називає його відбитком. Тобто з визначення С.М. Потапова випливає, що ані самі предмети, ані їх частини та частинки цим визначенням не охоплюються. Аналізуючи визначення С.М. Потапова, В.І. Шевченко також зазначав, що характер відображення явища на матеріальних предметах, що його оточують, залежить від його природи.

Слід також зазначити, що не всі відображення, про які йдеться, досліджують методами трасології. З усього різноманіття відображень, що можуть бути спричинені різними явищами, трасологія вивчає лише відображення на певному матеріальному об'єкті, спричинені зовнішньою будовою іншого матеріального об'єкта. Ці відображення і є слідами у трасологічному значенні цього криміналістичного терміна. Таку думку поділяє і А.І. Вінберг.

Отже, визначення І.М. Якімова про слід як відбиток предмета, що надає уявлення про його форму, є слушним.

Водночас визначення С.М. Потапова можна характеризувати як криміналістичне по суті, тому що в ньому йдеться про явище, яке пов'язане з подією, що розслідується (втім, як засвідчив подальший розвиток криміналістики, об'єкти її дослідження, у тому числі й сліди, не обов'язково пов'язані зі злочинами). Його визначення ніяк не відмежовує сліди від інших доказів, які з ґносеологічної точки зору є відображенням події в навколишньому середовищі, частина з яких до того ж є відображенням на матеріальних предметах (наприклад, підложні документи). На думку вчених, визначення С.М. Потапова побічно сприяло прискоренню розвитку в криміналістиці двох понять сліду: в широкому (побутовому) і у вузькому (траसологічному) розумінні.

На трасологічному розумінні сліду будується думка В.І. Шевченка щодо розробки наукових основ трасології. Положення, які він сформулював, зводились до такого:

- в утворенні слідів беруть участь два об'єкти: об'єкт, який спричиняє своє відображення на іншому, називається утворюючим, а той, на якому він відображається, — сприймаючим;

- у сліді відображається лише частина поверхні утворюючого об'єкта, що доторкнулась, а у разі розташування об'єктів на відстані — була повернута до сприймаючого об'єкта. Цю частину поверхні утворюючого об'єкта і протилежну їй поверхню сприймаючого об'єкта автор запропонував назвати «контактними поверхнями»;

- зміни на сприймаючому об'єкті можуть виникати у межах його контактної поверхні і за її межами. Сліди, що утворилися в першому випадку, В.І. Шевченко назвав слідами локального впливу, а в другому — слідами периферичного впливу;

- слідовий контакт: статичний і динамічний (поняття, введене В.І. Шевченком) призводить до об'ємних чи поверхневих змін сприймаючого об'єкта.

Базуючись на зазначених чинниках, що впливають на механізм утворення слідів, В.І. Шевченко побудував класифікацію слідів, приділивши особливу увагу слідам локального механічного впливу, які найчастіше трапляються на практиці.

Об'ємні сліди такого впливу він поділив на відбитки (статичні і динамічні; а динамічні — на одиночні, лінійні, площинні, особливо виділивши сліди кочення), розрізи і пробоїни. Поверхневі сліди локального механічного впливу також поділено на статичні і динамічні, а обидві ці групи — на відбитки і відслоєння.

Отже, Б.І. Шевченко підійшов до характеристики слідів та їх класифікації з позиції вивчення механізму утворення слідів. Сформульовані ним принципи стали основою трасології як наукової теорії і вплинули на її розвиток.

Але значення праці Б.І. Шевченка цим не обмежується. Запропонована ним класифікація слідів, що базується на механізмах їх утворення, стала придатною і для судової балістики. Досліджуючи механізм утворення слідів на стріляних кулях, Г.А. Глассон зазначав, що сліди від стінок каналу ствола за класифікацією, розробленою Б.І. Шевченком, належать до динамічних відбитків, тобто до тієї групи об'ємних слідів, які характеризуються основною умовою: утворенням їх у процесі контактного руху об'єкта, що сприймає сліди, по об'єкту, що утворює ці сліди. Однак у подальшому вчені вказували на загальний характер розробленої Б.І. Шевченком класифікації [6, с. 34].

Третій сучасний етап розвитку вчення про сліди розпочався з уточненням деяких понять і термінів. Об'єкти, які беруть участь у процесі утворення слідів, отримали назву слідоутворюючих і слідосприймаючих. Їх перелік було доповнено ще одним об'єктом — речовиною сліду [6, с. 34], уточнювалося і розвивалося поняття сліду [7, с. 16], а також вносилися пропозиції щодо зміни класифікації слідів. Так, наприклад, Л.К. Литвиненко запропонував доповнити сліди механічного впливу слідами розриву-розлому, а підгрупу об'ємних слідів — слідами ковзання, розпилювання і свердління [8, с. 97].

Поглиблене дослідження механізму утворення слідів, що відбувається на сьогодні, свідчить про потребу перебудови особливої частини вчення про сліди, виокремлення таких його розділів, як гомеоскопія і механогомічна трасологія, механоскопічна частина трасології, транспортна трасологія, неідентифікаційна трасологія. Продовжується ретельне вивчення слідів залежно від видів слідоутворюючих і слідосприймаючих об'єктів та механізмів утворення слідів.

Результати аналізу сучасної літератури з криміналістичної техніки свідчать, що незалежно від роду та виду слідоутворюючих об'єктів, якісних особливостей слідосприймаючих поверхонь, відмінностей у ситуаціях, за яких виникають сліди, є деяка спільна стійка ознака, що об'єднує всі елементи процесу утворення слідів і водночас відображає динаміку процесу, дозволяє проникнути в суть сліду як об'єкта пізнання, виявити його генезис і таким чином пояснити його, тобто вирішити завдання науки. Цією загальною ознакою є механізм утворення слідів. Саме на базі пізнання механізму утворення слідів розвивається практика їх дослідження незалежно від того, йдеться про сліди ніг, саней, вогнепальної зброї чи відбитків, печаток і штампів. Цілком слушною є думка І.І. Пророкова про те, що знання механізму утворення слідів, їх класифікація дозволяють скласти уявлення як про спосіб вчинення певних дій, результатом яких є ці сліди, так і про особливості об'єктів, які утворили ці сліди [9, с. 7]. Саме механізм утворення слідів великою мірою визначає базові закономірності процесу доказування. На пізнанні цих закономірностей, а також закономірностей виявлення, дослідження, оцінки та використання слідів ґрунтуються засоби і методи роботи зі слідами, ідентифікації слідоутворюючого

об'єкта, вирішення неідентифікаційних трасологічних, балістичних та інших завдань практики.

Теоретичні положення щодо механізму утворення слідів однаково стосуються і трасології, і балістики, і різних засобів криміналістичної техніки, що тією чи іншою мірою стосуються слідів-відображень, а отже, їх теоретичною основою є криміналістичне вчення про механізми утворення слідів.

Структура цього вчення містить:

– понятійну частину: характеристику (гносеологічну, криміналістичну) таких основних понять, як слід, механізм утворення слідів, елементи процесу слідоутворення тощо;

– класифікаційну частину;

– функціональну частину: слідоутворюючі впливи та їх результати, інформативність останніх; моделювання слідоутворюючих впливів, експериментування тощо.

Вчення про механізми слідоутворення жодним чином не замінює судової балістики, а також трасології та інших галузей криміналістичної техніки як системи відповідних криміналістичних засобів, прийомів і методик роботи з доказами, а навпаки, будучи частиною загальної теорії криміналістики, є елементом теоретичних основ розробки і застосування цих засобів, прийомів і методик.

Список використаної літератури

1. Якимов *И.Н.* Практическое руководство к расследованию преступлений / И.Н. Якимов. — М., 1924. — 209 с.
2. Якимов *И.Н.* Осмотр / И.Н. Якимов. — М., 1935.
3. Потапов *С.М.* Судебная фотография / С.М. Потапов. — М. : Сов. изд-во ОГИЗ (Ин-т угол. полит.), 1936. — 135 с.
4. Потапов *С.М.* Принципы криминалистической идентификации / С.М. Потапов // Советское государство и право. — 1940. — № 1. — С. 66—81.
5. *Краткий юридический словарь* / [под общ. ред. Горшенина К.П., Строговича М.С., Шифмана М.Л.]. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. — 382 с.
6. Белкин *Р.С.* Курс советской криминалистики / Р.С. Белкин. — Т. 2. — М. : Акад. МВД СССР, 1978. — 410 с.
7. Литвиненко *Л.К.* Понятие и классификация следов в трасологии / Л.К. Литвиненко : материалы третьей расширенной научной конференции, посвященной памяти М.И. Райского. — К., 1958. — С. 232.
8. Грановский *Г.Л.* Основы трасологии / Г.Л. Грановский. — М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1965. — 452 с.
9. Пророков *И.И.* Общие положения трасологии / И.И. Пророков // Криминалистическая экспертиза. — 1968. — Вып. 6. — Разд. 8.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.9

Д.Й. Никифорчук, доктор юридичних наук,
професор, завідувач кафедри оперативно-розшукової
діяльності Національної академії внутрішніх справ

В.Г. Телійчук, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін факультету № 4
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ МІКРООБ'ЄКТІВ СЛІДЧИМ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ОРГАНІЗОВАНІ ЗЛОЧИННІ ГРУПИ ТА ЗЛОЧИННІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Розглянуто питання щодо важливості використання мікрооб'єктів слідчим під час досудового розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи та злочинні організації. Розкрито порядок вилучення мікрооб'єктів, криміналістичне значення результатів дослідження мікрооб'єктів у діяльності підрозділів Національної поліції України. Запропоновано відповідні рекомендації щодо виявлення мікрооб'єктів під час слідчого огляду.

Ключові слова: злочинність, досудове розслідування, організовані злочинні групи та злочинні організації, мікрооб'єкти, слідчий, використання мікрооб'єктів.

Рассмотрен вопрос о важности использования микрообъектов следователем в ходе досудебного расследования преступлений, совершаемых организованными преступными группами и преступными организациями. Раскрывается порядок изъятия микрообъектов, криминалистическое значение результатов исследования микрообъектов в деятельности подразделений Национальной полиции Украины. Предложены соответствующие рекомендации по выявлению микрообъектов при следственном осмотре.

Considered the importance of the use of micro-investigator in the course of pre-trial investigation of crimes committed by organized criminal groups and criminal organizations.

Expands the order of micro-seizure, forensic significance of the results of microscopic research in the activities of the units of the National Police of Ukraine. Propose appropriate guidelines for the identification of micro-at-trial examination.

Злочинність є результатом соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства та відображення його характеру на кожному конкретному історичному етапі розвитку. Злочинність ніколи не була простою сукупністю вчинених злочинів, а виступала закономірним соціальним явищем, а отже, її слід розглядати та вивчати не просто як «кримінальну хворобу» суспільства, а як соціальне явище, що дедалі більше впливає на долі держав і народів.

Сучасна злочинність — це соціально-правове негативне явище, зумовлене протизаконною діяльністю певної частини населення, яка завдає великої шкоди всьому суспільству та перебуває в тісному співвідношенні з питанням забезпечення національної безпеки України, безпеки її громадян, конституційних прав і свобод людини, законності та правопорядку в державі [1, с. 1].

Пріоритетним напрямом діяльності Національної поліції України нині є забезпечення і гарантування реалізації конституційних прав кожного громадянина нашої держави, запобігання злочинним посяганням, особливо організованих угруповань і злочинних організацій, захист громадян від насильницьких дій, боротьба з особливо небезпечними злочинами: вбивствами, розбоями та грабежами, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, економічними злочинами. Одним із головних чинників у правоохоронній практиці, спрямованим на забезпечення виконання цих завдань, є побудова надійної, науково обґрунтованої доказової бази розкриття та розслідування злочинів [2, с. 356].

Для захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, для притягнення кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, до відповідальності в міру своєї вини потрібно встановити фактичні обставини такого правопорушення, винуватість особи у його вчиненні та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження [3].

Метою статті є розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення діяльності слідчого з використання мікрооб'єктів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняють організовані злочинні групи та злочинні організації.

Особливу небезпеку організована злочинність становить не лише через заподіяння суспільству значних матеріальних збитків, втрату великою кількістю його громадян життя, здоров'я, майна внаслідок дій учасників організованих злочинних угруповань і злочинних організацій. Небезпека зумовлена й більш широким колом чинників, до яких належать формування і поширення у суспільстві ціннісних орієнтацій на уседозволеність і моральне розбещення десятків і сотень тисяч людей, які втягуються у ті чи інші форми пособництва організованій злочинній діяльності.

Як відомо, криміналістичне і доказове значення будь-якого речового доказу полягає в тому, що на підставі вивчення його якісно-кількісної характеристики, властивостей і відношень встановлюють обставини розслідуваного кримінального правопорушення. У сучасній практиці розкриття і розслідування різних категорій злочинів (убивств, зґвалтувань та інших особливо небезпечних злочинів) дедалі частіше як речові докази фігурують мікрооб'єкти і запахові сліди, значення яких

сьогодні суттєво зростає. Це зумовлено, з одного боку, сучасним розвитком криміналістичної техніки, розширенням арсеналу пошукових засобів і мікроскопічних методів дослідження, а з іншого — тим, що злочинці, часто маскуючи свої дії та знищуючи видимі сліди, не в змозі усунути ті з них, про існування яких вони навіть не здогадуються [4].

Використання мікрооб'єктів у процесі досудового розслідування злочинів уже впродовж багатьох десятиліть виокремлюють як один із самостійних напрямів у межах судової експертизи. Значний вплив на розвиток вчення про використання мікрооб'єктів у доказуванні мали роботи як вітчизняних науковців (В.Г. Гончаренка, Г.Л. Грановського, Н.І. Клименко, О.А. Кириченка, Н.О. Прокопенко, О.В. Нені), так і зарубіжних (Т.В. Авер'янової, Р.С. Белкіна, М.Б. Вандера (Росія), К.К. Бобева (Болгарія), І. Кертеса (Угорщина), Вл. Видиця (Югославія), К.Д. Поля (Німеччина), М.Ф. Сульцера (Швейцарія) та інших).

Слушною є думка О.В. Нені про те, що мікрооб'єкти є численними у своїй видовій належності, характеризуються багатосторонніми зв'язками з розслідуваною подією і містять значущу розшукову та доказову інформацію.

Мікрооб'єкти бувають слабко видимі чи невидимі, а отже, їх важко знищити під час приховування слідів злочину. Це має особливе значення в умовах сучасної «освіченості» злочинців, коли можливості ідентифікації людини за слідами пальців рук, зброї за слідами на кулях і гільзах, виконавця рукописного тексту за почерком, досягнення в портретній експертизі, інших традиційних видах судової експертизи достатньо відомі. Нині мікрооб'єкти, а точніше результати їх експертного дослідження, є невід'ємною частиною техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Незважаючи на значну увагу вчених до поняття мікрооб'єктів і аспектів їх використання, донині остаточно не вирішено питання (як в теоретичному плані, так і в практиці слідчих та експертних підрозділів) їх експертного дослідження та використання як речових доказів.

Мікрооб'єкти, що формуються під час вчинення злочину (результат взаємодії матеріальних об'єктів між собою: злочинця, знарядь злочину з оточуючими об'єктами), — це лише інформаційний сигнал. У разі їх виявлення вони є лише потенційними джерелами інформації, що містять відомості щодо події, яка відбулася. Для отримання певного обсягу доказової інформації, яку вони містять, потрібне використання спеціальних методів дослідження. З погляду інформаційної суті доказування, цей процес передбачає отримання, збирання, накопичення, зберігання, передачу, перероблення та використання інформації, що становить зміст доказів [5].

Інформаційна суть мікрооб'єктів у процесі розшуку та доказування реалізується лише через проведення відповідного дослідження (попереднього чи експертного), результатом якого є переведення потенціальної криміналістичної інформації в орієнтуючу або доказову. Під криміналістичним значенням результатів дослідження мікрооб'єктів розуміють можливість використання отриманих даних для встановлення суттєвих обставин розслідуваної події. Завдяки умілій роботі слідчого, спеціаліста та експерта мікрооб'єкти здебільшого можуть бути знайдені та використані під час досудового розслідування злочинів [5], а особливо злочинів, які вчиняють організовані злочинні групи та злочинні організації.

Доречно звернути увагу на те, що можливості використання мікрооб'єктів як речових доказів у справах кримінального провадження повністю не вичерпано.

Часто-густо працівники-практики не обізнані з відповідними засобами і методами їх виявлення, вилучення, попереднього дослідження та зберігання. Наприклад, під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних з боротьбою між жертвою і злочинцем, не завжди вживають заходів щодо виявлення мікрочасток накладення текстильних волокон, ґрунту; у справах про ДТП мало вилучають мікрочасток з місць безпосереднього контакту; під час розслідування правопорушень, пов'язаних з контрабандою наркотиків, особливе значення мають мікрочастки макової соломки, листя і пилку конопель, насіння маку, а також запахові сліди, проте під час встановлення злочинців можливості криміналістичної мікрології та одорології фактично ігноруються.

Будь-яке дослідження має починатися з точних понять і визначень та спиратися на вироблені наукою класифікації і теоретичні постулати. При цьому вироблені певними науками положення мають у разі потреби апріорно сприйматися як істинні в інших науках. Тому зрозуміло, що однакові поняття у різних науках не можна вживати у різних значеннях. Це також стосується поняття мікрооб'єкта. Об'єкти мікроскопічних розмірів почали досліджувати спочатку в біології та медицині, а потім у фізиці твердого тіла і техніці. Було визначено, що мікроскопічними об'єктами є такі, які не можна спостерігати неозброєним оком, тобто об'єкти, що мають розміри, менші однієї кутової мінути [6]. До речі, це надало обґрунтовану підставу В.І. Шиканову віднести мікрооб'єкти, якими оперують криміналісти, до числа латентних. З огляду на зазначене не можна погодитися з висловлюванням В.М. Бовсуновського та Н.І. Клименко, що не варто переносити у криміналістику поняття мікрооб'єктів з природничих наук. Водночас слід взяти до уваги пропозицію авторів московського підручника 2003 року (Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, О.Р. Росинська), що вважають мікрочастками об'єкти, в яких жодна з трьох величин вимірювань не перевищує 2 мм.

Вдалим з урахуванням практичних потреб криміналістики і судочинства є визначення М.Б. Вандера та Н.І. Маланьїної, які до мікрочасток відносять різноманітні дрібні тіла (невидимі та слабко видимі), необхідна інформація про ознаки і властивості яких недоступна неозброєному оку. Це визначення є компромісним і найприйнятнішим, бо узгоджує природничо-наукове розуміння цього терміна з потребами криміналістичної практики, а в кінцевому підсумку дає змогу спокійно оперувати поняттям мікрооб'єкта без потреби пояснення, що слід розуміти під цим терміном. Таке визначення також зобов'язує криміналістів — учених і практиків — з великою точністю оперувати термінами щодо малих часток і кількостей: об'єкти, невидимі через мікроскопічні розміри і такі, що не перевищують 2 мм, — мікрооб'єкти (речові докази); більші за розміром об'єкти, але дослідження яких обумовлює необхідність застосування збільшуваних оптичних пристроїв, — дрібні об'єкти (речові докази). Тоді і в документальному, і в розмовному аспектах буде цілком зрозуміло, які саме об'єкти потрапили у сферу доказування [6].

Слідчі, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняють організовані злочинні групи та злочинні організації, не повинні ігнорувати докладну видову класифікацію мікрооб'єктів, яка дозволяє не лише краще розуміти наявне видове розмаїття таких речових джерел, а й повніше їх збирати та ефективніше досліджувати, правильно ставити експерту запитання щодо збирання і подальшого дослідження ультрамікрооб'єктів та ультраоб'єктів.

За докладною видовою класифікацією мікрооб'єкти поділяють на [7]:

- мікротіла (ультрамікротіла), тобто мікрооб'єкти, що є єдиним цілим (наприклад, мікрофлора, мікроорганізми, дрібні деталі жіночих годинників та інших механізмів тощо);

- мікрочастки (ультрамікрочастки), тобто мікрооб'єкти, що є частиною іншого речового джерела і відокремилися від нього унаслідок механічного чи іншого впливу (мікрочастки волосся, лакофарбового покриття, скла, текстильних волокон тощо);

- мікроречовини (ультрамікроречовини, ультраречовини), тобто такі мікрооб'єкти, окремі складові частини яких унаслідок їх мізерних розмірних характеристик не можуть бути вивчені безпосередньо і становлять інтерес лише своїми сукупностями;

- мікровключення (ультрамікровключення, ультравключення), тобто мікроречовини, що проникли у масу (структуру) певного носія і вивчаються разом з ним, оскільки їх розміри співвідносяться з розмірами структурних елементів внутрішньої будови носія, і тому такі мікроречовини практично не можуть бути відокремлені від нього. Винятком є лише екстрагування мікроречовин (вимивання їх розчинами), що у будь-якому випадку не може бути повним;

- мікровідбитки (ультрамікровідбитки), тобто мікрооб'єкти у вигляді матеріально фіксованого відображення ознак зовнішньої будови твердого тіла (трасоутворюючий об'єкт) на поверхні або у структурі іншого твердого тіла чи у свідомості (пам'яті) особистісного джерела (трасосприймаючі об'єкти), або ознак зовнішності людини (трасоутворюючий об'єкт) у свідомості (пам'яті) особистісного джерела (трасосприймаючий об'єкт), за якими можна провести індивідуальну чи групову ідентифікацію трасоутворюючого об'єкта;

- мікровідображення (ультрамікровідображення), тобто мікрооб'єкти у вигляді матеріально фіксованого відображення: загального характеру зовнішнього впливу (трасоутворюючий об'єкт) на поверхні або в структурі твердого тіла чи сипких і рідких речовин (матеріальні діагностичні відображення), або у структурі газоподібних речовин чи у свідомості (пам'яті) особистісного джерела (ідеальне діагностичне відображення), що дає змогу діагностувати за такими відображеннями факт цього зовнішнього впливу (діагностичні мікровідображення, ультрамікровідображення), зокрема мікровідображення, характерні для дії кислоти на тіло чи одяг потерпілої особи; підчистки на папері; дії вогню на дихальні шляхи потерпілої особи, яка потрапила у вогнище живою, тощо; механізму або ситуації взаємодії двох і більше твердих тіл чи об'єкта будь-якого агрегатного стану з певним твердим тілом за матеріально фіксованим відображенням (матеріальним ситуаційним відображенням) ознак цього механізму чи ситуації на поверхні або у структурі твердого тіла чи за уявним образом (ідеальним ситуаційним відображенням) цих ознак у свідомості (пам'яті) особистісного джерела (ситуативні мікровідображення, ультрамікровідображення), наприклад, коли за локалізацією, формою, розмірами і напрямком мікровключень на одязі потерпілої особи доходять висновку про положення особи та вогнепальної зброї під час заподіяння тілесних ушкоджень тощо;

- мікродеталі (ультрамікродеталі, ультрадеталі), тобто будь-які зазначені різновиди мікрооб'єктів, що вивчаються не самотійно, а як деталі чи елементи інших матеріальних змін, представлених єдиним об'єктом, зокрема мікродеталі папіляр-

них візерунків пальців рук людини, наприклад, у вигляді крапки, містка, дельти, роздвоєння, здвоєння тощо; мікродеталі лакун та інших елементів структурної будови кісток людини чи тварини тощо.

Отже, усі види мікрооб'єктів можна поділити на мікрооб'єкти та ультрамікрооб'єкти. Ультрамікрооб'єктами можуть бути лише ультраречовини, а також ультравключення і ультрадеталі, що утворені чи представлені зазначеними ультраречовинами. Це пояснюється тим, що ультрамікрооб'єкти настільки мізерні, що невидимі навіть у мікроскоп, тобто вони візуально не можуть бути сприйняті і потребують використання опосередкованих методів якісного чи кількісного аналізу та залучення спеціальних знань у формі експертизи. Водночас суть мікротіла, мікрочасток, мікрівідбитків і мікрівідображень полягає у тому, що вони мають сприйматися візуально, хоча водночас мікротіла та мікрочастки можуть бути досліджені і якісно-кількісними методами.

На підставі зазначеного класифікаційного поділу будується спрощена видова класифікація мікрооб'єктів [7, с. 20—21]:

- мікросубстанції (мікротіла, мікрочастки, мікроречовини, мікро-включення), тобто мікрооб'єкти, що виділяються своєю морфологією (внутрішньою чи зовнішньою будовою твердого тіла тощо) чи субстанційними властивостями (якісно-кількісним складом, фізичними константами тощо);

- мікротраси (мікрівідбитки, мікрівідображення), тобто мікрооб'єкти, що виділяються своїми трасологічними ознаками (розташування у просторі матеріально фіксованого відображення ознак зовнішньої будови твердого тіла чи ознак зовнішності людини, загального характеру зовнішнього впливу або механізму утворення матеріальних змін у певній ситуації);

- мікродеталі, суть яких аналогічна мікродеталям за детальною видовою класифікацією мікрооб'єктів.

Під час пошуку мікрооб'єктів обов'язково слід враховувати обставини кримінального правопорушення, характер і особливості місця огляду, природу об'єктів. При цьому необхідно визначити, які саме мікрооб'єкти можуть бути виявлені і де їх шукати. Слід пам'ятати, що, проводячи огляд місця події, треба приділяти особливу увагу таким об'єктам, як зламані перешкоди, грубі поверхні, виступаючі частини предметів тощо, на яких можуть бути виявлені мікрооб'єкти; на підозрюваному (зокрема під нігтями, на слідах взуття) можуть бути виявлені частки ґрунту (забруднень), рослин, інших речовин; у слідах злочину можна виявити мікрочастки іржі, фарби, мікросліди змащення, властиві знаряддям та інструментам, які могли застосовувати при зломі.

Для збереження таких об'єктів треба вжити відповідних запобіжних заходів, у тому числі слід орієнтувати на це осіб, які беруть участь в огляді. Необхідно враховувати, що мікрочастки, як правило, неміцно тримаються на поверхні предмета-носія, а тому учасники огляду легко можуть винести їх на руках, одязі, взутті. Крім того, на місце огляду можуть бути привнесені сторонні мікрооб'єкти. Для уникнення цього на місці огляду не варто палити, розчісувати волосся, робити інші дії, внаслідок яких обстановка, яку досліджують, забрудниться частками попелу, волокнами одягу, волоссям тощо.

Для виявлення мікрооб'єктів рекомендується застосовувати магнітні пензлі, магніти, діелектричні палички; спеціальні освітлювачі, що забезпечують спрямова-

не світло; лупи з підсвічуванням і кольорові світлофільтри; ультрафіолетові освітлювачі та електронно-оптичні перетворювачі; металографічні та біологічні мікроскопи, пристосовані для дослідження предметів, на яких передбачається наявність мікрооб'єктів.

Під час огляду можна використовувати такі способи фіксації мікрооб'єктів, як фотографування, замальовування, складання планів, схем тощо. Це дозволить доволі повно і точно передати особливості мікрочасток та мікрослідів речовин і зробити ці об'єкти доступними для сприйняття всіма учасниками слідчої (розшукової) дії. Мікрооб'єкти з місця огляду вилучають за допомогою малогабаритних пілососів, оснащених спеціальними змінними уловлювальними фільтрами, а також клейких стрічок і дактилоскопічних плівок, скальпелів, стерильної марлі, вати тощо. Слід звернути особливу увагу на необхідність дотримання вимог щодо заборони змішування мікрооб'єктів, вилучених з різних об'єктів; варто збирати їх в окремі ємності, вказуючи місце, на якому їх виявили.

Спосіб вилучення мікрооб'єктів залежить від виду і характеру об'єкта, на якому їх виявили, але у будь-якому випадку перевага надається вилученню об'єкта-носія цілком або його частини з виявленими частками та слідами.

Предмети, на яких можуть знаходитися або знаходяться мікрооб'єкти, вилучають у випадку, коли:

- об'єкти неможливо або недоцільно відокремлювати від предмета (плями крові, слина, паливно-мастильні речовини, сліди близького пострілу тощо);
- на об'єкті-носії зберігається топографія мікрооб'єктів, що сама може стати об'єктом дослідження, у тому числі й трасологічного (наприклад, слід взуття, відбиток пальця, відбиток структури тканини тощо);
- мікрооб'єкти не виявлено на предметі, однак наявність їх передбачається і виявлення можливе лише в лабораторних умовах.

Для успішного пошуку мікрооб'єктів потрібно визначити розвиток події кримінального правопорушення (його основні етапи і послідовність), матеріальні об'єкти, що беруть участь у розслідуваній події, роль кожного з них, об'єкти, вилучені з місця події, місце проникнення та відходу злочинця, подолані перешкоди, використовувані знаряддя і предмети.

Під час пошуку таких об'єктів слід проявляти максимальну акуратність, неквапливість, уважність і планомірність [8].

Отже, криміналістичне значення мікрооб'єктів визначається можливістю отримання та використання інформації, що міститься в них, для з'ясування і встановлення обставин події, які пов'язані з усіма елементами складу злочину (його об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом і суб'єктивною стороною). Ця інформація може бути використана не лише для викриття винних, а й для спростування помилкових обвинувальних версій.

Список використаної літератури

1. Никифорчук Д.Й. Попередження та розкриття розбійних нападів на квартири громадян: прак. посіб. / Никифорчук Д.Й., Телійчук В.Г., Сиченко О.М. — Кіровоград, 2011. — 136 с.
2. Телійчук В.Г. Оперативно-розшукове прогнозування як спосіб виявлення організованих злочинних груп / В.Г. Телійчук // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. — (Сер. «Юридические науки»). — 2013. — Т. 26 (65). —

№ 2. — С. 356—362.

3. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 24 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. *Мікрооб'єкти і запахові сліди. Поняття і класифікація мікрооб'єктів і слідів запаху у криміналістиці* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://skaz.com.ua/informatika/4942/index.html>.

5. *Неня О.В.* Криміналістичне значення мікрооб'єктів [Електронний ресурс] / О.В. Неня. — Режим доступу : <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ed=-0ahUKEwiCxlWzvlNA>.

6. *Гончаренко В.Г.* Правові засади і практика використання мікрооб'єктів у доказуванні [Електронний ресурс] / В.Г. Гончаренко, Н.О. Прокопенко. — Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/23051/%C2>.

7. *Коросташова Т.О.* Курс лекцій з криміналістики. Основи мікрооб'єктології / Коросташова Т.О., Ланцедова Ю.О., Тунтула О.С. ; за ред. О.А. Кириченка. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. — 40 с.

8. *Криміналістика* : підручник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://pidruchniki.com/2015060965317/pravo/osoblivosti_zbirannya_mikroobyektiv.

УДК 343.98

А.А. Кирдун, кандидат филологических наук,
начальник научного отдела технических и экономических
исследований ГУ «Научно-практический центр
Государственного комитета судебных экспертиз
Республики Беларусь»

А.В. Андреева, кандидат филологических наук,
заведующая научно-исследовательской лабораторией
фонографических, радиоэлектронных и компьютерно-
технических исследований научного отдела технических
и экономических исследований ГУ «Научно-практический
центр Государственного комитета судебных экспертиз
Республики Беларусь»

ПСИХОЛОГО-ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ПО ДЕЛАМ, СВЯЗАННЫМ С ПРОТИВОДЕЙСТВИЕМ ЭКСТРЕМИЗМУ: К ВОПРОСУ ПРОВЕДЕНИЯ АНАЛИЗА СТРАТЕГИИ ДИСКРЕДИТАЦИИ

Проаналізовано найбільш розповсюджені типові помилки в діяльності експерта-психолога. Обоснована необходимость анализа стратегии дискредитации при проведении лингвистического исследования в рамках психолого-лингвистической экспертизы по делам, связанным с противодействием экстремизму. Показаны особенности анализа речевой стратегии дискредитации на примере публицистических текстов, размещенных в журнале «Русская Фаланга».

Ключевые слова: психолого-лингвистическая экспертиза, экстремизм, речевая стратегия дискредитации, речевые тактики.

Обґрунтовано необхідність аналізу стратегії дискредитації під час проведення лінгвістичного дослідження у межах психолого-лінгвістичної експертизи у справах, пов'язаних з протидією екстремізму. Наведено особливості аналізу мовної стратегії дискредитації на прикладі публіцистичних текстів, розміщених у журналі «Російська Фаланга».

In the article the necessity of analyzing discredit strategy during the linguistic research in the framework of psychological and linguistic expertise in cases involving opposition to extremism. The features of the analysis of the speech discredit the strategy on the example of journalistic texts, placed in the magazine «Russian Phalanx».

В настоящее время в Республике Беларусь комплексная психолого-лингвистическая экспертиза все чаще становится востребованной по делам, связанным с противодействием вербальному (словесному) экстремизму. Данная экспертиза

назначается при расследовании таких преступлений (правонарушений), как возбуждение расовой, национальной, религиозной либо иной социальной вражды или розни (ст. 130 УК РБ), пропаганда агрессивной войны (ст. 123 УК РБ), пропаганда и (или) публичное демонстрирование, изготовление и (или) распространение нацистской символики или атрибутики (ст. 17.10 КоАП РБ), распространение, изготовление, хранение, перевозка информационной продукции, содержащей призывы к экстремистской деятельности или пропагандирующей такую деятельность (ст. 17.11 КоАП РБ) и др. Расследование таких дел предопределяет необходимость проведения различных следственных действий и в силу сложности предмета доказывания — обязательного назначения судебных экспертиз. Все обстоятельства и факты, имеющие значение для правовой квалификации высказываний (текстовых материалов) как экстремистских, призвана устанавливать комплексная психолого-лингвистическая экспертиза.

Данная экспертиза в Республике Беларусь проводится в созданном в 2013 году Государственном комитете судебных экспертиз Республики Беларусь. По причине отсутствия собственных методик при решении экспертных задач эксперты используют существующие зарубежные научно-методические разработки в области психолого-лингвистического анализа «экстремистских» текстов, адаптируя их к национальным нормативно-правовым актам и учитывая различия в языковых кодах коммуникации, менталитете и социальных установках.

Экспертная оценка конфликтогенных речевых произведений основывается на общих принципах, изложенных в Методике проведения судебной психолого-лингвистической экспертизы материалов по делам, связанным с противодействием экстремизму и терроризму, авторами которой являются О.В. Кукушкина, Ю.А. Сафонова и Т.Н. Секераж [6]. Цель экспертизы — установление наличия или отсутствия таких характеристик (особенностей) содержания материала, которые важны для принятия решения по делу. Основной из этих характеристик является соответствие или несоответствие смысла, значения, выраженного в материале, тем смыслам, значениям, которые описаны законодательно как запрещенные для публичного выражения [6, с. 15].

К числу запрещенных значений (условно они называются «экстремистскими»), согласно Закону Республики Беларусь от 4 января 2007 года № 203-З «О противодействии экстремизму», относятся:

- возбуждение расовой, национальной, религиозной либо иной социальной вражды или розни;
- пропаганда исключительности, превосходства, неполноценности человека по признакам социальной, расовой, национальной, религиозной, языковой принадлежности;
- пропаганда и публичное демонстрирование нацистской символики или атрибутики;
- призывы к насильственному изменению конституционного строя и (или) территориальной целостности Республики Беларусь;
- призывы к захвату и удержанию государственной власти неконституционным путем;
- призывы к созданию вооруженного формирования;
- призывы к осуществлению террористической деятельности;

– призывы к организации и осуществлению массовых беспорядков, хулиганских действий и актов вандализма по мотивам расовой, национальной, религиозной или языковой принадлежности;

– призывы к воспрепятствованию законной деятельности государственных органов и др.

Любое «экстремистское» значение представляет собой трехкомпонентную семантическую структуру, содержащую обязательную для выражения информацию трех типов:

- 1) тематика (то, о чем сообщено);
- 2) выраженное отношение к предмету речи;
- 3) цель сообщения об этом предмете речи.

Анализ этих трех составляющих сообщаемого определяет набор специальных (лингвистических и психологических) признаков выраженности или невыраженности искомого значения. Каждый тип значения может быть представлен в виде определенной комбинации этих трех типов. Такая комбинация выступает как диагностический комплекс, на основе которого проводится анализ значений, выраженных в исследуемых материалах. Использование диагностических комплексов позволяет экспертам установить, выражено ли в материале «экстремистское» значение определенного типа. Так, для квалификации текста как содержащего специальные признаки значения «возбуждение расовой вражды или розни» необходимо, чтобы в нем, помимо соответствующих психологических признаков, присутствовали три обязательных лингвистических признака:

1) предмет речи — каждый/любой представитель группы лиц, определяемой по признаку расовой принадлежности;

2) выражено враждебное отношение типа «превосходство» к «чужой» группе (имеет место констатация неполноценности «чужой» группы: предмет речи оценивается как недостойный звания «нормальная раса», как «второсортный», не обладающий необходимыми для нормального статуса свойствами, не равный другим);

3) речевая цель — информирование об отношении к предмету речи: «Я это/так говорю о них (о вас), потому что оцениваю низко, не считаю их (вас) равными себе, своей группе; я этого не скрываю и хочу, чтобы аудитория знала о моем отношении» [6, с. 80—81].

Одним из способов выражения в тексте враждебного (презрительного, пренебрежительного) отношения автора к «чужой» группе и реализации коммуникативного намерения понизить ее статус является применение речевой стратегии дискредитации. В научной литературе данная стратегия определяется как совокупность речевых действий, «цель которых — подорвать доверие, вызвать сомнение в положительных качествах кого-либо» [5, с. 161].

В последнее время в качестве объекта психолого-лингвистической экспертизы все чаще выступают тексты, в которых речевая стратегия дискредитации реализуется посредством ряда тактик: прямых и (или) косвенных оскорблений представителей «чужой» группы, обвинения их в негативных (неэтических, противозаконных) действиях, нагнетания отрицательной информации о «чужой» группе и др. В связи с этим анализ речевой стратегии дискредитации при проведении лингвистического исследования спорных текстов на предмет установления выраженности/невыраженности «экстремистского» значения «возбуждение расовой,

национальной, религиозной либо иной социальной вражды или розни» становится особенно актуальным.

В настоящей статье особенности анализа речевой стратегии дискредитации показаны на материале публицистических текстов («Европа: «Второй фронт»» Романа Бычкова, «Философия прямого действия» Сергея Яшина, «Настоящая книга о ...женской красоте» Дмитрия Терехова, «Міру — мір? (К окончанию очередного чемпионата Европы по футболу)» Игоря Лавриненко), размещенных в газете «Русская Фаланга» (№ 8 (36) от 15 июля / 1 августа 2004 года)¹.

Газета «Русская Фаланга», именуемая в подзаголовке как «Свято-Русский Вестник», является печатным органом одноименной организации. На первой странице этого издания изображен двуглавый орел и помещен призыв «За Русь Святую!». По словам основателя и лидера «Русской Фаланги» Игоря Лавриненко (известного также под псевдонимом «А. Елисеев»), организация объединяет радикальных русских националистов, исповедующих католицизм. Члены «Русской Фаланги» придерживаются тех же взглядов, что и православные националисты: монархизм, национализм, нелюбовь к либерализму, коммунизму и масонству. Но при этом ориентируются на Папский престол. Для русских фалангистов характерно трепетное отношение к европейским праворадикальным течениям 20—40-х годов XX века. Характерно, что «Русская фаланга» была основана 20 ноября 1998 года — в день смерти лидера испанского фашизма («фалангизма») Хосе Антонио Примо де Ривера и испанского диктатора Франсиско Франко [3].

В публикации «Европа: «Второй фронт»» Романа Бычкова говорится о начале новой мировой войны, в ходе которой «антиевропейские силы» устанавливают тотальный «новый мировой порядок». В противостоянии «мировой закулисе» роль России («первый фронт») и Европы («второй фронт») рассматривается автором как ключевая. Высказывается идея о необходимости возрождения «белых» империй и сохранения «чистоты арийской крови».

Статья «Философия прямого действия» Сергея Яшина посвящена анализу понятия «прямое действие». Автор убеждает читателей в том, что подлинное прямое действие возможно только на расово-религиозной почве и определяет его как «Великий Крестовый Поход во имя выпрямления мира, вызволения его из плена неверия, ереси и расового смешения»².

Публикация «Настоящая книга о ...женской красоте» Дмитрия Терехова представляет собой рецензию на книгу немецкого врача Карла Штраца «Расовая женская красота», изданную в России в серии «Библиотека расовой мысли».

В статье «Міру — мір? (К окончанию очередного чемпионата Европы по футболу)» Игоря Лавриненко утверждается, что представители негроидной расы не имеют права состязаться с европейцами.

В указанных публицистических текстах четко прослеживается стратегия дискредитации группы лиц, выделяемых по расовому признаку (представителей так называемой «не белой» расы). Экспертами был выявлен комплекс взаимодействующих речевых тактик: поляризации, прямого и косвенного оскорбления, обвинения, апелляции к авторитетному мнению.

¹ Данные публикации выступали в качестве объекта психолого-лингвистической экспертизы, которая была назначена по делу об административном правонарушении (ст. 17.11 КоАП РФ).

² Здесь и далее в иллюстративном материале сохранены авторская графика, орфография и пунктуация.

В качестве основного «коммуникативного хода» [5, с. 34] использована тактика поляризации, которой подчинены все остальные речевые тактики. Суть поляризации заключается в резком позиционировании, отделении одной группы («своей») от другой («чужой») [8, с. 86]. «Своей» группе (представителям белой расы) приписываются исключительно положительные черты и свойства, а «чужой» (представителям «не белой» расы) — исключительно отрицательные. Так, в рассматриваемых текстах оценка «чужих» выражена посредством лексических единиц, относящихся к полю отрицательной оценочности (в примерах выделены полужирным шрифтом):

«Опыт показал правоту Стагирита: «всех» никоим образом и ни под каким видом невозможно сделать «европейцами» (как невозможно «всех» сделать христианами, но только тех, кто доподлинно заново родился от воды и Духа), в лучшем случае, можно внешним образом привить «варвару» некоторые внешние навыки европейской цивилизации (от чего европейцам по праву рождения, кстати, сделается только хуже, ибо «варвар» приобретенные навыки поспешит обратить против «бледнолицых» господ)»;

*«Само наличие «прямоты», «пряmostояния» — отличительный признак арийца, доказанный данными расологической науки. Сие свойство разительно отличает нас от всевозможных **человекоподобных особей**, чьи природные особенности (**характерная сутулость, несоразмерная удлинненность рук**), **способствуют только отыскиванию или срыванию плодов**»;*

*«Когда мы начинаем исследовать всяких там негров, азиатов, индейцев, пигмеев и **прочих австралопитеков**, то исследовать женщин гораздо приятней с точки зрения здорового эстетического чувства, чем смотреть на **омерзительные мужские черно-желто-коричневые рожи**»;*

*«С этим связана и этическая ориентация арийца, не терпящая лукавства, свободная от **афро-азиатского двоедушия**»;*

*«Вообще, **примесь чужой крови сразу же искажает классический канон красоты** и (как это неопровержимо доказывает Штрац) у, казалось бы, чистых европейцев (например, в южной Германии или Греции) **вылезают вдруг такие омерзительные признаки, как толстые негритянские губы, монгольская складка глаз, выступающая вперед негритянская челюсть или длинные обезьяньи руки**. Так что людям надо 10 раз подумать, прежде чем, поддаваясь минутному порыву, связывать свою судьбу с представителями **чуждых рас** и даже сильно смешанных наций, **плодя на свет уродов**» и др.*

В приведенных контекстах номинация варвар реализуется в значении *невежественный, некультурный человек* [2]. Лексема австралопитек, используемая в переносном значении, актуализирует сему примитивный человек. Прилагательное *омерзительный* употребляется в значении *противный, отвратительный до омерзения* [2]. Лексема урод реализует значение *человек с некрасивой, безобразной внешностью* [4].

Посредством лексических единиц *варвар, австралопитеки, человекоподобные особи, конструкций такие омерзительные признаки, как толстые негритянские губы, монгольская складка глаз, выступающая вперед негритянская челюсть или длинные обезьяньи руки; плодя на свет уродов* и др. представителям «не белой» расы приписывается врожденная физическая и интеллектуальная непол-

ноценность, культурная отсталость, подчеркивается их природная ущербность и таким образом дается статусная оценка типа «вы нам не равны, не достойны нормальной оценки».

Единицы, атрибутирующие и идентифицирующие представителей белой расы, введены в тексты с положительной оценочностью (в примерах выделены полужирным шрифтом):

«Опыт показал правоту Стагирита: «всех» никоим образом и ни под каким видом невозможно сделать «европейцами» (как невозможно «всех» сделать христианами, но только тех, кто доподлинно заново родился от воды и Духа), в лучшем случае, можно внешним образом привить «варвару» **некоторые внешние же навыки европейской цивилизации** (от чего **европейцам по праву рождения**, кстати, делается только хуже, ибо варвар приобретенные навыки поспешит обратить против «**бледнолицых**» господ);

«**Само наличие «прямоты», «пряmostояния» — отличительный признак арийца**, доказанный данными расологической науки. Сие свойство разительно отличает нас от всевозможных человекоподобных особей, чьи природные особенности (характерная сутулость, несоразмерная удлинненность рук) способствуют только отыскиванию или срыванию плодов»;

«Вообще, примесь чужой крови сразу же искажает **классический канон красоты** и (как это неопровержимо доказывает Штрац) у, казалось бы, **чистых европеек** (например, в южной Германии или Греции) вылезают вдруг такие омерзительные признаки, как толстые негритянские губы, монгольская складка глаз, выступающая вперед негритянская челюсть или длинные обезьяньи руки. Так что людям надо 10 раз подумать, прежде чем, поддаваясь минутному порыву, связывать свою судьбу с представителями чуждых рас и даже сильно смешанных наций, плодя на свет уродов»;

«С этим связана и **этическая ориентация арийца, не терпящая лукавства**, свободная от афро-азиатского двоедушия»;

«**Мір держится на белых, а не на черных**» и др.

В приведенных фрагментах публикаций посредством лексемы господина, реализующей значение о тех, кто обладает властью над теми, кто от них зависит, им принадлежит [2], конструкций само наличие «прямоты», «пряmostояния» — отличительный признак арийца, доказанный данными расологической науки. Сие свойство разительно отличает нас от всевозможных человекоподобных особей; европейцам по праву рождения; мір держится на белых, а не на черных и др. содержится утверждение о природном превосходстве белой расы.

Основным средством выражения тактики поляризации выступает прием антитезы, состоящий в сопоставлении логически противоположных образов:

«белые» — «черные»; «европейцы», «бледнолицые господина» — «варвары»; «арийцы» — «чело­векоподобные особи»; «классический канон красоты... у чистых европеек» — «толстые негритянские губы», «выступающая вперед негритянская челюсть», «длинные обезьяньи руки»; «прямота в оружии белого человека» — «серповидное оружие азиатов» и др. [7, с. 57].

Дискредитация в рассматриваемых текстах также осуществляется с помощью тактики оскорбления, заключающейся в намеренном выборе такого способа номинации «чужих», который не соответствует правилам публичного общения, с

целью понижения их статуса. В анализируемых текстах оскорбление реализуется с помощью двух речевых ходов (приемов):

– утверждения типа «он дурак», в которых умаляются физические, интеллектуальные качества у «чужой» группы. Понижение статуса «чужих» осуществляется за счет отнесения их к аномальному, «плохому» классу людей. Этот речевой ход назван О.С. Иссерс «прямым оскорблением» [5, с. 166]. В анализируемых текстах маркером оскорбления представителей «не белой» расы выступает инвективная лексика, то есть слова и словосочетания, используемые как средства выражения резко отрицательной оценки, средства хулы и поношения лиц [7, с. 208—209]. Например, во фрагменте *«Когда мы начинаем исследовать всяких там негров, азиатов, индейцев, пигмеев и прочих австралопитеков, то исследовать женщин гораздо приятней с точки зрения здорового эстетического чувства, чем смотреть на омерзительные мужские черно-желто-коричневые рожи»* оскорбление представителей «не белой» расы выражено с помощью инвективы австралопитеки (из конструкции *«негров, азиатов, индейцев, пигмеев и прочих австралопитеков»* выводится импликация (следствие): *«негры, азиаты, индейцы, пигмеи — австралопитеки»*);

– утверждения типа «он похож на N» (в терминологии О.С. Иссерс — «косвенное оскорбление»), где N — тот (то), с кем (чем) ассоциируется нечто плохое. Например, во фрагменте *«Мы же будем молиться, дабы Господь выпрямил наши действия... И да будут они воистину прямыми, как меч монашествующего рыцаря, как искренняя молитва, как прямой удар тяжелого «каamelота» в оскал звероподобного гоблина»* понижение социального статуса представителей «не белой» расы осуществлено за счет сравнения их с гоблинами. В «Большом толковом словаре русских существительных» лексема гоблин толкуется как *мифологическое существо в виде уродливого человекообразного существа, живущего под землей и приносящего вред людям (в европейской мифологии)* [1]. Таким образом, путем установления сходства представителей «чужой» группы с гоблинами подчеркивается их («чужих») врожденная неполноценность.

Еще одной тактикой в рамках стратегии дискредитации является обвинение. Суть данной тактики заключается в утверждении о том, что «чужая» группа способствует ухудшению положения дел «своей» группы. Например: *«Существует апокрифический документ (по-своему продолжающий конспиративную линию «Сионских протоколов», «Катехизиса еврея в СССР» и т. п.) — так называемая «Речь раввина на срочном совещании европейских раввинов в Будапеште 10 января 1952 г.»* Один из пассажиров данного «документа» с замечательной наглядностью демонстрирует сугубо антиевропейскую заостренность зловещих замыслов стратегов «Нового Мирового Порядка». *«Я могу определенно заверить вас», — говорит глаголемый «раввин» в означенной «Речи», — что сейчас рождается последнее поколение белых детей. Наши Контрольные Комиссии в интересах мира и исчезновения межрасовой напряженности, запретят сношения белых людей с белыми. Белые женщины будут допущены только к черным мужчинам, а белые мужчины — только к черным женщинам. Таким образом, белая раса исчезнет, потому что смешение черного и белого будет означать конец белого человека, нашего наиболее опасного врага, от которого останется только память. И для нас наступит десятилетиячелетняя эра мира и достатка, Рах Judiica (Еврейский мир), и наша раса безоговорочно будет править целым миром»*. В приведенном фрагменте содержится

утверждение о существовании сионистского заговора против «белой» расы, согласно которому европейцы вымрут в результате смешения с иной расой, а евреи установят мировое господство.

Кроме того, для реализации дискредитирующей стратегии в анализируемых текстах используется тактика апелляции к авторитету. Для убеждения адресата (читателей) в правильности выражаемой авторами точки зрения дается ссылка на авторитетное мнение:

– священное писание: «С этим связана и этическая ориентация арийца, не терпящая лукавства, свободная от афро-азиатского двоедушия». **«Но да будет слово ваше «да, да», «нет, нет», а что сверх того, то от лукавого (Мф 5; 37);**

мнение ученых: «Само наличие «прямоты», «прямодействия» — отличительный признак арийца, доказанный данными расологической науки. Сие свойство разительно отличает нас от всевозможных человекоподобных особей, чье природные особенности (характерная сутулость, несоразмерная удлинненность рук) способствуют только отыскиванию или срыванию плодов». В подтверждение этого вывода **высказывался замечательный русский ученый профессор И.А. Сикорский (18420—1919 гг.):** «Не только в строении организма, но и в привычках некоторых низших рас еще продолжают сохраняться черты незаконченной или не вполне созревшей привычки к вертикальному положению тела, что выражается в склонности сидеть на корточках» и др.

Таким образом, в рассмотренных текстах стратегия дискредитации реализована через использование ряда тактик, таких как поляризация, прямое и косвенное оскорбление, обвинение, апелляция к авторитетному мнению, что свидетельствует о выраженности враждебного отношения типа «превосходство» к представителям «не белой» расы и реализации коммуникативного намерения понизить их статус. Следовательно, у экспертов есть все основания констатировать наличие в текстах лингвистических признаков возбуждения расовой вражды.

В заключение отметим, что публикации «Русской Фаланги» и подобные им, в которых авторы возлагают на себя миссию «идеологических вдохновителей» и целенаправленно культивируют образ врага (и как показывают приведенные выше контексты, врага мифического), несмотря на кажущуюся содержательную примитивность, наиболее опасны для молодых людей (прежде всего подростков) с высоким уровнем конформности. Такие публикации разрушают их внутренний мир, вредят психике, подталкивают к необдуманным поступкам.

Список использованной литературы

1. Большой толковый словарь русских существительных. Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. — 2-е изд., стер. — М.: АСТ-Пресс, 2009. — 854 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С.А. Кузнецов]. — СПб.: АО «Норинт», 1998. — 1535 с.
3. Елисеев А. Паписты-монархисты [Электронный ресурс] / А. Елисеев // Независимая газета. — Режим доступа: http://www.ng.ru/ng_religii/2001-09-26/5_sight.html.
4. Ефремова Т.Ф. Современный толковый словарь русского языка: в 3 т. / Т.Ф. Ефремова. — М.: АСТ: Астрель, 2006.
5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. — 5-е изд. — М.: Изд-во ЛКИ, 2008. — 288 с.
6. Кукушкина О.В. Методика проведения судебной психолого-лингвистической экс-

пертизы материалов по делам, связанным с противодействием экстремизму и терроризму / Кукушкина О.В., Сафонова Ю.А., Секераж Т.Н. — М. : ФБУ РФЦСЭ при Минюсте России, 2014. — 98 с.

7. *Культура русской речи* : энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л.Ю. Иванова]. — 2-е изд., испр. — М. : Флинта : Наука, 2007. — 840 с.

8. *Руженцева Н.Б.* Дискредитирующие тактики и приемы в российском политическом дискурсе / Н.Б. Руженцева. — Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2004. — 294 с.

УДК 343.982.327

В.В. Ковальов, кандидат юридичних наук,
заступник директора — завідувач відділу забезпечення
діяльності Донецького науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

О.В. Ковальова, завідувач сектору
Донецького науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИМІРЮВАННЯ КУТІВ ЗАГОСТРЕННЯ ЛЕЗА ТА АНАЛІЗУ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

Досліджено практичні та теоретичні проблемні питання вимірювання кутів загострення леза та аналізу його результатів під час дослідження холодної зброї, запропоновано шляхи їх вирішення. Розглянуто наявні вимоги до кута загострення леза клинкової зброї та методи його вимірювання.

Ключові слова: холодна зброя, кут загострення леза, клинок, ніж, кинджал.

Исследованы практические и теоретические проблемные вопросы измерения углов заточки лезвия и анализа его результатов в ходе исследования холодного оружия, предложены пути их решения. Рассмотрены существующие требования к углу заточки лезвия клинкового оружия и методы его измерения.

In the article, practical and theoretical issues sharpening the blade angle measurement and analysis results in the study knives have been analyzed and were offered ways to solve them. Besides, in the article authors were reviewed the existing requirements for blade sharpening angle bladed weapons and existing methods of measurement.

Як відомо, широке використання можливостей будь-яких експертиз, зокрема й експертизи холодної зброї, сприяє підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів з розкриття злочинів і запобігання їм. Це зумовлює потребу постійного впровадження в експертну практику сучасних досягнень науки і техніки. Крім того, успішне проведення криміналістичного дослідження багато в чому залежить і від стану розроблення їх теоретичних і методологічних основ, що є базою для практичної діяльності. Саме тому дедалі більшого значення набувають дослідження актуальних проблем методики і організації проведення експертизи холодної зброї. Розв'язанню проблем, пов'язаних з цими дослідженнями, присвятили свої праці багато вчених [1; 2; 3; 4]. Попри наукові здобутки вчених, у цій сфері залишається багато проблемних питань, зокрема нормативно-методичного характеру.

Важливою складовою науково-методичної бази експертизи холодної зброї є

Методика дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів (далі — Методика), зі змінами та доповненнями (первинний варіант прийнято до впровадження у 1999 році), затверджена рішенням розширеного засідання секції з проблем трасології та судової балістики Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи Міністерства юстиції України із залученням членів Координаційної ради з питань судової експертизи (протокол від 10.04.2009 р. № 22) [5]. Однак, як засвідчила практика використання Методики, окремі її положення потребують певного доопрацювання.

Метою статті є висвітлення проблемних питань визначення кута загострення леза як однієї з технічних характеристик клинкової холодної зброї та розробка пропозицій щодо уточнення окремих положень стосовно вимірювання цієї технічної характеристики.

Згідно із загальними техніко-криміналістичними вимогами до холодної зброї у пп. 3.2.3 Методики зазначено, що кут загострення леза у бойовій зброї та ножів для виживання має бути не більше ніж 400; у ножів для тяжких робіт (різновид ножів мисливських загального призначення) — не більше ніж 500, для решти клинкової зброї — не більше ніж 300. Кут загострення вістря клинка (кут сходження кромки леза та лінії обуха (скоса обуха)) має бути не більше як 700 і визначається величиною кута між умовними лініями, які проходять від вістря через точки, що знаходяться на відстані 10 мм на кромці леза і лінії обуха (скоса обуха) [5].

Одним із підетапів дослідження (згідно з порядком його проведення — п. 4.6 Методики) є визначення характерної сукупності конструктивних елементів (пп. 4.6.2.1), що серед іншого передбачає встановлення форми уражаючих та інших елементів (у тому числі гостроти заточки леза та кута загострення вістря) [5].

Наявність і ступінь заточки клинків визначають шляхом огляду та проведення експериментів (пп. 4.7.2.2 Методики). Якщо під час огляду встановлено, що на лезі клинка є заводська (фабрична) заточка, кут якої становить 310 і більше, об'єкт вважають не призначеним для нанесення різаних ушкоджень і випробування не проводять. Якщо кут заточки становить 300 і менше, проводять експериментальні зрізи (не менше ніж п'ять) стрижня завтовшки 10—12 мм з березової (або подібної за щільністю) деревини. При цьому зріз має бути рівним, без задирів, на лезі клинка не повинно бути вигинів, викришувань, притуплень [5].

Відповідні критерії щодо кута загострення ножів мисливських загального призначення встановлено у п. 5.1 додатка 1 до Методики, зокрема кут загострення леза має становити не більше ніж 300 (за винятком ножів для тяжких робіт, як уже зазначалося, — не більше ніж 500), а кут загострення вістря клинка — не більше ніж 700 (пп. 3.2.3 Методики) [5].

Водночас, як свідчать результати аналізу, ножі, що надходили на дослідження до Донецького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України у 2015—2016 роках,

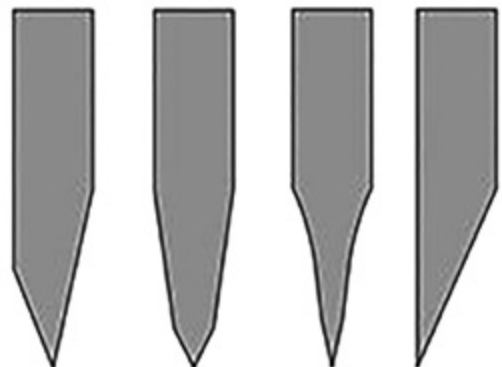

Рис. 1. Форми клинків

мають клинки, що доволі різняться за формою (рис. 1).

Будову клинка та його окремих технологічних частин зображено на рис. 2, 3.

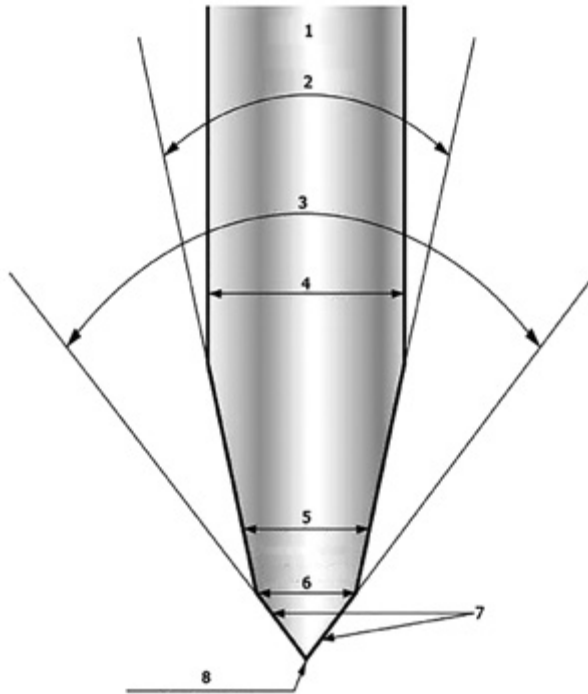

Рис. 2. Будова клинка та його окремих елементів:

- 1 — клинок; 2 — кут спусків; 3 — кут заточення; 4 — товщина обуха; 5 — спуски;
6 — товщина ріжучої кромки; 7 — мікрспуски (фаски, підводи); 8 — ріжуча кромка (лезо)

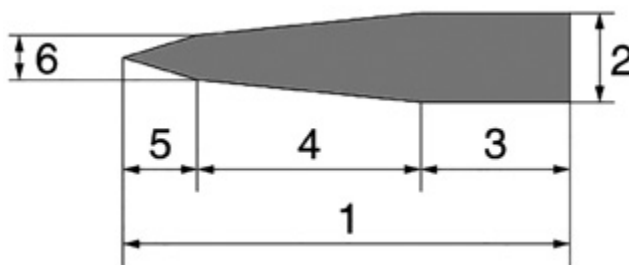

Рис. 3. Елементи та розмірні характеристики клинка:

- 1 — висота клинка (або ширина клинка); 2 — товщина обуха; 3 — висота прямокутного перерізу; 4 — висота спусків; 5 — висота ріжучої кромки; 6 — товщина ріжучої кромки

З огляду на відсутність в експертних підрозділах спеціалізованих інструментів, обладнання та відповідних методик щодо визначення кута загострення лека клинка в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в АР Крим було розроблено спосіб визначення такого кута з використанням штангенциркуля ШЦ-1-125, ГОСТ-166-89. На рис. 4 і 5 вказано способи вимірювання лека клинка, які наведено в інформаційному листі «Рекомендації щодо визначення

кута загострення ріжучої кромки клинкової холодної зброї методом розрахунку» зазначеної вище установи.

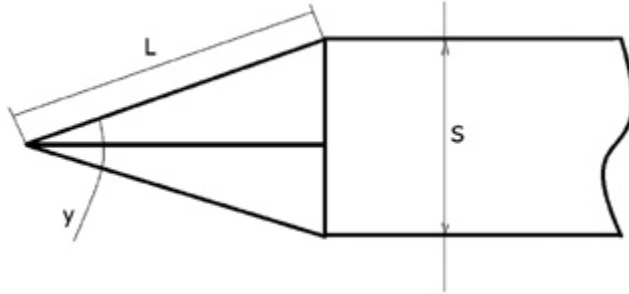

Рис. 4. Схема для визначення кута загострення леза

Для розрахунку наведено таку формулу:

$$y = 2 \arcsin \left(\frac{S}{2L} \right), \quad (1)$$

де: y — кут загострення леза, °;
 S — найбільша товщина клинка, мм;
 L — середня довжина спуску (ріжучої кромки леза — в оригіналі), мм.

Для більш складних геометричних форм леза схема для визначення кута його загострення виглядає так (рис. 5):

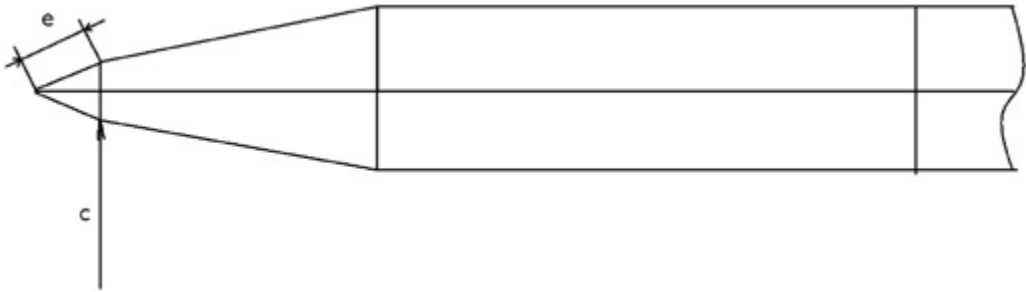

Рис. 5. Схема для визначення кута загострення леза

Для розрахунку наведено таку формулу:

$$y = 2 \arcsin \left(\frac{S}{2L} \right), \quad (2)$$

де: y — кут загострення леза, °;
 S — найбільша товщина клинка, мм;
 L — середня довжина мікроспуску (ріжучої кромки леза — в оригіналі), мм.

Аналіз формули дозволяє виявити низку чинників, які впливають на розмір похибки розрахунків. Зокрема, на точність результату впливають:

- використання значення найбільшої товщини клинка (S), яка може значно відрізнятись у різних місцях вимірювання клинка;
- використання середнього значення довжини спусків (L) без наведення методики його розрахунку (кількості та місяця вимірювання);
- практичний аспект визначення довжини ріжучої кромки (L), адже конфігурація клинка значно ускладнює встановлення вимірювального пристрою (штангенциркуля) на краю спусків (мікроспусків) з протилежного боку від ріжучої кромки, а вимірювання за допомогою лінійки не дозволяє отримати точність більше ніж у 0,5 мм.

Лише урахування шагу вимірювання лінійки у 0,5 мм при товщині клинка у 2,6 мм (пп. 3.2.2 Методики) дає похибку у вимірюванні кута загострення леза від 2,3 % до 4,35 % (і це без урахування використання середніх і максимальних значень зазначених параметрів).

Про наявність великої похибки під час проведення розрахунків зазначено і в інформаційному листі, згідно з яким максимальна відносна похибка розрахунків кута загострення леза становить 4,5 % і безпосередньо залежить від розміру кута. Для уникнення такої похибки в інформаційному листі запропоновано використати наведені у ньому поправки відповідно до розрахованого значення кута загострення.

Отже, зазначений метод не дозволяє отримати достатньої точності вимірювань, яка відповідає вимогам, наведеним у Методиці.

На відміну від України, питання заточки леза клинка дещо інакше унормовано в документах інших країн. Так, згідно з п. 11.3 російського стандарту ГОСТ Р № 51500-99 «Ножі та кинджали мисливські» перевірку ступеня заточення клинка мисливського ножа проводять шляхом п'ятикратного зрізу березової палички діаметром 10—12 мм та вологістю не більше ніж 12 %, оцінюючи при цьому стан поверхні зрізу, який має бути рівним, без задирів [6]. Це положення відповідає положенням, викладеним у пп. 4.7.2.2 Методики, в якому зазначено, що для клинків кут заточки становить 30° і менше, і для цього проводять експериментальні зрізи (не менше ніж п'ять) стрижня завтовшки 10—12 мм з березової (або подібної за щільністю) деревини. При цьому зріз має бути рівним, без задирів, на лезі клинка не повинно бути вигинів, викришувань, притуплень [5].

Однак стандарт, на відміну від Методики, містить лише вимогу, що лезо має бути заточене — без зазначення кута заточки (п. 4.9 ГОСТ), та визначення (п. 3.21 ГОСТ), що лезо — це заточений край бойової частини холодної зброї, який є ребром з гострим кутом сполучення поверхонь. Гострим кутом є кут менше ніж 90° [7].

Таким чином, визначальним чинником у зазначеному стандарті є наявність заточення та його функціональність (придатність для нанесення ріжучих ушкоджень), а не його кут. Такий підхід дозволяє уникнути проведення вимірювань.

З метою наближення Методики до потреб практики запропоновано внести зміни до окремих її положень і викласти їх у такій редакції.

Наявні положення Методики	Пропозиції щодо коригування положень Методики
<p>3.2.3. Кут загострення леза у бойовій зброї, ножів для виживання — не більше 400; у ножів для тяжких робіт (різновид ножів мисливських загального призначення) — не більше 500. Решта клинкової зброї — не більше 300. Кут загострення вістря клинка (кут сходження кромки леза та лінії обуха (скоса обуха) — не більше як 700; визначається величиною кута між умовними лініями, які проходять від вістря через точки, які знаходяться на відстані 10 мм на кромці леза і лінії обуха (скоса обуха).</p>	<p>3.2.3. Лезо повинно бути заточеним. Кут загострення вістря клинка (кут сходження кромки леза та лінії обуха (скоса обуха) повинен бути не більше як 700; визначається величиною кута між умовними лініями, які проходять від вістря через точки, які знаходяться на відстані 10 мм на кромці леза і лінії обуха (скоса обуха).</p>
<p>4.7.2.2. Наявність та ступінь заточки клинків встановлюється шляхом огляду та експериментів.</p> <p>Якщо при огляді встановлено, що на лезі клинка є заводська (фабрична) заточка, кут якої складає 310 і більше, об'єкт вважається не призначеним для нанесення різаних ушкоджень і випробування не проводяться.</p> <p>Якщо кут заточки складає 300 і менше, проводяться експериментальні зрізи (не менше п'яти) стрижня товщиною 10–12 мм з березової (або подібної за щільністю) деревини, при цьому зріз має бути рівним, без задирів, на лезі клинка не повинно бути вигинів, викрошувань, притуплень.</p> <p>Якщо експериментальні зрізи та леза клинків після цих експериментів відповідають зазначеним вимогам, об'єкт вважається таким, що має достатні міцнісні властивості для ураження цілі шляхом нанесення різаних ушкоджень.</p> <p>При неможливості зробити рівний зріз та/або виникненні на зрізові задири, робиться висновок про непридатність об'єкту у наданому стані для нанесення різаних ушкоджень. В цьому разі має бути дана оцінка можливості та складності приведення об'єкту у стан, придатний для нанесення таких ушкоджень. Якщо можливо та нескладно привести об'єкт у стан, придатний для нанесення різаних ушкоджень, зазначені недоліки експериментальних зрізів не можуть вважатися достатньою підставою для висновку про непризначеність предмету (пристрою) для нанесення різаних ушкоджень.</p> <p>При виникненні у процесі експериментів (по п'ятій включно) хоча б одного з вищезазначених дефектів леза — робиться висновок про відсутність у випробуваного об'єкту достатньої міцності для нанесення різаних ушкоджень.</p>	<p>4.7.2.2. Наявність і ступінь заточки клинків встановлюється шляхом огляду та проведення експериментів.</p> <p>Якщо під час огляду встановлено, що на лезі клинка немає заточки або товщина контактної поверхні ріжучої кромки становить 1 мм чи більше, об'єкт вважається не призначеним для нанесення різаних ушкоджень, і випробування не проводять. В інших випадках проводять експериментальні зрізи (не менше ніж п'ять) стрижня завтовшки 10–12 мм з березової (або подібної за щільністю) деревини, при цьому зріз має бути рівним, без задирів, на лезі клинка не повинно бути вигинів, викришувань, притуплень.</p> <p>Якщо експериментальні зрізи та леза клинків після цих експериментів відповідають зазначеним вимогам, об'єкт вважають таким, що має достатні міцнісні властивості для ураження цілі шляхом нанесення різаних ушкоджень.</p> <p>За відсутності змоги зробити рівний зріз та/або у разі виникнення на зрізові задири робиться висновок про непридатність об'єкта у наданому стані для нанесення різаних ушкоджень. У цьому випадку має бути надана оцінка можливості та складності приведення об'єкта у стан, придатний для нанесення таких ушкоджень. Якщо можна та нескладно привести об'єкт у стан, придатний для нанесення різаних ушкоджень, зазначені недоліки експериментальних зрізів не можуть вважатися достатньою підставою для висновку про непризначеність предмета (пристрою) для нанесення різаних ушкоджень.</p> <p>У разі виникнення під час експериментів (по п'ятій включно) хоча б одного із зазначених вище дефектів леза робиться висновок про відсутність у випробуваного об'єкта достатньої міцності для нанесення різаних ушкоджень.</p>

Нааявні положення Методики	Пропозиції щодо коригування положень Методики
<p>Додаток 1. НОЖІ МИСЛИВСЬКІ ЗАГАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ</p> <p>5.1. Цією Методикою встановлюються граничні мінімальні параметри для клинків ножів мисливських загального призначення (якщо інше не передбачено офіційно затвердженими нормативними та технічними документами діючими в Україні):</p> <p><...></p> <p>– кут загострення леза — не більше як 30⁰ (за винятком ножів для тяжких робіт — не більше як 50⁰), кут загострення вістря — не більше як 70⁰.</p>	<p>Додаток 1. НОЖІ МИСЛИВСЬКІ ЗАГАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ</p> <p>5.1. Цією Методикою встановлюються граничні мінімальні параметри для клинків ножів мисливських загального призначення (якщо інше не передбачено офіційно затвердженими нормативними та технічними документами, чинними в Україні):</p> <p><...></p> <p>– лезо повинно бути заточеним і відповідати вимогам пп. 4.7.2.2 Методики;</p> <p>– кут загострення вістря — не більше ніж 70⁰.</p>
<p>Додаток 2. КИНДЖАЛИ МИСЛИВСЬКІ</p> <p>5.1. Цією Методикою встановлюються граничні мінімальні параметри для клинків кинджалів мисливських (якщо інше не передбачено офіційно затвердженими нормативними та технічними документами, діючими в Україні):</p> <p>– кут загострення леза — не більше як 30⁰...</p>	<p>Додаток 2. КИНДЖАЛИ МИСЛИВСЬКІ</p> <p>5.1. Цією Методикою встановлюються граничні мінімальні параметри для клинків кинджалів мисливських (якщо інше не передбачено офіційно затвердженими нормативними та технічними документами, чинними в Україні):</p> <p>– лезо повинно бути заточеним і відповідати вимогам пп. 4.7.2.2 Методики.</p>
<p>Додаток 5. НОЖІ ДЛЯ ВИЖИВАННЯ</p> <p>5.1. Цією Методикою встановлюються граничні мінімальні параметри клинків ножів для виживання (якщо інше не передбачено офіційно затвердженими нормативними та технічними документами діючими в Україні):</p> <p>– кут загострення леза — не більше як 40⁰, кут загострення вістря — не більше як 70⁰.</p>	<p>Додаток 5. НОЖІ ДЛЯ ВИЖИВАННЯ</p> <p>5.1. Цією Методикою встановлюються граничні мінімальні параметри клинків ножів для виживання (якщо інше не передбачено офіційно затвердженими нормативними та технічними документами, чинними в Україні):</p> <p>– лезо повинно бути заточеним і відповідати вимогам пп. 4.7.2.2 Методики;</p> <p>– кут загострення вістря — не більше ніж 70⁰.</p>

Список використаної літератури

1. *Експертизи у судовій практиці* : наук.-практ. посіб. / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка]. — 2-е вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 400 с.
2. *Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні* : моногр. / В.І. Галаган, О.В. Козак. — [2-е вид., переоб. і допов.]. — Краматорськ : ТОВ «Каштан», 2015. — 224 с.
3. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 24 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. *Козак О.В.* Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.В. Козак. — Ірпінь, 2011. — 20 с.

УДК 343.985

О.А. Парфило, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, начальник відділу
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕХНІКО- КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ У РАЗІ ВИЯВЛЕННЯ САМОРОБНОГО ВИБУХОВОГО ПРИСТРОЮ

Розглянуто проблемні питання організації техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події у разі виявлення саморобного вибухового пристрою. Надано пропозиції щодо вдосконалення роботи саперів, спеціалістів-вибухотехніків та інших учасників зазначеної слідчої дії стосовно виявлення, фіксації і вилучення речових доказів, а також ефективного застосування криміналістичної техніки.

Ключові слова: саморобний вибуховий пристрій, огляд місця події, криміналістична техніка, сапер, спеціаліст-вибухотехнік.

Рассмотрены проблемные вопросы организации технико-криминалистического обеспечения осмотра места происшествия при выявлении самодельного взрывного устройства. Даны предложения по усовершенствованию работы саперов, специалистов-взрывотехников и других участников этого следственного действия по выявлению, фиксации и изыманию вещественных доказательств, а также эффективному использованию криминалистической техники.

The paper studies problems of examination of scenes of discovery of improvised explosive devices. It puts forward suggestions for improvement of the activity of bomb-disposal experts, bomb technicians, and other participants of crime scene examinations concerned with discovery, recording, and removal of evidence as well as application of forensic equipment.

За офіційними даними Міністерства оборони України з початку проведення антитерористичної операції на сході країни станом на липень 2016 року групи розмінування інженерно-саперних підрозділів Збройних Сил України (далі — ЗСУ) знешкодили близько 117 тисяч вибухонебезпечних предметів, значну частину яких становлять саморобні вибухові пристрої (далі — СВП) [1]. Попри те, що головним завданням військових саперів є оперативне розмінування, знешкодження та знищення вибухових пристроїв, що не вибухнули, для успішного розслідування інцидентів із СВП та подальшого запобігання їм вкрай важливо здобути інформацію про походження СВП (місце виготовлення, спосіб доставки, конструктивні характери-

стики), а також ідентифікаційні дані, за допомогою яких можна встановити осіб, причетних до їх застосування.

Проте негайне знешкодження та знищення вибухових пристроїв групами розмінування у разі їх виявлення, як правило, призводять до незворотних втрат слідів, які можуть знаходитися як на вибухових пристроях, так і на місцях їх встановлення. Саме тому організація техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події у разі виявлення СВП є важливим та актуальним завданням для органів досудового розслідування. Адже, як зазначає Т.М. Бульба, за умови детального дослідження СВП можна отримати вичерпну інформацію про принцип його дії, можливості знешкодження, транспортування, можливі наслідки вибуху, мету встановлення та особу, яка його виготовила чи встановила [2, с. 14].

Початковою і невідкладною слідчою дією під час розслідування будь-якого злочину, у тому числі й терористичного акту із застосуванням СВП, є огляд місця події. Сукупність даних, отриманих під час такого огляду за допомогою засобів, технологій і методів криміналістичної техніки, має не лише важливе доказове значення і допомагає у розшуку злочинців, а є ключовим елементом у системі протидії терористичним атакам. Зволікання з проведенням огляду місця події може призвести до небажаних наслідків: зміни обстановки, знищення або пошкодження слідів злочину. На думку фахівців, наслідки несвоєчасно проведеного огляду можуть бути настільки пагубними, що з тактико-технічного боку ця слідча дія часто-густо характеризується як незамінна та неповторна [3, с. 64].

У різні часи окремим питанням криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, учинених із застосуванням вибухових пристроїв (у тому числі саморобних), присвятили свої праці В.П. Бахін, Т.М. Бульба, О.А. Буханченко, В.В. Гудков, Є.В. Давидов, Ю.М. Дільдін, Д.А. Ісхізов, А.В. Іщенко, О.М. Зацепін, М.В. Кобець, С.М. Колотушкін, Р.В. Комісарчук, А.В. Кофанов, М.О. Ленко, М.А. Михайлов, І.Д. Моторний, І.Б. Неділько, В.П. Оніщенко, В.І. Пащенко, Ю.П. Приходько, В.О. Федоренко та інші вітчизняні і зарубіжні вчені-криміналісти. Проте сучасний стан протидії терористичним загрозам в Україні потребує спеціального дослідження проблемних питань, пов'язаних із застосуванням криміналістичної техніки під час розслідування інцидентів із СВП.

Ефективність огляду місця події у разі виявлення СВП у комплексі невідкладних слідчих дій під час розкриття та розслідування злочинів за гарячим слідом багато в чому залежить від його науково обґрунтованого техніко-криміналістичного забезпечення.

Розглядаючи проблему організації техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події у разі виявлення СВП, слід звернути увагу на ключові завдання, які слід вирішити під час проведення цієї слідчої дії, а саме:

- забезпечення безпеки;
- вивчення та фіксація обстановки огляду місця події;
- виявлення та вилучення слідів злочину;
- встановлення винної особи та отримання необхідних даних для проведення подальших слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Організація техніко-криміналістичного забезпечення під час локалізації та знешкодження СВП на місці події неможлива без взаємодії всіх учасників слідчо-оперативної групи (далі — СОГ), а за потреби також представників інших служб і відомств (співробітників МНС, комунальних служб та інших фахівців залежно від міс-

ця, де стався інцидент: інженерів залізничних шляхів сполучення, фахівців газових, теплових і електричних мереж, автотехніків тощо) [4, с. 137].

Потрібно враховувати, що місцями можливого встановлення СВП можуть бути:

- відкрита місцевість (дороги, стежки, галявини);
- приміщення (будинки, об'єкти нежитлового фонду);
- транспортні засоби (легкові та вантажні автомобілі, автобуси);
- інженерні споруди (мости, трубопроводи, тунелі);
- об'єкти життєзабезпечення (електростанції, системи водопостачання) тощо.

Дії учасників огляду місця події повинні спрямовуватися на вибір раціональних і ефективних рішень щодо запобігання вибуху, його локалізації та зменшення шкоди у разі можливого спрацювання СВП, транспортування СВП до місця знешкодження, збору речових доказів на місці його виявлення, попереднього його дослідження. Під час огляду проводять взаємні консультації саперів, спеціалістів-вибухотехніків, експертів-криміналістів, оперативних працівників та інших учасників СОГ, обговорюють різні варіанти рішення завдань, що виникають [5, с. 59—60].

Типовими ситуаціями виявлення СВП є:

- виявлення СВП як результат їх пошуку за оперативним даними або як результат анонімною погрози вибуху певного об'єкта;
- випадкове виявлення предметів, які за зовнішнім виглядом та конструктивними особливостями відповідають СВП (перероблені штатні боєприпаси, тротиліві шашки з детонаторами, наявність антени, дроту, світлодіода, звуки ходу годинника тощо);
- виявлення підозрілих предметів у вигляді забутої ручної поклажі, коробок, пакетів, згорток тощо [3, с. 64—65].

Враховуючи специфіку такого огляду місця події, постійний склад спеціалізованої СОГ повинен мати необхідні знання з основ вибухотехніки, заходів безпеки при поводженні із СВП, знати їхні властивості, характеристики та конструктивні особливості, а також методи і засоби пошуку, локалізації та знешкодження вибухових пристроїв, бути обізнаним стосовно можливостей, ресурсів і специфіки технічних засобів, які при цьому застосовують.

Основною вимогою під час роботи зі знешкодження СВП є убезпечення людей, що, безперечно, важливіше ніж вилучення будь-якого сліду, нехай навіть єдиного, попри те, що огляд місця події часто-густо є останнім шансом знайти матеріальні сліди злочину, встановити злочинця та викрити його.

Усі роботи, пов'язані з локалізацією та знешкодженням СВП, проводять лише сапери. Вони як ключові фігуранти визначають схему дій всієї СОГ. Під час проведення слідчої дії на місці події (з можливим переходом на полігонні умови) сапери вирішують такі завдання:

- за результатами обстеження місця виявлення СВП з урахуванням його габаритних і конструктивних параметрів визначають ступінь небезпеки можливого вибуху і його наслідків, зони евакуації людей з приміщень та відкритої місцевості, необхідність і тривалість відключення газо-, водо- і електропостачання на об'єктах, надають рекомендації щодо безпечної відстані знаходження транспортних засобів і спеціального обладнання, підготовки засобів локалізації вибухового пристрою;
- докладно вивчають конструкцію СВП з використанням технічних засобів дослідження (рентгеноскопія, газоаналізатори, стетоскопи тощо);

– забезпечують локалізацію вибухового пристрою для зниження осколкової та фугасної дії вибуху;

– на основі оперативної інформації (показання очевидців, свідків тощо), аналізу конструктивних параметрів вибухового пристрою, оцінки наслідків можливого вибуху ухвалюють рішення щодо способів знешкодження СВП;

– за потреби приймають рішення (за узгодженням з керівником СОГ) про транспортування СВП на полігон або переміщення його до вибухової камери, надають рекомендації щодо вибору маршруту перевезення;

– у разі знешкодження СВП в умовах полігону або у вибуховій камері вибирають способи та засоби демонтажу детонатора та бойової частини пристрою з урахуванням подальшого експертного дослідження СВП і його фрагментів [6, с. 43].

У контексті обраної теми доцільно докладніше розглянути схеми техніко-криміналістичного забезпечення при знешкодженні СВП.

Після встановлення радіоблокатора проводять аналіз зовнішніх ознак підозрілого предмета. З урахуванням його габаритів сапери та спеціалісти-вибухотехніки здійснюють попередню оцінку маси вибухової речовини, яку він містить, визначають відстань безпечного перебування людей і транспорту, оцінюють можливі наслідки спрацювання виявленого СВП.

На початковому (підготовчому) етапі знешкодження оперативні працівники ведуть приховане спостереження за підозрілими особами, що перебувають у зоні інциденту, використовуючи при цьому фото- та відеозапис. У цей час експерт-криміналіст проводить орієнтувальну, оглядову і детальну фотозйомку та відеозапис (попередньо виконані фотозйомка та відеозапис дозволяють зберегти стан місця виявлення СВП до внесення у нього змін, зумовлених вимогами безпеки проведення робіт зі знешкодження вибухового пристрою).

Військові сапери, маючи доволі вузьке та конкретне завдання — знешкодження (як правило, шляхом фізичного знищення) вибухового пристрою і запобігання при цьому ураженню людей, зменшення ступеня руйнування навколишніх об'єктів, хоча й виконують дуже важливу роботу, проте це завдання далеке від мети ефективного розкриття та розслідування злочину, розшуку та затримання злочинця. Крім того, самотійні, ізольовані від інших учасників СОГ дії саперів можуть викликати незворотну втрату слідів злочину — цінної пошукової і доказової інформації. Отже, лише належна взаємодія всіх учасників СОГ під час техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події може відіграти визначальну роль у подальшому розслідуванні такого злочину.

Важливо наголосити на необхідності докладного інструктажу та оснащення сапера щодо збереження слідів на місці встановлення СВП. Традиційна схема огляду місця події, коли першим «слідопитом» є експерт-криміналіст, відійшла у минуле — першим починає працювати сапер. Як свідчить досвід, на етапі знешкодження (як без вибуху, так і з можливістю його виникнення) сапер працює самотійно. При цьому в інтересах подальшого ефективного огляду місця події сапер має знати, як діяти, щоб не «затоптати» сліди, з якими почне працювати експерт-криміналіст. Тобто експерт-криміналіст має провести інструктаж, роз'яснюючи:

– як пересуватися у приміщенні та на відкритій місцевості, щоб зберегти сліди взуття (ніг) злочинця;

– як брати вилучені об'єкти і класти їх у спеціальні контейнери або виносити з

небезпечної зони;

– як знімати і зберігати шматки ізоляційної стрічки, фіксуючого дроту, мотузки, а також маскувальний матеріал тощо.

Інші інструктаж доцільно проводити після перегляду відеоматеріалу про виявлений СВП і особливості його встановлення та маскуванню. Такий відеозапис може здійснити сапер, оснащений засобами індивідуального та спеціального захисту. Експерт-криміналіст попередньо налаштовує відеокамеру та інструктує сапера, як нею користуватися. Другою відеокамерою фіксують дії сапера на місці події [6, с. 43—45].

Якщо сапери дозволяють роботу на місці виявлення СВП, то експерт-криміналіст веде пошук і вилучення слідів транспортних засобів, взуття, одягу, предметів як слідової інформації (недопалки, обривки дроту, ізоляційної стрічки тощо), а також мікрооб'єктів.

В умовах, коли сапер не дозволяє підходити до місця встановлення СВП, раціонально застосувати таку схему:

– сапер, оснащений засобами захисту, проводить з різних ракурсів і позицій трансфокатора об'єктива відеокамери відеозапис вигляду СВП, місця його встановлення, предметів і слідів, що перебувають поруч (попередньо сапера інструктує експерт-криміналіст);

– за допомогою виносного монітора або монітора, встановленого на відеокамері, переглядають записаний відеоматеріал, що є основою для консультацій між сапером і спеціалістом-вибухотехніком з питань конструкції СВП та способу його знешкодження, а також для надання експертом-криміналістом рекомендацій щодо вилучення чи збереження слідів на місці встановлення СВП;

– експерт-криміналіст забезпечує сапера необхідними засобами (рукавички, пінцет, пакувальний матеріал, спеціальні контейнери тощо) і рекомендує, як і які сліди варто вилучити: недопалки, обривки паперу та ізоляційної стрічки, шматки дроту тощо. Сліди, вилучення яких пов'язане з труднощами (наприклад, виготовлення зліпків взуття на ґрунті), сапер має прикрити підручними матеріалами (дошками, коробками) та позначити. Після локалізації СВП або його знешкодження фіксацію та вилучення зазначених слідів виконає експерт-криміналіст. Слід мати на увазі, що відбитки пальців можуть залишатися на деталях вибухового пристрою, елементах живлення, пакувальному матеріалі (обгортка, картонна коробка). Потрібно звертати увагу також на ізоляційні стрічки на полімерній основі, які найчастіше використовують як для з'єднання елементів вибухового пристрою, так і для закріплення готового до вибуху СВП у відповідному місці.

З огляду на те, що під час огляду місця події перед експертами-вибухотехніками практично завжди постає проблема оперативного визначення вибухової речовини, що дозволить зорієнтувати працівників органів розслідування у пошуку злочинця за гарячим слідом, на думку вченого-криміналіста О.А. Буханченка, для підвищення ефективності боротьби з такими злочинами доцільно застосовувати засоби експресного визначення парів вибухових речовин [7, с. 10—11]. Використовуючи газоаналізатор, спеціаліст-вибухотехнік може швидко встановити тип вибухової речовини.

Розглянути підозрілий предмет у різних площинах з детальним зображенням його внутрішніх елементів дозволяє використання рентгеноскопії (переносної рентген-установки). У підсумку отримані таким чином дані, консультації із сапера-

ми, у тому числі щодо можливої шкоди у разі вибуху, дають змогу ухвалювати рішення щодо способів знешкодження вибухових пристроїв. Так, якщо за результатами використання рентгеноскопії встановлено, що СВП містить вибуховий заряд, джерела живлення (електричні батареї), електродетонатор і два замикачі, раціонально застосувати глибоке охолодження (елементи живлення втрачуть працездатність) і за допомогою гідродинамічного руйнівника розбити вибуховий заряд. При цьому прицілювання руйнівника слід здійснювати за даними рентгеноскопії так, щоб не деформувати електродетонатор.

Для знешкодження вибухового пристрою можуть використовувати такі роботи-зовані вибухотехнічні дистанційно-керовані засоби і системи: «CALIBER MK4 Large EOD» компанії «ICOR Technology Inc.» або «710 Kobra» компанії «Endeavor Robotics» тощо. Застосування спеціальних приладів, які доставляють до вибухових пристроїв за допомогою роботів, знижує до мінімуму контакт спеціаліста з вибухонебезпечними предметами. Оператор може на безпечній дистанції не лише сфотографувати об'єкт та провести відеозйомку, а й вилучити сліди біологічного походження, що могли належати особі, яка споряджала та/або встановлювала СВП. Ці дії експерт-криміналіст фотографує та фіксує за допомогою відеозапису.

На всіх етапах, пов'язаних з локалізацією та знешкодженням СВП, спеціаліст-вибухотехнік фіксує особливості застосування тих чи інших засобів: характер впливу на СВП, потужність, напрямок, режими охолодження або НВЧ-впливу. Ці відомості у подальшому застосовують для дослідження знешкодженого вибухового пристрою та його фрагментів на предмет його реконструкції, встановлення способу виготовлення і навичок особи-виробника, оцінки вражаючих властивостей, придатності та ступеня готовності для здійснення вибуху. Коли стан СВП дозволяє його транспортування, знешкодження проводять на полігоні. Для цього можуть використовувати багаторазові вибухозахисні контейнери типу «СВ-380», що дозволяють локалізувати вибух масою до 1 кг у тротиловому еквіваленті.

У разі знешкодження СВП без вибуху його за участю експерта-криміналіста оглядають і попередньо досліджують (без розбирання) на наявність слідів пальців рук, маркувань, написів тощо, фотографують з різних напрямків і упаковують у тверду тару: коробку або ящик, наповнені дрантям. Таке упакування дозволить уникнути зайвої тряски і ударів, зменшить ризик руйнування вузлів і схем детонатора, контактів і замикачів. Забезпечення збереженості та цілісності елементів СВП після впливу руйнівників — найважливіша умова для повноцінної його реконструкції та проведення досліджень [3, с. 67].

Після знешкодження вибухового пристрою сапери складають акт виконання робіт з очищення місцевості від вибухонебезпечних предметів, у якому вказують такі дані:

- хто й коли викликав саперів;
- склад групи, її керівник; час прибуття на місце події;
- кількість виявлених вибухонебезпечних предметів (вибухових пристроїв), їх опис і місце встановлення;
- результати оцінки їх стану та категорія небезпечності;
- час і маршрут транспортування;
- спосіб і засоби знешкодження;
- посади відповідальних осіб, підписи.

Підсумовуючи наведене, слід звернути увагу на те, що особливістю організації техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події у разі виявлення СВП є забезпечення безпеки на кожному його етапі, обов'язкове залучення спеціалістів, які мають відповідну кваліфікацію з проведення вибухотехнічних робіт, та застосування сучасних засобів криміналістичної техніки.

Звичайно, під час розслідування обставин терористичних актів і встановлення осіб виконавців і організаторів терористичних формувань слідчому потрібен весь передбачений законом арсенал слідчих дій. Проте найоб'єктивнішими і найціннішими для розслідування актів тероризму з використанням СВП, безсумнівно, є матеріальні докази (сліди злочину), отримані в результаті оглядів місць подій та експертних досліджень.

Список використаної літератури

1. *Офіційний веб-сайт* Міністерства оборони України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/news/2016/07/05>.

2. *Бульба Т.М.* Виявлення, попереднє дослідження та вилучення саморобних вибухових пристроїв : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика та судова експертиза» / Т.М. Бульба — К., 2009. — 20 с.

3. *Евстигнеев Б.А.* Особенности технико-криминалистического обеспечения осмотра места происшествия при возможной установке взрывного устройства / Б.А. Евстигнеев, Д.А. Исхизов // Вестник криминалистики. — 2002. — Вып. 2 (4). — С. 63—68.

4. *Комісарчук Р.В.* Особливості тактики огляду місця події при розслідуванні терористичних актів / Р.В. Комісарчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. — 2015. — № 15. — Т. 2. — С. 135—138.

5. *Давыдов Е.В.* Особенности организации технико-криминалистического обеспечения осмотра места происшествия при совершении акта терроризма с применением взрывных устройств / Е.В. Давыдов, И.В. Федюкин // Вопросы теории и практики раскрытия и расследования преступлений. — Волгоград : Волгоградская академия МВД России, 2007. — С. 59—64.

6. *Зацепин А.М.* Особенности организации осмотра места происшествия при расследовании преступлений, совершенных с применением взрывчатых веществ и взрывных устройств / А.М. Зацепин // Мониторинг правоприменения. — 2013. — № 4. — С. 40—50.

7. *Буханченко О.А.* Особливості огляду місця кримінального вибуху за участю спеціаліста-вибухотехніка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика та судова експертиза» / О.А. Буханченко. — К., 2010. — 18 с.

УДК 343.982.4

Н.В. Тугецька, *завідувач сектору
Івано-Франківського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
МВС України*

ОЗНАКИ ПІДРОБКИ ДОКУМЕНТІВ. СПОСОБИ ЇХ ВИЯВЛЕННЯ

Розглянуто способи виявлення повних і часткових підробок документів.

Ключові слова: повна підробка, часткова підробка, ознаки підробок, документ.

Рассмотрены способы выявления полных и частичных подделок документов.

The methods of detection of full and partial forgery of documents.

Перевірка будь-якого документа з метою встановлення факту його достовірності і належності пред'явнику за своїм змістом є складним процесом, що потребує не лише елементарної уважності, але й певних знань про його реквізити, вміння виявляти ознаки його фальсифікації, підробки тощо [1]. Це неодмінна передумова відповідальності як для однієї, так і для іншої сторони. Так, переконавшись у достовірності посвідчення особи, співробітник контрольно-пропускного пункту режимного об'єкта, будівлі міністерства, відомства, установи, організації дозволяє вхід його пред'явнику. Після звірення даних паспорта, у тому числі фотографічного зображення, співробітник банку здійснює грошові операції, а нотаріус скріплює договір дарування, купівлі-продажу тощо.

Отже, перевірка документа не повинна бути формальною дією, простим ознайомленням з документом та порівнянням наявного в ньому фотознімка з особою пред'явника. До неї слід ставитися з відповідальністю, припускаючи, що документ може бути повністю або частково підробленим, а його власник є не тією особою, за яку себе видає. Крім цього, перевірка документа має супроводжуватися уважним спостереженням перевіряльщика за поведінкою власника документа.

На жаль, існує багато прикладів, коли злочинці у своїй протиправній діяльності активно використовували фальшиві документи під час вчинення правопорушень.

Залежно від мети, яку переслідують під час підробки документа, та від кваліфікації і технічних можливостей виконавця підробка може бути як частковою, так і повною.

Повна підробка документів

Підробка є повною, коли за зразком справжнього документа відтворюють усі його складові частини (папір, палітурний матеріал тощо), текстовий і фоновий друк, рукописне та машинописне заповнення бланка, підписи посадових осіб, від-

тиски печаток та інші реквізити.

Основними способами повної підробки документів є їх виготовлення [2]:

- ксерокопіюванням;
- електрографією;
- термокопіюванням;
- з форм плаского офсетного друку;
- фотохімічним засобом;
- надрукуванням з кліше;
- фотографічним способом.

Під час дослідження з метою встановлення повної підробки документ, який перевіряють, порівнюють зі справжнім [3]. Проте на практиці часто трапляються випадки, коли під час перевірки немає зразків справжніх документів. У таких випадках дійти висновку про наявність підробки можна, якщо знати особливості захисних характеристик документів.

Найбільш розповсюдженою підробкою є ксерокопіювання документів. Такі документи, як правило, важко виявити візуально, проте їх добре виявляють при застосуванні спеціальних технічних засобів з можливостями дослідження не лише в ультрафіолетовому та інфрачервоному спектрах світла, але й за незначного збільшення.

Основними ознаками підробленого документа, виготовленого способом ксерокопіювання, є [4]:

- різна кольорова насиченість фонових сіток, написів, малюнків та інших відміток на різних сторінках підробленого документа;
- відсутність водяних знаків на сторінках документа;
- добре видимі підроблені водяні знаки при ультрафіолетовому світлі;
- розміщення мікротексту, міток на невеликій відстані (0, 1 мм), їх злиття;
- краща здатність паперу до відбивання світла на підроблених документах, більш яскраве свічення і чітко виражена фонові сітка тощо;
- відсутність люмінесценції нитки зшивання бланка в ультрафіолетовому промінні;
- невидимість міток, деяких написів, виконаних з органічних речовин, в інфрачервоному світлі.

Ознаки електрографічного виготовлення документів [2]:

- штрихи утворено скупченням дрібних блискучих крупинок фарбуючої речовини, сплавлених під дією нагрівання і розчинення при закріпленні;
- численні забруднення незадрукованої поверхні документа окремими сплавленими крупинками або їх скупченням;
- нерівномірне фарбування штрихів та їх нечіткі контури.

Часткова підробка документів

Це найпоширеніший вид підробки документів, за якого до реквізитів справжнього документа вносять доповнення чи замінюють будь-яку його частину. Вибір засобу часткової підробки залежить не лише від мети та можливостей особи, яка виконує підробку, а й від особливостей документа (якості паперу бланка, виду захисту, властивостей чорнил, якості штемпельної фарби тощо) [2].

Розповсюдження часткової підробки пояснюється тим, що вона не потребує складного поліграфічного устаткування, оскільки зміни вносять до уже наявного

справжнього бланка документа. Залежно від того, які реквізити планує змінити особа, що фальшує документ, вона застосовує той чи інший спосіб підробки.

Основні способи часткової підробки документів [2]:

- механічна підчистка тексту;
- витравлювання (знебарвлення) тексту;
- дописки та виправлення в рукописному тексті;
- додруковування та виправлення в машинописному тексті;
- заміна аркушів документа;
- заміна фотокартки;
- підробка відтисків печаток чи штампів, підписів.

Механічна підчистка тексту — це видалення рукописного, машинописного, друкарського тексту чи інших реквізитів документа з метою його підробки.

Механічну підчистку виконують шляхом зіскоблювання або стирання його штрихів за допомогою ріжучого предмета (леза бритви чи ножа, літографічної чи звичайної голки) або шкільної гумки. За такого способу підробки завжди залишаються сліди.

До основних ознак, за якими виявляють механічну підчистку тексту, належать [2; 3]:

– зміна поверхневого прошарку паперу. У місцях підчищення порушується зчеплення волокон (з'являється своєрідна ворсистість), а отже, зменшується або повністю видаляється глянець (лиск) паперу. Для маскуванню такого дефекту місце підробки може бути розгладжено площиною нігтя, що призводить до появи у місці підчистки більшого (порівняно з природним) блиску і свідчить про механічну підчистку, яку виявляють під час розгляду ділянки підчистки в навскісних променях світла;

– зміна прозорості паперу. У разі написання тексту чорнилом воно проникає у товщу паперу, а тому, підчищаючи рукописний текст разом зі штрихами чорнила, усувають інколи чималий шар паперу, внаслідок чого у місці підчистки товщина паперу зменшується і збільшується його прозорість. Виявляють таку підчистку у проникаючих променях світла;

– зміна товщини (щільності) проклейки паперу. У місцях підчистки порушується не лише поверхня, а й проклейка. При цьому відкриваються пори між волокнами, і в такому розпушеному стані папір стає гігроскопічним (добре вбирає вологу). Під час повторного нанесення тексту чорнило в місцях підчистки розпливається в усіх напрямках. Підчистку легко виявляють під час візуального огляду (особливо за допомогою лупи);

– порушення малюнка фонові сітки. Під час підчистки разом з текстом неминуче виводиться частина фонові сітки, порушується її малюнок і на документі утворюється ділянка з більш світлою поверхнею. Підчистку виявляють у відбитому світлі;

– залишки штрихів первинного тексту. У разі виконання тексту чорнилом волокна фарбуються не лише на поверхні, але й на достатньо великій глибині аркуша. Тому у разі підчистки тексту невелика частина фарбованих волокон нерідко залишається невиведеною, і такі залишки штрихів є ознакою підчистки, яку виявляють під час дослідження документа у відбитому світлі із застосуванням лупи або мікроскопа. Мала кількість речовини, яка залишилася у віддалених штрихах і неви-

дима навіть під мікроскопом, у певних випадках має властивість люмінесценції під впливом збуджуючих променів.

Текст можна видаляти шляхом його хімічного травлення (виведення чорнила, барвників, що входять до його складу), знебарвлення під дією різних реактивів.

До основних ознак, за якими можна встановити факт травлення тексту, належать [2; 3; 4]:

- зміна кольору і відтінку паперу. Одночасно з хімічними змінами барвника чорнила відбувається і часткова зміна структури деяких речовин, які входять до складу паперу, внаслідок чого на білому папері залишаються плями жовтого кольору або плями більш світлого ніж фон паперу відтінку. Підробку виявляють візуально у відбитому світлі;

- зміна кольору люмінесценції паперу. Під впливом хімічних реактивів відбувається зміна складу речовин, які додають у папір під час його виготовлення, що зазвичай викликає гасіння свічення паперу. Тому в місцях хімічного травлення тексту у світлі УФ-променів спостерігаються темні плями, що мають тим більший контраст з фоном, чим яскравішою є люмінесценція паперу. У деяких випадках продукти взаємодії речовини, яка фарбує, та реактивів можуть мати власну люмінесценцію, відмінну за кольором та інтенсивністю від люмінесценції паперу. Підробку виявляють під час дослідження документа в УФ-променях;

- зменшення глянсу паперу. У разі змочування паперу розчином для травлення з нього частково вимиваються наповнювачі, клеючі та інші речовини. Папір стає більш пористим, волокна дещо піднімаються, що призводить до зменшення глянсу (лиску) і помітного підвищення шорсткості (матовості) поверхні паперу;

- розмивання і часткове знебарвлення чорнила нового тексту.

Дописки та виправлення в рукописному тексті застосовують у тих випадках, коли для використання фальсифікованих документів достатньо невеликої зміни у тексті. Проте під час дописки надто складно буває відтворити конфігурацію літер і цифр, почерку первинного заповнення документа. Цей спосіб підробки можна виявити за графічними різницями між дописаним і початковим текстом (окремими письмовими знаками чи штрихами). Як правило, дописані або виправлені літери, цифри відрізняються від інших знаків формою, розмірним співвідношенням, розміщенням, нахилом, шириною штрихів, відсутністю плавних переходів від одного графічного елемента до іншого, кольором і відтінком чорнила [2; 3].

Заміну аркушів документа проводять у випадку, коли вони за своїм змістом небажані для правопорушника.

Особливостями, які характеризують заміну аркушів у документі, є [2; 3]:

- незбіг нумерації аркушів, серії і номера документа на аркушах;

- різниця у форматі аркушів;

- додаткові проколи від металевої скріпки або голки (у разі прошиття нитками) в аркушах документа;

- різниця в кольорі, відтінку, інтенсивності люмінесценції паперу, барвнику тощо;

- різниця в тексті заповнення (почерк, речовина для фарбування, шрифт друкарської машинки) на аркушах документа.

Підробку виявляють візуально під час дослідження документа у відбитому світлі та в УФ-променях [1; 2; 3].

Одним з найпоширеніших способів підробки документів є заміна фотокартки. Фотокартку кріплять на документі за допомогою клею, металевих скріпок, одночасно клеєм і скріпками, скріплюють зі сторінкою мастичною або «конгревною» печаткою. У більшості сучасних паспортів сторінка з фотокарткою і установчими даними власника покривається захисною (ламінувальною) плівкою, яка може бути прозорою чи з нанесеними захисними написами, малюнками, які спостерігаються або в навскісних, або в УФ-променях. У сучасних паспортах замість звичайної фотокартки наносять комп'ютерне фотозображення, яке друкують одночасно з установчими даними на інформаційній сторінці [3].

Замінити фотокартку в документі, не залишивши при цьому жодних слідів, практично неможливо. Трапляються випадки повної або часткової заміни фотокартки. У разі повної заміни фотокартку видаляють з документа, у разі часткової — лише ту її частину, яка містить зображення обличчя власника (при цьому злочинці прагнуть зберегти на фотокартці фрагменти відтисків печаток). Заміна фотозображення, виконаного комп'ютерним друком, потребує заміни інформаційної сторінки документа.

Основні ознаки заміни фотокартки, яка скріплена з документом за допомогою клею [2]:

- різниця у кольорі (відтінку) видимої люмінесценції клею на різних ділянках зрізу фотокартки, яка виникає внаслідок її переклеювання із застосуванням іншого виду клею (різного за хімічним складом). Підробку виявляють у світлі УФ-променів;

- незбіг тексту та зрушення між частинами відтиску гумової або «конгревної» печатки фотокартки і бланка документа має місце у випадку, коли для заміни використовували фотокартку, що була раніше скріплена печаткою такого самого типу чи зовні схожою, а також коли на фотокартці проставлено фрагмент відтиску іншої печатки. Підробку виявляють при збільшенні у відбитому світлі;

- великий розрив між лініями відбитку печатки на фотокартці та сторінці документа або, навпаки, прикриття фотокарткою певної частини відтиску печатки сторінки документа. Підробку виявляють при збільшенні у відбитому світлі;

- неправильна форма відбитка печатки, зрушення, нахил і нерівномірність ширини штрихів відбитку (слід мати на увазі, що навіть у справжніх відтисках печаток та їх частинах, які знаходяться на фотокартці, інколи наявна суттєва деформація від того, що сторінка документа та фотокартка розташовані не в одній площині, внаслідок чого тиснення печатки на фотокартку дещо більше, ніж на сторінку документа). Підробку виявляють при збільшенні у відбитому світлі;

- ушкодження поверхні бланка документа на ділянках зрізу фотокартки. Підробку виявляють при збільшенні у відбитому світлі;

- відсутність (повна чи часткова) на бланку документа друкарського тексту «місце для фотографії», межі рукописного тексту на контурі фотокартки і зменшення (або збільшення) товщини паперу під нею. Підробку виявляють у проникаючих променях світла (на просвіт).

Основні ознаки заміни фотокартки в документі, інформаційна сторінка якого вкрита захисною (ламінувальною) плівкою [3]:

- наявність залишків клею по краях фотокартки;

- сліди розрізів по периметру фотокартки у разі часткової заміни плівки. Підробку виявляють візуально при збільшенні у відбитому світлі;

– зсув паперу на зворотному боці аркуша документа у разі повної заміни плівки, а також ушкодження фонові сітки, наявність рештків відокремленої плівки, відмінність плівки від заводської за товщиною, характером малюнка тощо;

– відсутність чи грубе виконання на плівці перфорації номера паспорта, наявність лінії розрізу плівки у місці прошивки паспорта (якщо плівку вшивають у бланк документа) або слідів розшивки паспорта. Підробку виявляють при збільшенні у відбитому світлі, УФ-променях;

– наявність подвійної плівки, коли фотокартку вирізають разом з частиною плівки, наклеюють нову фотокартку і всю сторінку покривають ще однією плівкою з метою приховання підробки;

– потовщення захисної плівки порівняно з оригіналом, наявність лінії відрізу другої плівки у місці прошивки документа, а також слідів розрізів попередньої плівки по периметру фотокартки, незбіг лінії відрізу першої і другої плівок по периметру сторінки. Підробку виявляють візуально при збільшенні у відбитому світлі.

Підсумовуючи, слід зазначити, що відносно простий за поліграфічним виконанням і використаним матеріалом документ має багато властивостей та особливостей, абсолютно точне відтворення яких неможливе у разі підробки. А отже, неможлива і абсолютна підробка документа, оскільки детальний аналіз дозволяє виявити навіть найменші відхилення в оформленні документа та встановити факт його підробки.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Методика* технічної експертизи документів (загальна частина) / [укл. Ковальов К.М., Давидова О.О., Коваленко В.В., Тимофеева Т.В.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. — 34 с.
2. *Методика* технічної експертизи документів / [укл. К.М. Ковальов, В.В. Коваленко]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. — 14 с.
3. *Красюк І.П.* Технічна експертиза документів: від завдань минулого до завдань сьогодення / І.П. Красюк // Криміналістичний вісник. — 2005. — № 2 (4). — С. 5—9.
4. *Криминалистическое* исследование документов. Образцы экспертных заключений / [сост. Павленко С.Д., Золотарь Н.С., Попов Ю.П., Мороз Т.И.]. — К. : РИО МВД ССР, 1989. — 202 с.

УДК 343.983 (477)

Є.С. Манько, *головний експерт*

Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ПОРТРЕТНОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ВІДЕОЗОБРАЖЕНЬ

Розглянуто сучасний стан і тенденції розвитку портретної криміналістичної ідентифікації з використанням відеозображень, у тому числі особливості її проведення на кожній стадії судової портретної експертизи. Визначено проблемні питання проведення портретної криміналістичної ідентифікації з використанням відеозображень, запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: відеопортрет, відеозображення, стоп-кадри з відеоматеріалів, відеозапис, носії інформації.

Рассмотрены современное состояние и тенденции развития портретной криминалистической идентификации с использованием видеоизображений, в том числе особенности ее проведения на каждой стадии судебной портретной экспертизы. Определены проблемные вопросы проведения портретной криминалистической идентификации с использованием видеоизображений, предложены пути их решения.

The article deals with the current state and trends of the portrait forensic identification using video. The features identification using video on each of the stages of the judicial review. Based on the analysis of expert practice and theoretical framework defined issues portrait of forensic identification using video images suggested solutions.

З розвитком відеотехніки та впровадженням її в практику боротьби зі злочинністю як об'єкти портретної криміналістичної експертизи дедалі частіше виступають стоп-кадри з відеоматеріалів, отриманих в умовах оперативно-розшукової та слідчої діяльності органів внутрішніх справ.

Дослідженню зазначеної теми присвятили праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В.О. Снетков, О.М. Зінін, З.І. Кірсанов, П.Г. Орлов, М.М. Герасимов, Ю.П. Дубягін, А.Б. Зотов, Р.С. Белкін та ін. Як слушно зауважив в своїй праці ще в 2005 році С.В. Задеренко, «...майже всі роботи з проблем ідентифікації людини за ознаками зовнішності видавались достатньо давно, за винятком навчально-практичного посібника за загальною редакцією О.М. Зініна (2004 р.), більшість із цих праць було видано в Росії, і для багатьох практичних працівників та студентів реальний доступ до вивчення цих творів залишається складною справою...» [1, с. 35]. Такий стан справ є характерним і для сьогодні, що й зумовлює актуальність досліджуваного питання.

Метою статті є дослідження сучасного стану і тенденції розвитку портретної криміналістичної ідентифікації з використанням відеозображень, особливостей

її проведення на кожній стадії судової портретної експертизи, аналіз теоретичної бази та експертної практики у цій сфері, окреслення шляхів вирішення проблемних питань.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає доволі широке регулювання використання науково-технічних засобів фіксації слідів і речових доказів. До них належать також матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні) [2, ст. 99]. Використовуючи технічні засоби фіксації у процесі проведення слідчих дій, а також судових експертиз, процесуальна особа керується такими статтями Кримінального процесуального кодексу України, а саме [2]:

- ст. 101 «Висновок експерта»;
- ст. 103 «Форми фіксування кримінального провадження»;
- ст. 105 «Додатки до протоколів»;
- ст. 136 «Підтвердження отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом»;
- ст. 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій»;
- ст. 224 «Допит»;
- ст. 228 «Пред'явлення особи для впізнання»;
- ст. 232 «Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час судового розслідування»;
- ст. 260 «Аудіо-, відеоконтроль особи» тощо.

Залежно від завдань, які вирішують за допомогою відеозйомки, і методів їх вирішення судовий відеозапис поділяють на оперативну (фіксуючу) та дослідницьку (експертну) зйомки.

Оперативну відеозйомку проводить під час слідчих дій слідчий, спеціаліст-криміналіст чи інший учасник за дорученням слідчого. За допомогою такої відеозйомки фіксують обстановку, перебіг і результати слідчих дій, використовують орієнтуючу, оглядову, вузлову і детальну відеозйомку об'єктів (обстановки місця події, предметів, які пред'являють для впізнання, тощо).

Дослідницьку відеозйомку експерт проводить у лабораторних умовах із застосуванням спеціальної апаратури та відповідних методик дослідження речових доказів (у межах проведення експертних досліджень) [3, с. 45].

Відеофіксацію активно використовують під час проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, слідчий експеримент, обшук, виїмка, пред'явлення для впізнання, а також під час створення відеотек осіб, причетних до вчинення злочинів. Відеозапис також використовують під час проведення експертних досліджень та інших дій, пов'язаних з ідентифікацією.

Упродовж останніх років активного розвитку набув новий вид фіксації — цифровий відеозапис, який має багато переваг порівняно з аналоговим відеозаписом, хоча і не позбавлений певних недоліків.

Як свідчить аналіз експертної практики ідентифікації особи за відеозображеннями, значна кількість об'єктів дослідження припадає на зображення, отримані з камер відеоспостереження. Відомо, що цифрове зображення складається з дрібних точок (пікселів), які його утворюють. У разі збільшення таке зображення втрачає свою чіткість, навіть якщо до збільшення воно було доволі чітким. А отже, постає питання технічного та методичного розроблення можливостей оцінки наявної

відеоінформації, а в окремих випадках і поліпшення відеозображення для ідентифікації людини.

Одним зі шляхів розв'язання цієї проблеми є використання відеокамер з якіснішими технічними характеристиками, що суттєво спрощує у подальшому роботу експертів і підвищує ефективність ідентифікації.

Зрозуміло, що найінформативнішою є високоякісна відеозйомка людини при гарному освітленні, у повний зріст, у статиці (нерухомо) і динаміці (у русі). У цьому випадку на відеознімках відображається необхідний для експертного та інших видів ідентифікації комплекс ознак зовнішності.

Працюючи з відеозображеннями, експерт має звертати увагу на такі чинники (а за потреби і пояснити ними розбіжності в оцінці ознак) [4, с. 35]:

- умови відеозйомки, час її проведення, відстань тощо;
- ракурс відеозйомки (збоку, позаду), камуфлювання обличчя за допомогою головного убору чи одягу (картуз, шарф тощо);
- термін фіксування об'єкта, що рухається (короткочасність здебільшого не дозволяє проводити будь-які експертні порівняльні дослідження);
- якість відеотехніки, за допомогою якої проведено відеозйомку;
- чіткість висвітлення ознак зовнішнього вигляду людини (недостатнє висвітлення або відеозйомка призводять до нечітких ознак зовнішнього вигляду людини, втрачаються дрібні деталі обличчя: зморшки, дефекти шкірного покриву тощо).

На відеопортреті порівняно з фотопортретом коло ідентифікаційних ознак обмежується анатомічними ознаками. Але відеозйомка має певні переваги у разі ідентифікації людини за ознаками зовнішності. По-перше, порівняння відеопортретів між собою дає змогу ідентифікувати людину за її функціональними ознаками: поставою, ходою, жестикуляцією, мімікою обличчя тощо). По-друге, використання відеозйомки дозволяє створити графічні дво- і тривимірні зображення, які в подальшому можна порівнювати для вирішення питання про тотожність.

Зазначене і зумовлює особливості ідентифікації осіб, зображених на відеопортретах, які зводяться до вивчення чинників відображення ознак зовнішності, зумовлених відеотехнічними параметрами. Це вивчення проводять у межах загальної методики портретної ідентифікації на стадіях попереднього, роздільного, порівняльного дослідження та оцінки отриманих результатів.

Попереднє дослідження відеопортретів проводять з метою з'ясування можливостей достовірного ототожнення особи, а також для встановлення та аналізу дії різних чинників, що змінюють якість зображення і риси обличчя.

На цій стадії:

- встановлюють походження відеопортретів;
- визначають формат відеозапису, тип апаратури запису;
- встановлюють систему кодування кольорів, умови виготовлення відеопортрета;
- визначають якість, розмір і порівняльність зображень, наданих на дослідження, а також інших чинників, які можуть вплинути на відображення ознак зовнішності та зумовлюють особливості їх дослідження у процесі експертизи.

У постанові на призначення експертизи мають бути наведені умови відеозйомки, тип і найменування носія інформації, його розмір, маркування, наявність наклею з описом наявних на них написів, формат відеозапису, а також фрагменти віде-

озапису, на яких зафіксовано особу, яку ідентифікують.

Фрагменти відеозапису із зображенням особи, стосовно якої треба провести порівняльне ідентифікаційне дослідження, вивчають з метою визначення якості зображення, його розмірів, ступеня різкості, кольоровості. Вибір зображення (кадр, напівкадр) зумовлений характером відеозапису, адже експерт має працювати з тими зображеннями, які відповідають вимогам портретної експертизи.

Аналізуючи положення особи на відеопортреті, треба встановити [5, с. 23]:

- позу людини (положення тіла та різних його частин);
- положення відеокамери під час відеозйомки (спереду, збоку, зверху, знизу);
- положення голови (за потреби й інших частин тіла) щодо відеокамери (нахил уперед, назад тощо);
- розташування обличчя в момент відеозйомки в кадрі (у центрі, близько до границі кадру).

Якщо під час попереднього дослідження відеопортрета експерт визнає його придатним для проведення порівняльного ідентифікаційного дослідження, необхідно перевести портретну інформацію з відеоносія (що є не дуже зручним для роботи з ним експерта) на фотоносій, тобто виготовити фотозображення особи, що ототожнюється, у масштабі 1:3,5 (19 мм між центрами зіниць ока).

Тому у разі надходження на дослідження носіїв цифрової інформації («жорстких» дисків, флеш-накопичувачів, оптичних дисків) з відеоматеріалами бажано попередньо оцінити надані матеріали та вибрати кадр або кадри для подальшої роботи з ними. З метою аналізу інформації, яка знаходиться на об'єктах дослідження, їх підключають до робочої станції експерта з використанням функції блокування можливості запису на носій за допомогою спеціалізованих апаратних пристроїв чи на програмному рівні. Після встановлення змісту диска чи іншого носія інформації визначають характеристики наявних відеофайлів. У подальшому за допомогою спеціального програмного забезпечення (наприклад, графічного редактора ACDSee Pro, конвертера Free Video to JPG Converter тощо) проводять пошук графічних зображень (фактично роблять покадрове розбиття відеозапису з необхідною кількістю кадрів у секунду). Отримані таким чином кадри зберігають як графічні файли.

Проблемним питанням на цьому етапі дослідження є те, що експерт, який проводить ідентифікацію особи за ознаками зовнішності, як правило, не володіє комп'ютерно-технічними навичками для проведення зазначених дій. Тому на практиці до такої роботи залучають експерта з комп'ютерно-технічної експертизи, хоча це й не регламентовано Методикою ідентифікації особи за ознаками зовнішності та матеріальними зображеннями (реєстраційний код 6.2.05).

Основним завданням стадії роздільного дослідження є виокремлення на відеопортретах та їх матеріальних копіях (фотознімках, зображеннях, одержаних з відеопортретів за допомогою лазерних і відеопринтерів) ознак зовнішності, що мають чітке відображення. Виокремлюють якісні (описові) і кількісні (вимірювальні) ознаки, що є однаково важливими під час дослідження відеопортретів (зумовлено тим, що у разі відображення відеопортретів на різних матеріальних копіях відбувається втрата портретної інформації) [5, с. 30].

Під час роздільного дослідження відеопортретів можуть бути вивчені ті самі ознаки, що й на фотопортретах: форма, величина (відносна), положення, кольори,

кількість однойменних елементів (зморшки, родимки тощо), наявність (відсутність) елементів, ступінь симетрії парних елементів, виразність тощо.

Важливою особливістю роздільного дослідження відеопортретів є аналіз рис зовнішності з урахуванням їх різного стану при відеозйомці. Це зумовлено тим, що контури, форма, величина, ступінь виразності та симетрії рухливих рис обличчя значною мірою залежать від виразу обличчя та мімічних змін. Суттєвий вплив на вираз обличчя мають різні емоції (емоційні стани) у момент відеофіксації особи. Будь-яке емоційне вираження створюється завдяки зміні форми, розмірів і відносного положення деяких рис зовнішності, а також утворенню, посиленню, ослабленню або усуненню ямок, складок, зморшок обличчя. Зміни розглядають щодо нормальних (звичних, постійних) контурів, форм, розмірів тощо.

Експерт має проаналізувати, в якому емоційному стані перебувала людина, і залежно від цього виконувати дії щодо виокремлення ідентифікаційних ознак з урахуванням поправок на емоційний стан, адже навіть короткий відеозапис дозволяє простежити зміну емоційних станів і відповідну зміну рис зовнішності. Після цього експерт обирає ті кадри (напівкадри), де, на його думку, вираз обличчя наближений до нормального (звичного), або ті елементи зовнішності (ознаки зовнішності), які не змінювали мімічного виразу. Експерт може підсумовувати окремо взяті ознаки з різних кадрів однієї відеограми.

За загальними правилами відображення на відеопортреті кількісних характеристик залежить від таких чинників [6, с. 56]:

- якості відеозапису (відеопортрета);
- розташування зображення на площині кадру;
- дистанції відеозйомки;
- положення відеозаписувальної апаратури щодо обличчя, яке фіксують (курс відеозйомки);
- положення обличчя (голови) людини в момент його відеофіксації;
- технічних характеристик відеозаписувальної апаратури;
- формату відеозапису;
- технічних характеристик відеоплівки;
- особливостей матеріальної копії, отриманої з відеокадру.

Усі ці чинники експерт має враховувати під час роздільного дослідження відеопортретів. Як правило, роздільне дослідження відеопортретів проводять відповідно до методики портретної ідентифікації особи, тобто виокремлюють комплекс групових та окремих ознак.

Після завершення роздільного дослідження складають робочу таблицю-розробку, в якій, крім опису виявлених ознак та їх ідентифікаційної значущості, вказують і їх характеристики (як вони відображені на відеопортреті та сигналітичному знімку). Чітке викладення результатів роздільного дослідження полегшує подальше порівняльне дослідження відеопортретів і є додатковою гарантією уникнення помилок у висновках [5, с. 31].

На стадії порівняльного дослідження відеопортрети порівнюють за ознаками зовнішності, виокремленими під час роздільного дослідження, з метою визначення їх збігу або розбіжності.

Особливістю порівняльного дослідження відеопортретів є можливість широкого використання монтажів зображень та їх суміщень за допомогою спеціальних

комп'ютерних програм. Суміщення різнойменних половин обличчя двох відеопортретів проводять як за середньою вертикальною (медіальною) площиною, так і за будь-якою лінією у площині кадру. Таке сполучення можливе не лише при зображенні обличчя в положенні анфас, але й за будь-якого положення та повороту голови. Найбільш наочним є метод накладення зображень, відбитих на двох різних кадрах (напівкадрах). При цьому можна «послабити» або «підсилити» зображення так, щоб було видно обидва порівнюваних зображення, а також третє зображення, одержане в результаті накладення.

Зазначені методи наочні й дозволяють судити не лише про типажну подібність, але й про пропорції та розмірні характеристики обличчя.

Оцінка отриманих результатів роздільного та порівняльного дослідження є основою для формування висновку експерта про тотожність або розбіжності порівнюваних осіб. При цьому оцінка ознак, що збігаються, полягає у встановленні індивідуальності їх комплексу. Особливістю портретної криміналістичної ідентифікації відеопортретів на цій стадії експертизи є те, що використовувані для порівняння функціональні ознаки не мають визначеної (підрахованої) ідентифікаційної значущості. Експерт самостійно в кожному конкретному випадку на основі власних переконань про норму, частоту зустрічальності ознаки має вирішувати, чи відображають функціональні ознаки індивідуальність [7, с. 114].

Таким чином, під час дослідження експерт має враховувати ступінь індивідуальності зовнішнього вигляду людини за комплексом ознак, що збігаються, і з'ясувати, чи достатній цей комплекс для висновку про тотожність.

Підсумовуючи зазначене, можна сформулювати такі висновки.

Ідентифікація особи за ознаками зовнішності, зафіксованими на відеозображенні, — вид дослідження, який набуває дедалі більшого поширення.

Переваги ідентифікації за відеопортретами пов'язані з тим, що їх порівняння дає змогу ідентифікувати людину за її функціональними ознаками. При цьому використання відеозйомки дозволяє створити графічні дво- і тривимірні зображення.

Співпраця експертів з портретної експертизи з експертами, що проводять комп'ютерно-технічну експертизу, на сьогодні нормативно не врегульована. Як шляхи вирішення цієї проблеми можна запропонувати навчання експертів з портретної експертизи роботі з відповідними програмними продуктами, а також визначення порядку співпраці експертів обох експертних спеціальностей у відповідних методиках.

Функціональні ознаки, які використовують для порівняння, не мають визначеної (підрахованої) ідентифікаційної значущості, а тому їх рідко використовують на практиці. Вирішенню проблеми сприятиме розробка таблиці ідентифікаційної значущості функціональних ознак.

Відеоінформація з камер спостереження зазвичай має низьку якість, що значною мірою ускладнює подальшу ідентифікацію особи за відеозображеннями. А отже, слід розробити та законодавчо закріпити вимоги до технічних характеристик відеокамер, яких установи та організації мають дотримувати, встановлюючи відеокамери з метою посилення безпеки свого функціонування.

Список використаної літератури

1. *Задеренко С.В.* Портретна експертна ідентифікація на сучасному рівні / С.В. Задеренко // Криміналістичний вісник. — 2005. — № 1 (3). — С. 101—110.
2. *Кримінальний* процесуальний кодекс України : станом на 24 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. *Дубягин Ю.П.* Использование данных о внешности человека в раскрытии и расследовании преступлений / Ю.П. Дубягин, Ю.Г. Торбин. — М. : Академия МВД СССР, 1987. — 68 с.
4. *Снетков В.А.* Габитоскопия / В.А. Снетков. — Волгоград : ВНИИ МВД СССР, 1979. — 280 с.
5. *Зінін О.М.* Особливості портретної криміналістичної ідентифікації з використанням відеозображень / Зінін О.М., Зотов А.Б., Снетков В.О. — М. : ЕКЦ МВС СРСР, 1995. — 190 с.
6. *Белкин Р.С.* Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. — 2-е изд., доп. — М. : Мегатрон XXI, 2000. — 334 с.
7. *Портретная экспертиза* : учеб.-практ. пособ. / [под ред. А.М. Зинина]. — М. : Экзамен : Право и закон, 2004. — 156 с.

УДК 343.982.43

Г.І. Купельська, старший судовий експерт

Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

В.Л. Кравець, судовий експерт

Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЇХ КОНКРЕТИЗАЦІЇ НА СТАДІЇ РОЗДІЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІДПИСІВ

Розглянуто питання визначення деяких загальних ознак підписів за системою ідентифікаційних ознак почерку та доцільності конкретизації таких ознак на стадії роздільного дослідження почеркознавчої експертизи підписів.

Ключові слова: НДЕКЦ МВС України, почеркознавча експертиза, загальні ознаки, конкретизація, підпис.

Рассмотрены вопросы определения некоторых общих признаков подписей по системе идентификационных признаков почерка и целесообразности конкретизации таких признаков на стадии раздельного исследования почерковедческой экспертизы подписей.

The question of determining certain general signature features within handwriting attribute identification system and expediency of specifying such attributes at signature handwriting examination separate analysis stage has been considered.

Загальні ознаки належать до характеристик, які проявляються у рукопису в цілому. Підписи та почерк як різновиди рукопису близькі за своєю природою. Тому графічні ознаки підписів традиційно визначають за системою ідентифікаційних ознак почерку. Визначення загальних ознак почерку за великою кількістю графічних знаків дозволило виокремити групи переважаючих ознак (характерних для більшості знаків при їх великій кількості). Проте між почерком і підписами є також низка відмінностей. Насамперед це пояснюється тим, що буквені тексти, які надходять на дослідження, на відміну від підписів, є значно більшими за обсягом. До складу підписів входить обмежена кількість як букв, так і безбуквених штрихів, через що їх характеристика неоднорідна, і чітко визначити переважаючі ознаки, характерні для більшості їх складових елементів, не завжди можливо.

Результати аналізу літературних джерел та узагальнення експертної практики свідчать про те, що, беручи за основу систему ідентифікаційних ознак почерку, експерти по-різному підходять до визначення та опису деяких загальних ознак під-

писів. Це пов'язано з різним трактуванням суті загальних ознак і некоректним перенесенням на підписи способу їх визначення за системою ідентифікаційних ознак почерку. При цьому не враховується те, що загальні ознаки мають визначатися для підпису в цілому. Дослідження цих ознак, зокрема ознак III групи (що відображають структурні характеристики рухів), на практиці проводять як за середніми, так і за конкретизованими показниками з урахуванням їх прояву у послідовності розташування складових частин підпису [1]. Проте, на нашу думку, у цих випадках доцільність конкретизації деяких ознак підлягає певним сумнівам.

Так, у висновках експертів опис транскрипції проводять з урахуванням зв'язності (суцільна, конкретна). Крім узагальнюючої назви транскрипції, прийнято зазначати і склад підпису у послідовності виконання його елементів. Зв'язність визначають як суцільну, коли немає жодного відриву писального приладу від паперу при з'єднанні всіх елементів підпису. В інших випадках разом з транскрипцією прийнято зазначати зв'язність з урахуванням усіх перерв у рухах, де знаком «+» позначають злитий вид з'єднання елементів підпису, знаком «-» — інтервальний [2].

Серед формулювань зв'язності трапляються такі варіанти транскрипції та зв'язності досліджуваного підпису від імені ZZZZ Z.Z.:

– Z — безбуквені штрихи + розчерк;

– зв'язність — конкретна (перерви рухів спостерігаються між першим і другим елементами букви «В», а також після букв «К» та «в»).

Конкретизація зв'язності елементів підпису як загальної ознаки у наведених вище прикладах не завжди доцільна, що у подальшому підтверджується під час проведення порівняльного дослідження. Тоді ця нібито одна конкретизована загальна ознака може подаватися вже як одна або кілька окремих ознак — «вид з'єднання рухів», які вказують на виконання послідовних елементів підпису з відривом або без відриву писального приладу від матеріалу письма: «- злитий», «- інтервальний».

Разом із назвою ознаки підписів «зв'язність» трапляється і формулювання «ступінь зв'язності», що повною мірою і обґрунтовано може застосовуватися лише для характеристики почерку за ступенем безперервності рухів (за кількістю безперервно виконаних букв) [3]. Визначення за аналогічним критерієм ступеня зв'язності підписів (за кількістю безперервно виконаних елементів), як правило, неприйнятне для їх характеристики. Ця обставина пояснюється стислістю підписів, малим обсягом графічного матеріалу в них, виконанням підписів у штриховій чи змішаній транскрипції. А отже, доцільніше ознаку зв'язності для характеристики підписів у цілому визначати не за ступенем безперервності рухів, а за видом з'єднання їх елементів:

– повна (з'єднання всіх елементів — злите);

– часткова (поєднання злитого та інтервального з'єднання елементів).

Тому під час характеристики підписів із назви ознаки «ступінь зв'язності» слово «ступінь» потрібно вилучати, а на стадії роздільного дослідження замість конкретизації зв'язності зазначати лише одну із назв ознаки — «часткова». Застосоване при цьому формулювання є більш зрозумілим і замінює поширену серед експертів назву зв'язності — «конкретна».

Варто також пам'ятати, що кожна із букв, яка входить до складу підписів, є окремим елементом, а тому вид з'єднання у межах букв при визначенні зв'язності як загальної ознаки не враховують.

Визначення розміру підписів (переважаючої протяжності рухів по вертикалі), як і під час дослідження рукописного тексту, проводять за висотою більшості рядкових письмових знаків [4]. Розмір малих букв і безбуквених елементів підпису може бути великим (більше ніж 4 мм), середнім (від 2 до 4 мм), малим (менше ніж 2 мм) і змішаним. За відсутності рядкової частини в підписах (наприклад, коли вони складаються з монограми або лише з великих букв і розчерку) розмір підпису рекомендовано визначати за великими буквами, які відповідно до норм правопису мають бути удвічі більшими ніж малі.

Конкретну характеристику змішаного розміру вказують у межах коливань ознаки (від малого до середнього; від середнього до великого; нестійкий, у межах середнього; такий, що рівномірно зменшується в межах середнього, тощо). У випадку неоднорідності протяжності елементів підпису пропонується характеризувати висоту кожного елемента у послідовності їх виконання.

Проте логічно було б під час визначення розміру як перевагаючої протяжності рухів по вертикалі, вказувати лише одну із назв цієї ознаки: «– великий», «– середній», «– малий». У випадках неоднорідності цієї характеристики визначати розмір підписів за висотою його окремих елементів як «змішаний» не обов'язково, адже «змішаний розмір» не може бути перевагаючим і характеризує не підпис у цілому, а лише його окремі складові елементи, які відрізняються за розміром (висотою). Тому така характеристика переходить до розділу окремих ознак і може визначатися як: «– більша», «– однакова», «– менша».

Одним із варіантів визначення цієї ознаки як загальної може бути поділ розміру підписів не за висотою його окремих елементів, а за максимальною висотою — розміром проекції до вертикалі відрізка, що з'єднує найвищу та найнижчу точки підпису, наприклад: середній розмір (від 10 мм до 25 мм), малий (менший ніж 10 мм), великий (більший ніж 25 мм). Визначену за таким критерієм загальну ознаку виводять із низки перевагаючих, проте вона однозначно характеризує підпис у цілому.

Визначення нахилу (переважаючого напрямку згинаючих рухів) проводять за положенням повздовжніх осей більшості основних елементів підписів. Нахил може бути правим, лівим або його може не бути зовсім. З огляду на те, що підпис є коротким почерковим об'єктом, то традиційно враховують не лише вид, але і ступінь нахилу, а також його рівномірність. У разі відсутності стійкого положення повздовжніх осей букв і безбуквених штрихів нахил визначають як змішаний або нестійкий, проте у конкретному прояві ознаки потрібна його уточнена характеристика [5]:

- нестійкий лівий, нестійкий правий;

- змішаний: від правого до вертикального, від вертикального до лівого, від правого до лівого.

В експертній практиці серед описів цієї ознаки трапляються такі варіанти:

- нахил нестійкий (правопохилий у початковій частині і наближається до вертикалі у середній і заключній частинах);

- розміщення повздовжніх осей елементів підпису (нахил) — від вертикального до незначного правого.

Конкретизація нестійкого положення повздовжніх осей букв і безбуквених штрихів підпису теж не є обов'язковою, адже у цьому випадку характеризується не підпис у цілому, а його окремі елементи, які відрізняються за видом нахилу, його

ступенем чи рівномірністю. Такі характеристики переходять до розділу окремих ознак і можуть бути визначені на стадії порівняльного дослідження як окремі ознаки за розміщенням повздовжніх осей елементів підпису: «– паралельно», «– під кутом».

На думку авторів, за наявності певного нахилу (правого або лівого) може переважати лише один із них. Переважаючим він стає лише тоді, коли збігаються положення повздовжніх осей більшості елементів підпису. Тому на стадії роздільного дослідження при визначенні нахилу достатньо зазначати лише одну із назв ознаки, яка переважає: «– правий», «– лівий».

Переважаюча протяжність рухів по горизонталі містить дві ознаки: розгін і розстановка. Вважається, що критерії їх визначення у підписах не відрізняються від прийнятих у скорописі. Проте саме їх формулювання в літературних джерелах дещо різняться між собою. Наприклад, розгін — це співвідношення до протяжності букв і штрихів по вертикалі протяжності рухів по горизонталі (інтервалів) між:

- основними елементами букв і між буквами;
- основними штрихами букв і між буквами;
- елементами букв і штрихів;
- шириною двохелементних рядкових букв;
- буквами і штрихами.

Такі формулювання орієнтовно вказують на розгін як на співвідношення між «шириною» більшості письмових знаків, інтервалів між ними та висотою. Ширину письмових знаків визначають за малими буквами, які мають два основних елементи (тобто за відстанню між цими елементами). Розстановку прийнято визначати лише у випадку значної різниці між шириною більшості букв і відстанню між ними. Особливих заперечень такої способу визначення ознак під час дослідження почерку не викликає. Інструментальні методи при цьому не застосовують, а тому розгін і розстановку експерти визначають за середніми показниками, «на око».

У підписі зазначені ознаки не завжди бувають однаково виражені в усіх його частинах. У разі нерівномірності або неоднакового прояву таких ознак їх дослідження запропоновано проводити як за середніми, так і за конкретизованими показниками з урахуванням прояву ознак у послідовно розташованих його складових частинах [6].

Проте можливість визначення цих ознак у підписах при малій кількості в їх складі малих букв і безбуквених штрихів та їх неоднорідності вкрай обмежена, а в окремих випадках і неможлива. Крім цього, при визначенні (конкретизації) меж коливань розгону та розстановки у підписах ці ознаки втрачають характеристику переважаючої ознаки. Для однозначного трактування пропонується більш адаптоване для підписів визначення розгону і розстановки як переважаючої протяжності рухів по горизонталі:

- розгін — співвідношення ширини більшості малих букв, інтервалів між буквами або штрихами до висоти букв або штрихів;
- розстановка — співвідношення інтервалів між більшістю малих букв до ширини букв.

З огляду на особливості будови підписів стає очевидним, що загальну характеристику таких ознак, як розгін і розстановка (переважаючої протяжності рухів по горизонталі), можна визначити лише для таких підписів, що в основному складаються з букв і містять достатню кількість графічного матеріалу.

Викладений матеріал дає підстави стверджувати, що дотримання наявних рекомендацій стосовно конкретизації деяких ознак на стадії роздільного дослідження є не завжди доцільним. Це фактично призводить до виведення їх із числа загальних ознак, оскільки вони при цьому характеризують не підписи в цілому, а лише їх окремі складові елементи. Такі ознаки в подальшому можуть класифікуватися вже як окремі та визначатися під час порівняння між собою певних параметрів елементів підписів та їх складових частин.

Список використаної літератури

1. *Винберг Л.А.* Почерковедческая экспертиза : учебник / Л.А. Винберг, М.В. Шванкова ; под ред. Р.С. Белкина. — Волгоград : НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1977. — 174 с.
2. *Комиссаров А.Ю.* Сборник фрагментов заключений эксперта-почерковеда : учеб. пособ. / Комиссаров А.Ю., Журавлева Т.Н., Макарова Л.В. — М. : ЭКЦ МВД России, 1997. — 47 с.
3. *Молибога Н.П.* Признаки, используемые при проведении почерковедческих экспертиз текстов, подписи и цифровых записей : учеб.-справ. пособ. / Молибога Н.П., Абрамова В.М., Свобода Е.Ю. — К. : НАВСУ, 2000. — 67 с.
4. *Журавлева Т.Н.* Альбом общих признаков подписи (в помощь экспертам) / Т.Н. Журавлева, Т.П. Лузан. — М. : ВНИИСЭ, 1989. — 31 с.
5. *Альбом загальних та окремих ознак підпису* : навч.-метод. посіб. / З.С. Меленевська, Е.Ю. Свобода. — К. : НАВСУ, 2012. — 82 с.
6. *Меленевська З.С.* Зразки висновків експерта з вирішення почеркознавчих задач : метод. посіб. / Меленевська З.С., Шаботенко А.І., Шведова О.В. — К. : ННІПСК КНУВС, 2009. — 92 с.
7. *Журавлева Т.Н.* Общие и частные признаки почерка : альбом (в помощь экспертам) / Журавлева Т.Н., Макарова Л.Н., Федосеева В.Б. — М. : ВНИИСЭ, 1987. — 53 с.
8. *Ковальов К.М.* Методика дослідження підписів / Ковальов К.М., Шпакович Н.Г., Меленевська З.С. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. — 21 с.
9. *Меленевська З.С.* Альбом загальних та окремих ознак почерку (на допомогу слухачам і експертам) / З.С. Меленевська, Н.Г. Шпакович. — К. : НАВСУ, 2011. — 50 с.
10. *Меленевська З.С.* Методика ідентифікаційного дослідження рукописних текстів, виконаних незмінним почерком / Меленевська З.С., Ковальов К.М., Шпакович Н.Г. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2010. — 84 с.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 340.692

О.Ю. Канюка, завідувач сектору

Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Н.В. Морозкіна, старший експерт

Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

О.Б. Юськів, старший експерт

Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

О.І. Цебржинський, доктор біологічних наук, професор,

завідувач кафедри біології та основ здоров'я людини

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ВОЛОССЯ ЛЮДИНИ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Зроблено спробу систематизувати та узагальнити інформацію щодо характеристики регіонального типу волосся. Описано специфічний мікроморфокомплекс ознак окремих груп цього типу волосся.

Ключові слова: регіональне волосся, мікроскопічне та макроскопічне дослідження, специфічний мікроморфокомплекс.

Сделана попытка систематизировать и обобщить информацию о характеристике регионального типа волос. Описан специфический микроморфокомплекс признаков отдельных групп этого типа волос.

This article attempts to systematize and synthesize available information on the characteristics authors Regional hair. Mikromorfokompleks outlines specific indicators for long hair, short thick hair and long face, short thick body hair, long hair and body hair fluff.

Як відомо, волосся є одним з об'єктів дослідження у кримінальних справах з розкриття вбивств, крадіжок, злочинів на статевому ґрунті, розшуку безвісти зниклих осіб, транспортних пригод тощо [1]. Упродовж останніх 100 років мікроскопічне дослідження волосся — один з доступних способів визначення наявності зв'язку між двома людьми або між людиною та об'єктом (речовим доказом), яке проводять судово-експертні лабораторії і яке офіційно прийняте як у наукових, так і в юридичних колах [2; 3].

Одним із ключових питань експертного дослідження волосся є встановлення його регіональної належності, а також схожості чи відмінності порівнюваних об'єктів, а отже, метою цієї статті є систематизація та узагальнення доступної інформації щодо морфологічного опису регіонального волосся людини, встановленої провідними науковцями у різні часи.

Загалом дослідження волосся є тривалим дослідженням, достовірність висновку за результатами якого великою мірою залежить від досвіду роботи та набутих навичок експерта [4].

Суттєвого розвитку судове дослідження волосся людини набуло у XXI ст. Упровадження генотипоскопії (ДНК-аналізу) в судову практику дало змогу з упевненістю встановлювати належність волосини певній людині, а отже, отримувати відповідь на доволі складне та важливе для слідства питання, а саме: походження волосся від певної особи.

Питання дослідження та диференціації регіонального походження волосся людини висвітлено у працях вчених. Заслугує на увагу праця видатного судового медика професора П.А. Мінакова (1894 р.), який у монографії «О волосах в судебно-медицинском отношении» запропонував класифікацію волосся за довжиною, що відіграла суттєву роль у судовій практиці і до цього часу не втратила свого значення [5; 6; 7].

У серпні 1927 року В.А. Надеждін видав посібник «Судебная медицина в вопросах и ответах для работников суда, следствия, прокуратуры, угрозыска и милиции», в якому запропонував типові питання з експертизи волосся та описав основні диференціюючі критерії регіонального походження волосся (товщина, поперечний зріз, швидкість поступового витончення, сторонні мікрочастинки на волосині тощо) [8].

Однією з перших систематизованих праць стосовно дослідження волосся як речового доказу є науковий доробок О.К. Туманова «Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств» (1961 р.) [9]. Ця праця і сьогодні залишається для експертів-практиків одним із основних інформаційних джерел.

Активно дискутують вчені і стосовно окремих ознак волосся. Так, у деяких інформаційних джерелах, зокрема у праці Л.О. Барсегянц і М.Ф. Верещаки «Морфологические особенности волос человека в аспекте судебно-медицинской экспертизы» (1982 р.) зазначено: «...сердцевина... длинных волос головы... располагается чаще всего центрально, реже — ближе к одной из сторон волоса» [10]. На думку В.В. Томіліна, «...в толстых волосах лица (усы, борода, брови, ноздри, бакенбарды) сердцевина часто располагается ацентрально, что никогда не отмечается в волосах головы» [11]. Суперечності у цих думках можна пояснити тим, що форма поперечного зрізу волосини з голови може бути як круглою, так і овальною, яка характеризується неоднаковою відстанню від серцевини до оптичного краю при його

перекрученні, що, у свою чергу, створює уявлення про асиметричне розміщення серцевини.

Слушною є думка голландського вченого Пауля Кірка стосовно відмінностей рисунка кутикули повздож стрижня волосини, що має бути відображено при узагальненні комплексу специфічних ознак регіональності волосся [12].

Корисною ознакою при визначенні регіональності волосся, на думку Кері Оена, є діаметр серцевини волосини. Клітини серцевини можуть бути як непрозорими, так і напівпрозорими та відрізнятися у межах однієї волосини. Непрозорі ділянки містять пухирці повітря, а напівпрозорі — частково заповнені повітрям [2].

Також закордонні експерти наголошують на таких діагностичних ознаках, як варіація товщини стрижня по всій його довжині та текстура волосини. Виокремлюють незначну, малу та велику товщини волосини [13]. Текстура волосини пов'язана з двома іншими критеріями: товщиною та жорсткістю волосини, і визначається як м'яка, щільна, жилиста тощо [14].

Інформативними при визначенні регіонального походження волосся та проведенні порівняльного дослідження є також ознаки захворювання волосся та інші аномалії. Такими захворюваннями можуть бути трихоклазія, трихоптилоз, плоскість волосини тощо, які викликають специфічні мікроскопічні зміни у ній [10; 15].

Слід зазначити, що судовий експерт, виконуючи експертизи за цим напрямом, досліджує не лише волосся з голови людини, але й волосся з інших анатомічних зон її тіла. Результат діагностичного дослідження при цьому ґрунтується лише на вивченні морфологічних ознак досліджуваних об'єктів, а отже, є потреба у наведенні основних мікро- та макроморфологічних ознак регіонального волосся людини у вигляді узагальнюючої таблиці.

Встановлено, що волосся різних анатомічних зон тіла людини має постійні відмінні ознаки, які використовують під час проведення порівняльних досліджень [9; 10; 11; 16]. Проте достовірне визначення частини тіла, з якої походить волосина, ускладнюється такими обставинами:

- специфічні регіональні ознаки не завжди чітко виражені;
- деякі специфічні ознаки можуть бути характерними для різних регіональних груп волосся людини.

Слід зазначити, що волосся різних анатомічних зон тіла людини властиві не лише окремі морфологічні ознаки, а й певні поєднання цих ознак, тобто специфічний мікроморфокомплекс ознак. Отже, під час дослідження регіонального волосся тіла людини потрібно встановити специфічний комплекс характерних морфологічних ознак, що дають підстави для встановлення їх регіональності [17]. Це дасть змогу експерту-практику скоротити час на пошук та визначення комплексу ознак, властивих певній групі волосся, а також спростити диференціальну діагностику регіональності його походження.

Потрібно також враховувати, що [9; 18]:

- волосся у новонародженого має рівний оптичний край, але під час миття голови та під дією інших чинників клітини кутикули волосини дещо відходять одна від одної і край її стає трохи зазубреним; товщина волосся не перевищує 0,05 мм [19];
- форма поперечного зрізу в кучерявому волоссі може змінюватися упродовж всього стрижня, тому ця ознака не може мати вирішального значення для визначення його регіонального походження;

– волосся, яке постійно зазнає впливу поту (підпахове та промежини), набуває рижуватого відтінку; на ньому під дією поту, тепла та механічного впливу одягу можуть утворюватися вузлики жовтувато-сірого або червонувато-жовто-сірого кольору.

Проаналізовану у наукових джерелах інформацію систематизовано в табл. 1, 2, 3.

Таблиця 1

**Ознаки регіонального походження волосся людини
(довге волосся голови, коротке волосся обличчя)**

Вид волосся ознаки	Довге волосся голови	Коротке товсте волосся обличчя		
		брови	вії	ніздрі
форма	прямі, хвилясті, кучеряві	дугоподібні, веретеноподібні		прямі, рідше дугоподібні
довжина, см	0≤	0,5–2,5		
товщина, мм	0,064–0,096 [†]	0,99–0,123 [‡]	0,82–0,129 [‡]	0,107–0,121 ^с
серцевина	немає; нерівномірний переривчастий або непереривчастий тяж, іноді з острівцями, нерівними контурами, розміщення центральне, іноді ацентральне	переривчастий, непереривчастий, нерівномірний тяж з нерівними контурами, розміщення центральне	переривчастий, непереривчастий, нерівномірний тяж з нерівними контурами, розміщення центральне	переривчастий, непереривчастий, нерівномірний тяж
серцевина/товщина волосини	1/5–1/7	1/3–1/4	1/3–1/5	1/4–1/5
периферичний кінець	у довгому волоссі жінок розщеплений, у чоловіків – різного ступеня шліфування; кількість пігменту зменшена (не стрижені)	часто зашліфований, рідше мітлоподібно розщеплений	голкоподібний, іноді зашліфований або розщеплений	частіше зашліфований, іноді мітлоподібно розщеплений
форма поперечного зрізу	кругла або овальна	дещо витягнутий овал	дещо витягнутий овал, іноді трикутна	нерідко трикутна і багатокутна
оптичний край	дрібнозубчастий із зубцями, нерівномірно віддаленими, рідше рівний	дрібнозубчастий		рівний
кутикула	сіруватий тяж, слабо або добре виражений, широкий; рисунок: простий → складний → простий	сіруватий тяж, рисунок: простий → складний → простий	вузький сірий тяж, рисунок: простий → середній → простий	вузький сіруватий важкопомітний тяж, рисунок: складний, середній

Вид волосся	Довге волосся голови	Коротке товсте волосся обличчя		
		брови	вії	ніздрі
кіркова речовина	займає основну товщину волосини			добре виражена повздожня окресленість
пігмент	якщо є, то у вигляді зерен, розміщений дифузно, рівномірно або по периферії; групується в повздожні тяжі, ланцюжки, мазки	якщо є, то середньо- та крупнозернистий (рідко дрібно-зернистий); групується у повздожні тяжі, ланцюжки, мазки; на периферичному кінці та кореневому відділі кількість зменшена	дрібно-, середньо- та крупнозернистий; групується у повздожні тяжі, ланцюжки, мазки; на периферичному кінці та кореневому відділі кількість зменшена	дрібно- та середньозернистий, рівномірно розміщений; у рудих — центральне
стрижень	циліндричний	веретенноподібний		
фарбування	+			–
текстура	м'яка, податлива	щільна, помірно жилиста		
особливості		розміщення серцевини у два і більше рядів	звуження стрижня у шийці	розміщення серцевини у два і більше рядів

Примітки: ^T — за О.К. Тумановим [9];
³ — за Ю.В. Зіміною [17];
^c — за С.М. Сидоровим [9].

Таблиця 2

**Ознаки регіонального походження волосся людини
(довге волосся обличчя, коротке товсте волосся тіла)**

Вид волосся	Довге волосся обличчя			Коротке товсте волосся тіла	
	борода	бакенбарди	вуса	спина	кінцівки
форма	прямі, хвилясті, кучеряві, дещо звужені при корені			прямі, злегка вигнуті, нерівномірні	прямі, злегка вигнуті
довжина, см	0 ≤	0 ≤	0 ≤	до 4	
товщина, мм	0,105– 0,128 ³	0,125– 0,168 ³	0,98– 0,120 ³	0,118– 0,129 ³	0,96– 0,111 ³
серцевина	найчастіше — непереривчастий, нерівномірний тяж			нерівномірний, непереривчастий, переривчастий тяж з нерівними контурами, розміщення ацентральне	нерівномірний, непереривчастий, переривчастий тяж з нерівними контурами (рідше острівки)

Вид волосся	Довге волосся обличчя			Коротке товсте волосся тіла	
	борода	бакенбарди	вуса	спина	кінцівки
серцевина/ товщина волосини	1/3–1/4			1/3–1/5	1/4–1/5
периферич- ний кінець	частіше зашліфований, іноді міглоподібно розщеплений				частіше зашліфова- ний, іноді міглоподібно розщеплений, витончений
форма поперечного зрізу	нерідко трикутна і багатокутна			витягнутий овал	
оптичний край	рівний, дрібнозубчастий				
кутикула	рисунок: простий → середній (у бакенбардах простіший), тріщини заповнено повітрям			вужький сірий тяж, рисунок: простий → середній → простий	вужький сірий тяж, рисунок: середній, на руках складніший ніж на ногах
кіркова речовина	займає основну товщу волосини				
пігмент	дрібно-, середньо- та крупнозернистий, розміщення ацентральне, рідко центральне			дрібно-, середньо- та крупнозернистий, розміщений рівномірно, периферично, групється у повздожні тяжі, ланцюжки, мазки (на одній половині більше)	
стрижень	циліндричний			веретеноподібний	
фарбування	+	+	+	–	–
текстура	щільна			щільна	м'яка
особливості	розміщення серцевини у два і більше рядів				

Примітки: ^T — за О.К. Тумановим [9];
^З — за Ю.В. Зіміною [17];
^С — за С.М. Сидоровим [9].

Таблиця 3

**Ознаки регіонального походження волосся людини
(довге волосся тулуба, пушкове волосся)**

Вид волосся	Довге волосся тулуба				Пушкове
	лобкове	підпахове	груди	живіт	
форма	прямі, хвилясті, кучеряві, іноді прямі, нерівномірні по товщині	прямі, хвилясті, кучеряві, часто зі звуженнями	прямі, хвилясті		світлі, тонкі, прямі, злегка зігнуті
довжина, см	до 8,0				0,2–1,5
товщина, мм	0,89–0,153 ^з	0,85–0,122 ^з	0,118–0,129 ^з		0,02 ^т
серцевина	нерівномір- ний, пере- ривчастий, неперери- вчастий тяж, з нерівними контурами, у периферич- ному кінці — острівкова	нерівномір- ний, пере- ривчастий, неперери- вчастий тяж, з нерівними контурами, у периферич- ному кінці — острівкова	нерівномірний, переривчастий тяж, з нерівними контурами, острівкова		немає
серцевина/ товщина волосини	1/5–1/8	1/5–1/7	1/4–1/6		
периферич- ний кінець	частіше зашліфований, іноді мітлоподібно розщеплений, витончений				витончений, зашліфова- ний, розще- плений
форма поперечного зрізу	витагнутий овал і ниркоподібна	витагнутий овал			
оптичний край	рівний, дріб- нозубчастий (нерівномір- но)	рівний	дрібнозубчастий, нерівномірний		рівний
кутикула	на верхівці розрихлена, рисунок середній, складніший у середині стрижня, на- явні тріщини заповнено повітрям	вузький сірий тяж, часто розрихлений з дефектами, іноді з наша- руваннями, рисунок середній	вузький сіруватий тяж, рисунок середній, у прикореневій частині простіший, наявні тріщини, заповнені повітрям		рисунок простий, місцями складніший

Вид волосся	Довге волосся тулуба				Пушкове
	лобкове	підпахвовe	груди	живіт	
кіркова речовина	займає основну товщу волосини				
пігмент	дрібно-, середньо- та крупно-зернистий, розміщений рівномірно, периферично; групується у повздожні тяжі, ланцюжки, мазки, глибоки; на одній половині більше	дрібно-, середньо- та крупно-зернистий; розміщений рівномірно, периферично; групується у повздожні тяжі, ланцюжки	дрібно-, середньо- та крупнозернистий; розміщений периферично; групується у повздожні тяжі, ланцюжки, мазки, глибоки на одній половині більше, в стрижні пігменту більше ніж у периферичному та прикореневому кінцях		дрібнозернистий, розміщений рівномірно, місцями утворює ланцюжки та тяжі
стрижень	циліндричний / веретеноподібний		веретеноподібний		
фарбування	—				
текстура	щільна, жиляста	щільна, менше жиляста ніж лобкова	щільна		м'яка
особливості	кіркова речовина жовтувата	утворення сіро-жовтих або червонуватих вузликів по ходу волоса; зерна пігменту не чіткі			

Примітки: ^Т — за О.К. Тумановим [9];

^З — за Ю.В. Зіміною [17];

^С — за С.М. Сидоровим [9].

Використовуючи узагальнену інформацію таблиці, можна за сукупністю ознак класифікувати людське волосся на різні типи (здебільшого з великою ймовірністю), зокрема визначити ділянку тіла, з якої походить волосина: голова, обличчя, кінцівки, волосся тіла, лобкове, підпахвовe волосся, брови і вії.

Проте є волосини, які не можна віднести до жодного з перерахованих типів волосся, оскільки вони можуть походити з так званої перехідної ділянки тіла, тобто розташовані на межі його анатомічних частин. Викликає труднощі й ідентифікація

фрагмента доволі короткої волосини та незрілої волосини [2; 14].

Звичайно, експертиза волосся не може вирішити питання про ідентифікацію людини, однак, мікро- та макроскопічне дослідження може стати ґрунтовною доказовою базою її невинуватості [2].

Підсумовуючи зазначене, можна дійти висновку, що для вирішення питання про регіональне походження волосся переважну більшість характерних ознак отримують під час його мікро- та макроскопічного аналізу, вивчаючи мікро- та макроморфологію волосся та зазначаючи його регіонспецифічні характеристики.

Як слушно, базуючись на 30-річному досвіді дослідження волосся, зазначає Ю.В. Зіміна, «...мікроморфологічне дослідження волосся у цілому і регіонального... потребує як систематизованих знань, так і зорових навичок у поєднанні з добросовісністю, посидючістю, увагою і терпінням. Без цих професійних якостей розраховувати на успішне проведення експертизи волосся не слід» [17].

Список використаної літератури

1. Разумов Э.А. Осмотр места происшествия / Э.А. Разумов, Н.П. Молибога. — К. : РИО МВД Украины, 1994. — 672 с.
2. *Oien Cary Forensic Hair Comparison: Background Information for Interpretation* [Електронний ресурс] / Cary Oien // *Forensic Science Communications*. — 2009. — V. 11. — № 2. — Режим доступу : https://www.fbi.gov/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/oct2009/review/2009_04_review02.htm.
3. *Forensic Human Hair Examination Guidelines* [Електронний ресурс] / Scientific Working Group on Materials Analysis // *Forensic Science Communications*. — 2005. — V. 7. — № 2. — Режим доступу : https://www.fbi.gov/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/april2005/standards/2005_04_standards02.htm.
4. Туманов А.К. Методы судебно-медицинского исследования волос (обзор литературы). Сообщение I / А.К. Туманов // *Судебно-медицинская экспертиза*. — 1972. — № 1. — С. 28—31.
5. *Судебная медицина : руководство для врачей* / [Деньковский А.Р., Житков В.С., Калмыков К.Н. и др.] ; под ред. А.А. Матышева. — 3-е изд., перераб. и доп. — СПб. : Гиппократ, 1998. — 544 с.
6. *Волосы животных как объект судебно-биологической экспертизы* / [Кисин М.В., Булышова Л.К., Мамотюк М.Л., Разоренова О.И.]. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1984. — 1115 с.
7. Авдеева И.А. П.А. Минаков и развитие судебно-медицинской экспертизы волос в России / И.А. Авдеева, О.О. Васильева // *Здоровье и образование в XXI веке*. — 2006. — № 1. — Т. 8. — С. 15.
8. Надеждин В.А. Судебная медицина в вопросах и ответах / В.А. Надеждин. — Ленинград : Рабочий суд, 1927. — 150 с.
9. Туманов А.К. Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств / А.К. Туманов. — М. : Юрид. л-ра, 1961. — 580 с.
10. Барсегайц Л.О. Морфологические особенности волос человека в аспекте судебно-медицинской экспертизы / Л.О. Барсегайц, М.Ф. Верещака. — М. : Медицина, 1982. — 215 с.
11. Томилин В.В. Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств / Томилин В.В., Барсегайц Л.О., Гладких А.С. — М. : Медицина, 1989. — 304 с.
12. *Kirk Paul Human Hair Studies: General Considerations of Hair Individualization and Its Forensic Importance* / Paul Kirk // *Am. Inst. Crim. L. & Criminology*. — 1940. — V. 31. — P. 486—496.
13. *Human and Animal Hair Examination* [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.forensicsworld.com/csichallenge/2015/docs/Hair.pdf> (23.10.2015).

14. *Deedrick Douglas Microscopy of Hair Part 1: A Practical Guide and Manual for Human Hairs* / Douglas Deedrick, Sandra Koch // *Forensic Science Communications*. — 2004. — V. 5. — № 1. — Режим доступу : https://www.fbi.gov/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/jan2004/research/2004_01_research01b.htm.

15. *Forensic Trichology And Its Importance In Crime Cases* / [Vinayak V., Chitralekha K., KadyanA., Rai A.] // *Nature and Science*. — 2012. — V. 10 (9). — P. 116—120.

16. *Авдеев М.И. Судебная медицина : учебник* / М.И. Авдеев. — М. : Юрид. л-ра, 1949. — 503 с.

17. *Зими́на Ю.В. Дифференциальная диагностика волос анатомических областей человека по микроморфологическим признакам : учеб. пособ. для врачей* / Ю.В. Зими́на. — СПб. : Изд-во СПбМАПО, 2008. — 28 с.

18. *Судебная медицина* [Электронный ресурс] ; под ред. В.И. Прозоровского. — М. : Юрид. л-ра, 1968. — 368 с. — Режим доступа : <http://medlec.org/lek-88997.html>.

19. *Судебно-медицинское исследование волос* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.medical911.ru/судебно-медицинское-исследование-во/> (23.10.2015).

УДК 343.983

А.В. Кофанов, кандидат юридичних наук,
доктор філософії, доцент, професор кафедри
криміналістичних експертиз Навчально-наукового
інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ВІДСТАНІ ПОСТРІЛУ ПРИ СТРІЛЬБІ З ГАЗОВИХ, ГАЗОВО- ШРОТОВИХ, СТАРТОВИХ «ШУМОВИХ» (ТИПУ ЗОРАКІ) ПІСТОЛЕТІВ І РЕВОЛЬВЕРІВ ПАТРОНАМИ, СПОРЯДЖЕНИМИ ШРОТОМ, КУЛЯМИ (ГУМОВИМИ, ПЛАСТИЗОЛЕВИМИ)

Розглянуто деякі теоретичні та практичні аспекти щодо визначення відстані пострілу при стрільбі шротовими, газовими, травматичними (сертифікованими) патронами з короткоствольної, гладкоствольної вогнепальної зброї та конструктивно схожих з нею пристроїв за пошкодженнями на одязі людини тощо. Значну увагу приділено додатковим слідам пострілу, які не завжди враховують судові експерти під час визначення відстані пострілу: розмір, форма, інтенсивність відкладення на перешкоді гомогенного металу (свинець, мідь, сурма).

Ключові слова: гомогенний метал, залишковий метал, основні і додаткові сліди пострілу, «мінус» тканини, капсаїцин, «поясок обтирання».

Рассмотрены некоторые теоретические и практические аспекты, касающиеся определения расстояния выстрела при стрельбе дробью, газовыми, травматическими (сертифицированными) патронами из короткоствольного, гладкоствольного огнестрельного оружия и конструктивно схожих с ним устройств по повреждениям на одежде человека и т. п. Значительное внимание уделено дополнительным следам выстрела, которые не всегда учитываются судебными экспертами при определении расстояния выстрела: размер, форма и интенсивность отложения на препятствии гомогенного металла (свинец, медь, сурьма).

In this work are considered some theoretical and practical aspects to determine the distance of the shot when shooting meal, gas, traumatic (licensed) Short-smooth cartridges with firearms and structurally similar to the device by its damage in human clothes, etc. This Special attention is paid extra tracks shots that do not always take into account legal experts to determine the distance of the shot, the size, shape and intensity in the way homogeneous deposition of metals (lead, copper, antimony).

Упродовж останнього часу на судово-балістичну експертизу дедалі частіше надходять нові об'єкти дослідження, конструктивні особливості яких дозволяють вести стрільбу патронами, спорядженими шротовим снарядом [1]. Стволи такої зброї мають розсікачі (перегородки) різної конструкції, призначені здебільшого

для того, щоб перешкодити проведенню пострілів бойовими припасами, якщо їх бойові і технічні характеристики схожі за конструктивними особливостями з газовими набоями [2]. Постріли з такої зброї здатні заподіювати важкі проникаючі поранення, особливо з близьких відстаней, і становлять загрозу для здоров'я і життя людини [3], а отже, дослідження різних аспектів використання такої зброї є доволі актуальними.

Метою статті є дослідження можливості визначення відстані пострілу при стрільбі з газових, газОВО-шротових, стартових «шумових» (типу zoraki) пістолетів і револьверів патронами, спорядженими шротом, кулями (гумовими, пластизолевими).

У роботі використано результати експериментальної стрільби з 9-мм газового пістолета «Rohm» 735 та з 9-мм газового револьвера «ME 900 SAM», конструктивні особливості яких дозволяють вести стрільбу патронами, спорядженими шротом. На зовнішній поверхні деталей зазначеного пістолета є маркувальні позначення: «Rohm Made in Germany. Mod.735» Super P 35 cal. 35 GR, а на поверхні деталей газового револьвера — «ME 900 SAM», Made in Germany. У стволах зброї немає нарізів (вони гладкоствольні), але є перегородка завтовшки 1,7—2 мм і заввишки близько 2,5—3 мм у вигляді металевого приливу у верхній частині по центру ствола.

Під час проведення експериментальної стрільби стволи пістолета і револьвера були направлені перпендикулярно до площини перешкоди.

Відстані стрільби: 0 («упридул; щільний і нещільний упор»), 3, 5, 10, 15, 20, 30, 40, 50, 70, 90, 100, 110, 130, 150, 170, 190, 210 та 275 см.

На відстанях до 70 см включно як мішень використовували синтепонову подушку, яку покривали серветкою з бавовняної тканини, а на решті відстаней — аркуш чотиришарової фанери розміром 75x75 см з прикріпленою до нього бавовняною серветкою.

Розмір серветок на відстанях до 70 см включно — 50x50 см, на решті відстаней — 75x75 см. По цих мішенях проводили по три постріли з відстані до 70 см і по одному пострілу — на решті відстаней.

У всіх серіях пострілів застосовували патрони з однаковими маркувальними позначеннями для газового пістолета (Cal 35 GR BX) і для револьвера (GFL 35 green), лише з латунними гільзами, однаковим шротовим полі-снарядом (вага — 2,17 г, діаметр шроту — 1,5 мм) і зарядом порохи (вага — 0,27 г, бездимний порох чорного кольору, максимальний розмір окремої порошокинки — 0,07 мм).

Експериментальні мішені досліджували візуальним, мікроскопічним і дифузно-контактним методами, а вимірювання проводили лінійкою з точністю вимірів до 1 мм.

Аналіз результатів експериментальної стрільби дозволив установити загальні закономірності у виявленні слідів дії пострілів із зазначеної зброї.

Для газового пістолета. Механічна дія на мішень компактного снаряду шроту на близьких відстанях «упридул» — 5 см супроводжується утворенням пошкоджень з «мінусом» тканини та її розривами. При цьому розміри розривів значно більші при стрільбі з відстані 3 см ніж при стрільбі з відстаней «упридул» і 5 см (розміри розриву плавно збільшуються до максимальних і зменшуються до мінімальних).

Для газового револьвера. Механічна дія на мішень компактного снаряду шроту на близьких відстанях «упридул» — 10 см також супроводжується утворенням по-

шкодженнь з «мінусом» тканини та її розривами. При цьому розміри розривів значно більші при стрільбі з відстаней «уприутул, упор нещільний» і 3 см, ніж при стрільбі з відстані «уприутул, упор щільний», 5 і 10 см (розміри розривів збільшуються до максимальних і зменшуються до мінімальних стрибком).

За результатами аналізу розльоту шроту виявили таку загальну закономірність.

Для газового пістолета. Розліт шроту починається з відстані 10 см. Площа розсіювання постійно збільшується зі збільшенням відстані пострілу, причому на відстанях від 10 до 70 см вона збільшується плавно, а з 90 см — стрибком зі збільшенням площі розсіювання у 2 рази ($d =$ від 34 см до 68 см) і потім знову плавно збільшується до відстані у 210 см. Площа розсіювання неоднакова і за формою: на дистанції від 10 до 90 см вона у вигляді кола, від 100 до 210 см — у вигляді еліпса та від 210 і 275 см — у вигляді квадрата.

Для газового револьвера. На відміну від пістолета, розліт шроту починається з відстані 15 см. Площа розсіювання постійно зростає зі збільшенням дистанції пострілу: на відстані від 15 до 30 см вона збільшується плавно, від 40 см — стрибком зі збільшенням площі розсіювання у 2 рази (з 27x17 мм до 57x67 мм), потім знову спостерігається плавне збільшення до відстані у 170 см і стрибок у бік збільшення на відстанях 190 і 275 см. Площа розсіювання неоднакова за формою: на відстанях від 15 до 50 см, від 80 до 180 см і 250 см вона має вигляд еліпса, від 70 см — вигляд кола і від 190 і 210 см — вигляд квадрата (рис.).

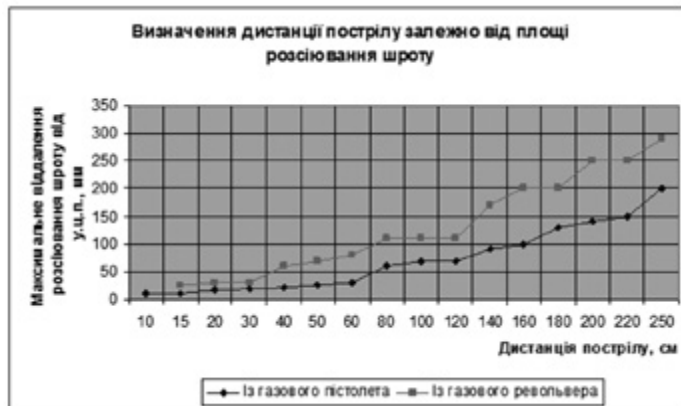

Рис. Діаграма розсіювання шроту залежно від відстані пострілу

Ще однією характерною особливістю у застосуванні газової зброї є наявність порошинок на мішені і слідів термічної дії (обпалення ниток тканини). Зокрема, при стрільбі з газового пістолета наявна велика кількість порошинок на відстанях пострілу до 5 см включно, а для газового револьвера — до 10 см включно. Ці відстані є граничними.

Порошинки стабільно виявляють на відстанях пострілу з газового пістолета від 3 до 140 см включно зі зменшенням незгорілих порошинок на відстанях 160—180 см, а одиничні порошинки — на відстанях до 220 см. При цьому порошинки у великих кількостях наявні ближче до умовного центру пошкодження на відстанях пострілу 3—180 см.

При стрільбі з газового револьвера порошинки стабільно виявляють на відста-

нях пострілу від 15 до 180 см включно зі зменшенням кількості незгорілих порошинок на відстанях 100—160 см, а одиничні порошинки — на відстанях до 220 см. При цьому порошинки у великих кількостях наявні ближче до умовного центру пошкодження на відстанях пострілу 15—180 см.

Кіптяву при стрільбі з газового пістолета виявляють до відстані пострілу 50 см; різко окреслена межа ділянки окопчення до 30 см, а з відстані пострілу у 40 см зовнішня межа ділянки окопчення стає розмитою і площа ділянки зменшується.

При стрільбі з газового револьвера кіптяву виявляють на відстані пострілу до 60 см, а на решті відстаней ознаки такі самі, як і для газового пістолета.

Найінформативнішою ознакою пострілу з газової зброї вважають наявність гомогенного металу (свинцю) на мішені і розміри його відкладення. Цю ознаку, параметри якої змінюються залежно від дистанції, виявляють при стрільбі з газового пістолета на відстанях пострілу до 120 см. Межі відстаней, на яких гомогенний метал проявляється суцільною ділянкою, визначені від положення «упритул» до 60 см. На решті відстаней зменшується площа, інтенсивність відкладення гомогенного металу, і він проявляється ділянками, які зменшуються при збільшенні відстані пострілу аж до максимальної (120 см).

Межі відстаней, на яких гомогенний метал виявляється суцільною ділянкою при стрільбі з газових револьверів, визначені від положення «упритул» до 80 см. На решті відстаней зменшується площа, інтенсивність його відкладення, і він проявляється окремими ділянками, які зменшуються при збільшенні відстані пострілу аж до максимальної (120 см).

Залишкові включення металу (свинцю) навколо вогнепального пошкодження (за наявності гомогенного металу і без нього) залежно від відстані також є важливою інформативною ознакою. При стрільбі з газового пістолета межі відстаней пострілу, на яких надійно виявляють сліди металу у вигляді крапок, становлять від 10 до 220 см, а на відстанях до 250 см включно наявні одиничні крапкові сліди.

Межі відстаней пострілу, на яких надійно виявляють крапкові сліди металу при стрільбі з газових револьверів, становлять від 10 см до 200 см, а одиничні сліди металу у вигляді крапок спостерігаються на відстанях до 250 см включно.

Відкладення сурми при стрільбі з газового пістолета надійно визначаються на відстанях пострілу від положення «упритул» до 40 см і характеризуються збільшенням площі при майже однаковій інтенсивності відкладення сурми від положення «упритул» до 20 см і зменшенням інтенсивності при майже однаковій площі при подальшому збільшенні відстані стрільби. Одиничні сліди відкладення сурми спостерігаються на відстанях до 140 см включно.

При стрільбі з газового револьвера відкладення сурми визначаються на відстанях від положення «упритул» до 20 см, характеризуються збільшенням площі при майже однаковій інтенсивності відкладення сурми від положення «упритул» до 10 см включно і різким зменшенням площі та інтенсивності при подальшому збільшенні відстані. На відстані пострілу 50 см відкладень сурми немає, а на відстанях 60 і 100 см наявні незначні сліди.

Граничні відстані виявлення ознак пострілу при стрільбі з газового пістолета «Rohm» 735 патронами Cal 35 GR BX і з газового револьвера «ME 900 SAM» патронами наведено у табл. 1, 2.

Таблиця 1

**Граничні відстані виявлення ознак пострілу при стрільбі
з газового пістолета «Rohm735» патронами Cal 35 GR VX.**

Дистанція, см	Розриви	Обпалення	Кіптява	Порошинки	Гомогенний метал	Крапкові сліди	Сурма
Упор щільний							
Упор нещільний							
3							
5							
10							
15							
20							
30							
40							
50							
60							Сліди сурми
80							Сліди сурми
100							Сліди сурми
120							
140							
160							
180							
200							
220							
250							

Таблиця 2

**Граничні відстані виявлення ознак пострілу при стрільбі
з газового револьвера «ME 900 SAM» патронами GFL 35 green**

Дистанція, см	Розриви	Обпалення	Кіптява	Порошинки	Гомогенний метал	Крапкові сліди	Сурма
Упор щільний							
Упор нещільний							
3							
5							

Дистанція, см	Розриви	Обпалення	Кіптява	Порошинки	Гомогенний метал	Крапкові сліди	Сурма
10							
15							
20							
30							
40							
50							
60							
80							Сліди сурми
100							Сліди сурми
120							
140							
160							
180							
200							
220							
250							

Слід зазначити, що результати експертних експериментів з використанням травматичної зброї та конструктивно схожих з нею пристроїв і патронів (сертифікованих) до неї збігаються (крім слідів металізації) з експериментальними даними з визначення відстані пострілу, отриманими при стрільбі з газової та газово-шротової зброї, проте результати цих досліджень будуть предметом висвітлення в інших статтях.

Як приклад роботи з таблицею 1 спочатку визначають граничну відстань виявлення кіптяви (вона дорівнює 50 см), потім гомогенного металу (120 см). Відстань пострілу, яку потрібно визначити, перебуває в межах 50—120 см (у цих межах слід провести експертну стрільбу для виявлення інших ознак), що позбавляє необхідності проведення експериментальної стрільби з відстаней до 50 і понад 120 см за умови трьох пострілів з кожної з відстаней.

Отже, у результаті проведеного дослідження виявлено комплекс ознак, які характеризують вогнепальні пошкодження на бавовняній тканині, утворені в результаті пострілів з газового пістолета і револьвера набоями, спорядженими множинним снарядом (шротом) з дистанції «уприутл» — 250 см. Використання цих ознак дає змогу диференціювати відстані пострілу. Для недопущення помилки при визначенні відстані пострілу рекомендовано дотримувати такої диференціації:

– для відстаней «уприутл» — 100 см визначати відстані пострілу на підставі аналізу такого комплексу ознак: наявність пошкодження, кіптяви, порошинок, топографія відкладення свинцю і сурми;

– для відстаней 100—250 см використовувати результати аналізу комплексу ознак як для відстані до 100 см та результати аналізу розмірів осипу шроту.

Експертне дослідження із застосуванням дифузно-контактного методу для виявлення металу на ділянці вхідного вогнепального пошкодження

Необхідні матеріали, устаткування і хімічні реактиви:

- фотопапір розміром 18x24 см, спеціально оброблений у фіксажі;
- скляні пробірки і палички, пластмасові пінцети, кювети;
- прес гвинтовий з пластинами 20x30 см і комплектом запасних прокладок (гумових, поліетиленових, з 4—8-шаровою фанери);
- хімічні реактиви — розчинники, проявники, фіксаж, при визначенні сурми — 96-процентний етиловий спирт.

Розчинник і проявник для кожного етапу зазначені у тексті нижче.

Виявлення слідів свинцю

Для виявлення слідів металу (свинцю) снаряда в місці досліджуваних пошкоджень за допомогою дифузно-контактного методу (далі — ДКМ) як розчинник використовували 25-процентний розчин оцтової кислоти, як проявник — 25-процентний розчин натрію сульфідру. Як паперові підкладки використовували аркуші обробленого у фіксажі та промитого в дистильованій воді фотопаперу, попередньо витриманого у зазначеному розчиннику упродовж 3 хв. Ділянки матеріалу, суміжні з досліджуваними пошкодженнями, зволожували розчинником, покривали аркушами паперових підкладок (емульсією до досліджуваної поверхні) і приводили у щільний контакт за допомогою гвинтового пресу (сила тиску 0,5 кг/см²); час контакту — 10 хв. Під час обробки відтисків проявником у місці, суміжному з пошкодженнями, з'явилось забарвлення коричневого кольору, характерне для слідів свинцю. Відтиски промивали водою упродовж 20—30 хв і висушували.

Опис топографії відкладення слідів свинцю в місці досліджуваних пошкоджень: гомогенний метал на площі 97x112 мм і крапкові відкладення металу на площі 210x215 мм у місці, суміжному з пошкодженнями (вказують на локалізацію пошкодження на перешкоді і надають посилання на фото у фототаблиці). Далі оцінюють топографію на контактограмі з усіх пошкоджень за площею, кольором, інтенсивністю, порівнюють сліди свинцю на контактограмі з досліджуваного пошкодження зі слідами металу на контактограмах з експериментальних пошкоджень за тими самими параметрами. За результатами порівняння формулюють висновок.

Виявлення слідів міді

Для виявлення слідів міді (матеріалу саморобного мідного шроту) в місці досліджуваних пошкоджень за допомогою ДКМ як розчинник використовували 12-процентний розчин аміаку, як проявник — насичений спиртовий розчин рубіановодневої кислоти. Як паперові підкладки використовували аркуші обробленого у фіксажі та промитого в дистильованій воді фотопаперу, попередньо витриманого у зазначеному розчиннику упродовж 3 хв. Ділянки матеріалу, суміжні з досліджуваними пошкодженнями, зволожували розчинником, покривали аркушами паперових підкладок (емульсією до досліджуваної поверхні) і приводили у щільний контакт за допомогою гвинтового пресу (сила тиску 0,5 кг/см²); час контакту — 15 хв. У результаті проявлення відтисків проявником спостерігали темно-зелене забарвлення, характерне для слідів міді. Контактграму промивали водою упродовж 20—30 хв і висушували.

Опис топографії відкладення слідів міді в місці досліджуваних пошкоджень: сліди залишкового металу на площі розміром 32x43 мм на ділянках матеріалу, су-

міжних з пошкодженням №..., і на площі розміром 24x15 мм на ділянках матеріалу, суміжних з пошкодженням №... (вказують на локалізацію пошкодження на перешкоді і надають посилання на фото у фототаблиці); відсутність слідів міді в решті пошкоджень.

Для визначення наявності можливих нашарувань на льняних і бавовняних брюках (надягнутих на манекен), що дають забарвлення, аналогічне міді, з ділянки зазначеного предмета, на якій неможливе відкладення продуктів пострілу, було зроблено контрольні відтиски. На контрольному відтиску наявні сліди міді у вигляді однієї слабо видимої крапки (наводиться посилання на фото у фототаблиці). При порівнянні інтенсивності слідів міді на відтисках з пошкоджень №... і №... зі слідами міді на контрольному відтиску формулюється висновок про те, що сліди міді на досліджуваних відтисках чіткі, у великій кількості та за інтенсивністю не збігаються з єдиним слідом на контрольному відтиску. Результати порівняння дозволяють дійти висновку про те, що слід міді на контрольному відтиску є результатом нашарувань у процесі експлуатації (мідь широко використовуваний метал) або мідь є складовою частиною фарбника брюк, а сліди міді на контактограмах з пошкоджень №... і №... утворені в результаті пострілу. При надяганні досліджуваних брюк на манекен і візуванні пошкодження №... і №... з пошкодженнями ... (вказується локалізація пошкодження на тілі людини) встановлено збіг їх за локалізацією, що свідчить про їх миттєве утворення.

Виявлення слідів сурми

Для виявлення сурми — продукту розкладання капсульного складу, яка є найбільш характерною ознакою близького пострілу, також було застосовано ДКМ. Як розчинник використано 1N розчин соляної кислоти, як проявник — 0,03—0,05-процентний розчин фенілфлуорону в 96-процентному етиловому спирті з додаванням 1 мл розбавленої (1:1) сірчаної кислоти на 100 мл, як закріплювач — етиловий спирт (промивання водою не допускається).

Приклад. Досліджували ділянки матеріалу в місці досліджуваних пошкоджень №..., №..., на яких найбільш вірогідне відкладення продуктів пострілу. Зазначені ділянки досліджуваного пошкодження №... покривали аркушем паперових підкладок (аркуші обробленого у фіксажі, промитого в дистильованій воді фотопаперу, попередньо витриманого у зазначеному розчиннику упродовж 2—3 хв) і приводили у щільний контакт за допомогою гвинтового пресу; час контакту — 15 хв. На відтисках з досліджуваних ділянок одягу спостерігали (або не спостерігали) появу малиново-рожевого забарвлення, характерного для комплексного поєднання сурми з фенілфлуороном (див. відтиск №... з пошкодження №...), що свідчить про наявність (або відсутність) останньої на досліджуваних ділянках. Характерне забарвлення з'являється практично миттєво на відстані, близькій до положення «упритик», і через 10—15 хв — на відстані, граничній для виявлення сурми [4].

Результати зіставлення встановлених морфологічних ознак і слідів металу (площа, колір, інтенсивність) з досліджуваного пошкодження з такими самими ознаками та слідами з експериментальних пошкоджень дозволяють дійти висновку щодо поставлених запитань.

Точність визначення відстані пострілу за описаною вище послідовністю залежить від досвіду експерта і є результатом суб'єктивної оцінки експертом топографії відкладення металу. Результат кількісної оцінки під час визначення відстані пострі-

лу може бути отриманий при використанні атомно-абсорбційного аналізу, описаного в спеціальній літературі [5; 6; 7].

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Біленчук П.Д.* Зброезнавство: Правові основи обігу вогнестрільної зброї : монографія / Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Сулява О.Ф. — К. : BeeZone, 2004. — 464 с.
2. *Біленчук П.Д.* Балістика. Дослідження вогнестрільної зброї. Криміналістичне вогнестрільне зброезнавство : підручник / Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Сулява О.Ф. — К. : BeeZone, 2003. — 384 с.
3. *Пістолети та револьвери, призначені для відстрілу патронів, споряджених металевими снарядами «несмертельної дії», та набой до них* / [Щенко А.В., Грищенко О.В., Ігнат'єв І.В., Назаров В.В.]. — К. : Варта, 2005. — 208 с.
4. *Кофанов А.В.* Теоретичні та практичні аспекти криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза» / А.В. Кофанов. — К., 2000. — 19 с.
5. *Леонченко Н.В.* Определение дистанции выстрела из газового оружия (НИИПККиСЭ) : метод. пособ. для экспертов / Н.В. Леонченко. — Минск : ХАРВЕСТ, 2003. — 64 с.
6. *Методика криміналістичного дослідження газових пістолетів та револьверів* [Електронний ресурс] / [Бернацький С.Д., Михальов В.О., Прохоров-Лукін Г.В. та ін.]. — К., 2000. — Режим доступу : <http://ndeks.kiev.ua/index>.
7. *Сонис М.А.* О возможности дифференциации расстояния выстрела при стрельбе из пистолетов и револьверов патронами, снаряженными дробью / М.А. Сонис, О.В. Микляев. — М. : РФЦСЭ, 2000. — 74 с.
8. *Криміналістична техніка* : навч. посіб. / [Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кофанова О.С. та ін.] ; за ред. А.В. Кофанова. — К. : КИИ, 2006. — 456 с.

УДК 343.982.323:343.344

В.І. Єштокін, заступник завідувача відділу

Одеського науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України

Г.В. Лінючев, завідувач відділу Одеського науково-дослідного

експертно-криміналістичного центру МВС України

ДО ПИТАННЯ ВИЯВЛЕННЯ СЛІДІВ ПОСТРІЛУ ПІСЛЯ ОСТАНЬОГО ЧИЩЕННЯ ЗБРОЇ

Розглянуто наявні методологічні підходи до дослідження продуктів пострілу як об'єктів експертизи матеріалів, речовин і виробів, висвітлено проблему виявлення їх слідових залишків після останнього чищення зброї, наведено методи, засоби та устаткування, що використовуються в судово-експертних установах України під час проведення цих досліджень.

Ключові слова: продукти пострілу, дифеніламін, рентгенофлуоресцентний аналіз, газорідинна хроматографія з мас-селективним детектуванням, тонкошарова хроматографія.

Рассмотрены существующие методологические подходы к исследованию продуктов выстрела в качестве объектов экспертизы материалов, веществ и изделий, освещена проблема выявления их следовых остатков после последней чистки оружия, приведены методы, средства и оборудование, используемые в судебно-экспертных учреждениях Украины при проведении этих исследований.

The paper studies methodological approaches to the examination of GSR as one of the subjects of forensic chemistry. It outlines the problem of detection of GSR after the weapon in question has been cleaned and specifies the methods and equipment applied for such an examination by forensic laboratories in Ukraine.

In this work are considered some theoretical and practical aspects to determine the distance of the shot when shooting meal, gas, traumatic (licensed) Short-smooth cartridges with firearms and structurally similar to the device by its damage in human clothes, etc. This Special attention is paid extra tracks shots that do not always take into account legal experts to determine the distance of the shot, the size, shape and intensity in the way homogeneous deposition of metals (lead, copper, antimony).

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються сьогодні в Україні, супроводжуються кількісними та якісними змінами у структурі злочинності. Зокрема, зростає кількість злочинів, які вчиняють із застосуванням вогнепальної зброї, що зумовлено як більшою лібералізацією ринку вогнепальної зброї, так і розширенням можливостей її здобуття незаконним шляхом. У зв'язку з цим значно зросла кількість кримінальних проваджень щодо злочинів з використанням вогнепальної зброї. Зрозуміло, що проблема встановлення факту використання вилученої зброї,

особливо у разі вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, коли у справі проходить кілька одиниць вогнепальної зброї, є доволі актуальною.

Дослідженню різних аспектів проблеми застосування вогнепальної зброї присвятили свої праці як вчені, так і провідні експерти-практики: М.В. Ануфрієв, Л.В. Бачурін, Т.Ф. Одинокіна. Проте питання виявлення слідів пострілу після останнього чищення зброї в контексті її використання під час вчинення злочину потребує додаткового дослідження, що і становить мету цієї статті.

Одним з найпоширеніших запитань під час проведення експертизи продуктів пострілу, яку проводять в Одеському науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України (далі — НДЕКЦ МВС України), є таке: «Чи проводилися постріли після останнього чищення зброї?» (запитання ставиться у контексті відносно часу вчинення злочину, а не в загальному порядку). Проте загальної думки щодо критеріїв, якими потрібно керуватися для відповіді на це запитання, в експертів до цього часу немає.

З метою вивчення питання щодо необхідних ідентифікаційних ознак, аналіз яких слід покласти в основу обґрунтування висновку, було проаналізовано відповідну літературу та проведено експериментальні дослідження.

Як свідчить аналіз структури наведеного вище запитання, воно з погляду теорії криміналістичної ідентифікації матеріалів, речовин і виробів, розробленої В.С. Мітрічевим [1], має дві основні складові: діагностичну («чи проводилися постріли...?») та ситуаційну («...після останнього чищення?»). І якщо для висновку за діагностичною частиною запитання існує достатня кількість методик дослідження, то за ситуаційною його складовою чіткого алгоритму дослідження немає. Тому доцільно спочатку проаналізувати, які саме процеси відбуваються під час чищення та змащування зброї та які ідентифікаційні ознаки можна використовувати для надання відповіді на поставлене запитання.

Як відомо, під час експлуатації та зберігання вогнепальної зброї її чищення та змащування є обов'язковими діями. Якщо їх не проводити, то процеси забруднення та іржавіння можуть призвести до неможливості безпечного користування зброєю, а також виходу з ладу окремих її вузлів та деталей. Ці процеси значно пришвидшуються у разі проведення пострілів, адже продукти пострілу є активними хімічними сполуками.

Найефективнішим способом видалення продуктів пострілу зі зброї є її механічне чищення, у результаті якого видаляють великі частинки кіптяві, що містять продукти горіння пороху, капсульного заряду, тертя снаряду об ствол зброї. Проте через неідеально рівну поверхню металевих частин зброї частка продуктів пострілу у вигляді мікрочастинок і нашарувань може залишатися на них. Для усунення їх впливу на металеві частини зброї проводять змащування чищених її частин певними марками мастил, що мають спеціальні домішки, які вступають у хімічну взаємодію з активними компонентами продуктів пострілу та значно уповільнюють процеси корозії металу.

Однак, як свідчить експертний досвід, не в усіх випадках дотримано цих правил. Чищення проводять неякісно й не всіх деталей зброї, на яких відкладаються продукти пострілу. Змащування можуть не проводити взагалі чи проводити невідповідними мастилами (індустріальними, автомобільними). Мають місце і випадки змащування зброї без її попереднього чищення.

В Одеському НДЕКЦ МВС України було проведено дослідження 60 зразків різної зброї, яка надходила для проведення відстрілу з метою отримання дозволу на її використання чи продовження його дії, а також табельної вогнепальної зброї підрозділів МВС України. Оскільки ця зброя перебуває у користуванні відповідальних осіб, можна вважати, що вона зберігається згідно з умовами експлуатації, і її мають своєчасно чистити та змащувати.

На першому етапі зазначеного дослідження тричі протирали ствол зброї сухим марлевым тампоном, який поміщали в паперовий конверт. На другому етапі тричі робили те саме, але після проведення пострілів.

Тампони, якими протирали зброю, досліджували за схемою, наведеною в методиках дослідження продуктів пострілу, яка передбачає [2; 3]:

1) мікроскопічне дослідження з використанням мікроскопа МБС 10 зі збільшенням до 60 разів; освітлення штучне. Під час дослідження встановлювали на поверхні тампонів-протилок і в паперовому пакеті наявність частинок, які мають морфологічні ознаки незгорілих частинок пороху, та інших нашарувань, для цього тампони-протирки розглядали безпосередньо в полі зору мікроскопа без відділення зафіксованих частинок;

2) дослідження за допомогою рентгенофлуоресцентного спектрометра «ElvaX», для цього марлеві тампони клали у плівку «3525 ULTRALENE 4μ», поміщали у спектрометр та отримували спектр флуоресценції елементів, наявних у тампонах-протирах. Дослідження методом рентгенофлуоресцентного аналізу проводили за допомогою спектрометра типу CEP-01 «ElvaX-L» за таких умов: первинне випромінювання Ti, напруга на аноді трубки — 65 кВ, струм трубки — 45,3 мкА, діапазон встановлення елементів — від Mg до U, час реєстрації — 200 с. Під час дослідження отриманих рентгенівських спектрів встановлювали наявність характерних для продуктів пострілу елементів: Fe, Cu, Zn, Sn, Sb, Pb, Ba, Hg;

3) дослідження методом газорідної хроматографії, що передбачає екстракцію марлевих тампонів ацетоном чи метиловим спиртом упродовж 24 год та упарювання відділених екстрактів за вільного току повітря до об'єму 1 мл. Екстракти досліджували методом газорідної хроматографії з мас-селективним детектуванням на газовому хроматографі «Agilent 6890N/5975» за таких умов:

– капілярна колонка HP-5MS, довжина — 30 м, діаметр — 0,25 мм, фаза — 0,25 мкм, постійний потік — 1,0 мл/хв, газ-носіє — гелій;

– інжектор: автоінжектор 7683, Splitless, температура випарника $T = 280\text{ }^{\circ}\text{C}$, іонізація електронним ударом, енергія іонізації — 70 еВ, температура іонного джерела $T = 230\text{ }^{\circ}\text{C}$; температура квадруполя $T = 150\text{ }^{\circ}\text{C}$;

– термостат: Тпоч = $100\text{ }^{\circ}\text{C}$, витримка — 1 хв, нагрівання $25\text{ }^{\circ}\text{C}/\text{хв}$, Ткін = $300\text{ }^{\circ}\text{C}$, об'єм введеної проби — 5 мкл.

Дослідження проводили за умов реєстрації повного іонного струму «scan» ($m/z = 42\text{—}300$) та селективного детектування іонів «sim» ($m/z = 168$);

4) дослідження методом тонкошарової хроматографії (далі — ТШХ) екстрактів марлевих тампонів на наявність нафтових олів за таких умов:

– нерухома фаза пластинки «Sorbfil» (тип сорбенту — силікагель СТХ-1ВЭ, зернистість — 8—12 мкм, товщина шару — 100 мкм, тип підложки — Al);

– система розчинників октан-бензен (5:1);

– детектування УФ-світло (366 нм), 0,2-процентний розчин формаліну в кон-

центрованої сульфатної кислоти;

– свідок методу — нафтова олива.

Під час дослідження тампонів-протирок до проведення відстрілу зброї спостерігали такі особливості.

Морфологічне дослідження тампонів-протирок дозволило виявити лише поодинокі частинки чорного кольору, дуже крихкі, що не мають виражених морфологічних ознак. На волокнах марлі нашарування мають вигляд, характерний для мастил.

За допомогою рентгенофлуоресцентного аналізу встановлено наявність заліза (Fe), а також слідові кількості міді (Cu), цинку (Zn), олова (Sn), свинцю (Pb), які є характерними для продуктів пострілу.

У результаті проведення газохроматографічного аналізу в режимі «scan» було достовірно виявлено наявність «піку» дифеніламіну лише у двох зразках зброї; в режимі «sim» помітні чіткі «піки» дифеніламіну у тринадцяти зразках зброї.

Під час дослідження методом ТШХ у 55 зразках встановлено наявність слідів нафтових олив.

Дослідження тампонів-протирок після проведення відстрілу зброї (тричі з кожного її зразка) засвідчили такі особливості.

Під час морфологічного дослідження на тампонах-протирках спостерігали значне нашарування речовин (в основному чорного кольору) як крихких, так і твердих, що мають виражені морфологічні ознаки частково згорілих порошків. Найбільшу кількість щільних частинок виявлено у мисливській зброї, найменшу — в нарізній автоматичній зброї.

За допомогою рентгенофлуоресцентного аналізу виявлено значну концентрацію металів, характерних для продуктів пострілу.

Метод газохроматографічного аналізу в режимі «scan» дозволив визначити наявність помітного «піку» дифеніламіну у 58 зразках зброї, які в режимі «sim» давали інтенсивні «піки» дифеніламіну. Водночас не було дифеніламіну в продуктах пострілу 2 зразків пістолетів, у яких було використано патрони «Флобер».

Під час дослідження методом ТШХ у 5 зразках встановлено наявність слідів нафтових олив.

Аналіз результатів проведених досліджень дозволив дійти таких висновків.

Під час проведення морфологічних досліджень встановлено чітку межу кількості нашарувань на тампонах-протирках до та після пострілу зі зброї, хоча у тампонах-протирках від нарізної автоматичної зброї після пострілів кількість частинок згорілого пороху дуже мала, а у разі використання патронів «Флобер» спостерігається лише нагар.

Дослідження елементного складу засвідчило зростання інтенсивності «пиків» металів, однак для кожної одиниці зброї вони мали різну інтенсивність.

Проведення газохроматографічного дослідження дозволило встановити наявність дифеніламіну на зразках зброї, де як заряд використано нітроцелюлозний порох. Однак дифеніламін виявлено і до проведення пострілів (у 5 % зразків у режимі «scan» та у 22 % — у режимі «sim»). При цьому найбільше значення площі «пиків» дифеніламіну після пострілу характерне для обрізів і мисливських рушниць, найменше — для автоматичної зброї.

Дослідження методом ТШХ виявило зменшення відсотка зразків, які містять сліди нафтових олив (з 92 % до початку проведення відстрілу зброї до 8 % після за-

кінчення проведення пострілів). Водночас цей метод дослідження не може повною мірою свідчити про наявність/відсутність слідів пострілу після останнього чищення.

Для встановлення чутливості методу газорідної хроматографії з мас-селективним детектуванням щодо дифеніламіну наважку дифеніламіну розчиняли в метиловому спирті та шляхом аліквотного розведення встановлювали чутливість мас-детектора. У результаті дослідження модельних розчинів встановлено, що в режимі «scan» достовірне значення «піку» дифеніламіну реєструється при концентрації 10—9 г/мл, у режимі «sim» — при концентрації 10—12 г/мл. Однак під час хроматографування екстрактів і змивів рівень шуму зростає, а отже, реальна чутливість методу для дифеніламіну в режимі «scan» становить 10^{-7} г/мл, у режимі «sim» ($m/z = 168$) — 10^{-10} г/мл.

Таким чином, наявність лише слідів дифеніламіну у тампонах-протирках стволів зброї дозволяє встановити факт пострілу з використанням нітроцелюлозного порошу як заряду. Проте завдяки високій чутливості газохроматографічного методу сліди дифеніламіну виявляють і у разі неякісного чищення зброї.

Отже, висновок про наявність слідів пострілу після останнього чищення зброї, що ґрунтується лише на результатах, отриманих з використанням сучасного високочутливого аналітичного обладнання, не може бути остаточним у зв'язку з існуванням ймовірності неякісного чищення зброї.

Тільки морфологічне дослідження тампонів-протирок каналу ствола зброї, підтверджене результатами отриманих на сучасному високочутливому аналітичному обладнанні слідів пострілу, дає підстави дійти висновку про наявність слідів пострілу після останнього чищення зброї. Однак для остаточного висновку доцільно порівняти ці результати з результатами дослідження тампонів-протирок після експериментального відстрілу зброї.

Список використаної літератури

1. Митричев В.С. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ и изделий / В.С. Митричев. — Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1980. — 112 с.
2. Дослідження продуктів пострілу : метод. реком. / [Гудков В.В., Ліночев Г.В., Остапюк Ю.М., Приступа В.В.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. — 43 с.
3. Зайцев Д.М. Дослідження продуктів експериментальних пострілів на тілі людини методом хромато-мас-спектрометрії : метод. лист / Д.М. Зайцев, Ю.М. Остапюк. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2012. — 10 с.

УДК 343.982.32

О.М. Назаренко, заступник завідувача
відділу Чернігівського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

М.М. Гарига-Грихно, провідний фахівець
Чернігівського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ДАВНОСТІ ПОХОВАННЯ ТРУПА ЗА СКЕЛЕТИЗОВАНИМИ РЕШТКАМИ. МЕТОДИКА ТА ЕКСПЕРТНА ТАКТИКА

Розглянуто питання щодо визначення давності поховання трупа за кістковими останками.

Ключові слова: криміналістика, остеологія, ексгумація, скелетизація, давність поховання.

Рассмотрен вопрос определения давности захоронения трупа по костным останкам.

The paper studies the problem of examination of bone remains with the purpose of determination of time of the burial.

На сучасному етапі розвитку антропології та остеології, а також суспільно-політичної обстановки в Україні питання встановлення точної дати смерті та інтерпретації знайдених кісток є доволі актуальним. Водночас, як свідчить світовий досвід дослідження скелетизованих трупів, вирішення питання про давність поховання трупа за кістковими останками — складне завдання, що потребує комплексного підходу.

Нині кісткові останки здебільшого виявляють випадково під час проведення земляних робіт. Зрозуміло, що застосування при цьому різних землерийних машин може призвести до зміни місця розташування кісткових останків чи окремих кісток (як відносно навколишньої місцевості, так і відносно їх анатомічного розташування), а також до можливих ушкоджень кісток тощо. Рідше ексгумація кісткових останків є запланованою, наприклад, якщо під час розслідування злочину слідство має відомості про місце приховування трупа.

Отже, ексгумацію виявлених кісткових останків проводять вручну, обережно скопуючи лопатою навколишній ґрунт, ретельно оглядаючи і фіксуючи будь-які знахідки (за зразком археологічних розкопок). Особливо важливо дотримувати цього правила у випадках, коли предметом ексгумації є групові поховання (поховання двох чи більше трупів) [1, с. 117].

Метою статті є всебічне висвітлення етапів встановлення давності настання

смерті за кістковими останками на підставі узагальнення та систематизації наукового доробку у цій сфері.

Встановлення давності настання смерті за кістковими останками тісно пов'язане з термінами скелетизації, які залежать від низки умов, що стосуються як безпосереднього стану організму людини до моменту смерті, так і умов навколишнього середовища.

Стан організму людини до моменту смерті характеризують такі чинники, як вік, характер і тривалість захворювання, причина смерті, вид медичної допомоги, ступінь розвиненості підшкірно-жирового шару тощо.

Умови навколишнього середовища оцінюють за такими чинниками:

- пора року настання смерті, клімат, вид поховання/перебування (в землі, у воді, на відкритому повітрі);
- тип ґрунту (чорнозем, пісок, суглинок), його морфологічні і фізико-хімічні властивості (кислотність, вологість, температура);
- глибина, спосіб і вид поховання (у труні чи без неї, в одязі чи без, одиночне чи масове) тощо.

До основних чинників, за якими оцінюють давність перебування кісткових останків у місці їх виявлення (що, до речі, не завжди відповідає терміну настання смерті), належать [2, с. 48]:

- повна або часткова скелетизація;
- наявність або відсутність залишків м'яких тканин, зв'язок і суглобових хрящів, кісткового мозку;
- стан губчастої речовини і зовнішньої компактної пластинки кісток;
- стан компактного шару, колір кісток, вага, зміна хімічного складу і мікроскопічної структури кісткової тканини.

За результатами узагальнення досліджень вчених виявлено певні тенденції зміни тканин трупа залежно від умов навколишнього середовища. Так, за висновками О. Берга (Berg), розкладання м'яких тканин у воді залежить від глибини, на якій перебуває труп, температури води, швидкості її течії, дії риб-хижаків тощо. У ґрунтових водах на глибині близько 1 м м'які тканини трупа перетворюються на жировіск, і кістки скелета можуть зберігатися упродовж 10—20 років. Тіла, які самі випадково закріплюються під водою в річках, перетворюються на скелет приблизно упродовж 2 років. У землі з будівлями та іншими спорудами, що перешкоджають проникненню вологи і дії сонячної радіації, кістки, як правило, зберігаються довго. У склепах і саркофагах кісткові останки практично не змінюються упродовж тисячоліть [3, с. 340].

Як зазначає Велчес (Welches), повна скелетизація трупа на глибині поховання 1,8 м у ґрунті середньої вологості і сухості настає упродовж 7 років. Наявність на черепі залишків твердої мозкової оболонки вказує на давність поховання 1—2 роки [4, с. 413].

Е. Гофман вважає, що м'які тканини трупа дорослої людини руйнуються через 2—3 роки перебування в землі, зв'язки і хрящі — через 5 років. Зникнення кісткового мозку і повне висихання кісток настає в середньому через 10 років після поховання.

Водночас, на думку Р. Кокеля, відсутність хрящової тканини і жиру вказує на перебування кісток у землі 25—30 років.

Краттер дійшов висновків, що скелетизація трупів дорослих, похованих у пористий ґрунт, відбувається через 3—5 років; у менш проникному ґрунті цей термін продовжується до 10 і більше років. За наявності на кістках значної кількості м'яких тканин і хрящів термін поховання становить не більше ніж 5—10 років. Якщо кістки тверді, але ламкі, легко кришаться, шорсткі, пористі, вони могли перебувати в землі 100 і більше років [5, с. 27].

Як свідчать результати дослідження цих та інших вчених, їх висновки не характеризуються належною повнотою, і головне, вони мають розбіжності в оцінці спостережуваних змін кісток у часі та характері їх прояву. Вчені одностайні лише в одному: вирішення питання щодо давності термінів поховання за кістками скелета є доволі складним процесом, що пов'язаний зі значними труднощами.

За результатами аналізу опублікованих відомостей і проведених експертних спостережень нижче наведено узагальнені дані про зміни кісток скелета залежно від умов поховання (перебування) трупа, що можуть бути корисними у разі вирішення експертом питання про давність настання смерті за кістковими останками.

На відкритому повітрі (на поверхні землі) пізньою весною, влітку і ранньою теплою осінню в умовах помірного клімату, доступу вологи, вітру, сонячної радіації, дії мух, дрібних гризунів і хижаків руйнування і знищення м'яких тканин відбувається в короткі терміни, які обчислюються 2—4 тижнями для трупа дорослої людини; для дитячих трупів цей термін може скоротитися до одного тижня. Приблизно такі самі терміни для жаркого клімату і перебування трупа в теплому вологому приміщенні і компостних ямах.

Водночас в умовах помірного клімату, коли йдеться про пізню осінь і подальшу зиму, процеси гниття трупа і руйнівну дію комах зупиняє низька температура, і повна скелетизація обчислюється не менше ніж 8—10 місяцями. У ці терміни кістки скелета можуть повністю позбавлятися м'яких тканин, у тому числі хрящів і зв'язок. Але будь-які інші ознаки, які змінюють зовнішній вигляд останків, за винятком можливої наявності слідів від дії зубів хижаків і невеликої зміни їх кольору, за такий короткий термін скелетизації розвиватися не встигають, що і покладено в основу вирішення питання про давність настання смерті [2, с. 30].

О.Ф. Рубіжанський, досліджуючи кісткові останки 307 трупів чоловіків і жінок від грудного віку до 82 років, похованих без трупів на глибині 0,8—1,5 м у різних типах ґрунтів Краснодарського краю (вилужений малогумусний потужний чорнозем, дерново-карбонатні ґрунти гірських порід і гірських лісів, карбонатний малогумусний надпотужний і потужний чорнозем і темно-сірий лісовий ґрунт на вапняках), встановив чітко виражену залежність хімічного складу кісткових останків від типу ґрунту і давності поховання, застосувавши при цьому метод емісійного спектрального аналізу [4, с. 413; 6, с. 15].

Загалом дії експертів під час огляду місця виявлення кісткових останків та подальшого вирішення питання щодо давності поховання трупа можна поділити на три етапи:

- 1) огляд місцевості, ексгумація та огляд витягнутих кісткових останків;
- 2) дослідження ексгумованих кісток в умовах лабораторії судово-медичної експертизи;
- 3) експертна оцінка отриманих результатів, на підставі яких можна дійти висновку про давність поховання трупа.

На першому етапі слідчий разом із судово-медичним експертом до початку ексгумації або паралельно з її проведенням оглядають навколишню місцевість, на якій розташоване поховання, документально фіксуючи при цьому рельєф поверхні (рівнина, горбиста місцевість тощо), характер рослинного покриву (стєпова рослинність, лісостєп тощо), глибину, на якій перебувають кістки (потрібно для визначення ґрунтового горизонту, в якому виявлено поховання, морфологічних властивостей ґрунту, від яких залежить швидкість процесів руйнування кісткової тканини, кольору ґрунту, структури, механічного складу тощо). Потім описують флору і фауну на глибині поховання, а також виявлені на кісткових рештках коріння рослин, їх локалізацію і сліди на кістках, залишки у ґрунті комах на різних стадіях розвитку тощо. Процес огляду та ексгумації кісткових останків супроводжують фотографуванням. Фотографія має відображати послідовність пошарового розкриття поховання, доки не з'являться усі кісткові останки трупа, що дає змогу зафіксувати його положення у похованні, наявність або відсутність розчленування, інших особливостей. Не можна витягувати окремі кістки в міру їх появи, необхідно, звільнивши від ґрунту усі кістки скелета, витягнути останки повністю. Зрозуміло, для дослідження потрібно збирати весь кістковий матеріал, у тому числі короткі трубчасті кістки кистей рук і стоп [2, с. 41].

Оглядаючи кожну ексгумовану кістку, зазначають її колір (у міру перебування кістки на повітрі він може змінюватися) і, головне, різні сторонні включення (домішки) та утворення, а також пошкодження, поділяючи їх на ті, що утворилися в момент ексгумації, й ті, що виникли до поховання. У випадку, коли між ексгумацією і дослідженням кісткового матеріалу проходить тривалий проміжок часу, диференціальна діагностика пов'язана з певними труднощами, адже ознаки механічних пошкоджень, що виникли під час ексгумації (більш світле забарвлення ділянок перелому), можуть забруднитися, потемніти і зникнути. Диференціацію проводять шляхом візуального огляду або із застосуванням мікроскопа. Переломи, що утворилися під час ексгумації, мають гострі краї поверхні зламу, у найдрібніших тріщинах компактного шару немає частинок ґрунту [3, с. 350]. Колір поверхні зламу залежно від давності поховання може бути від світло-жовтого до сіро-коричневого і відрізнятися від кольору самої кістки. Дрібні частинки ґрунту в таких випадках розташовуються лише на поверхні зламу, не проникають у компактний і губчастий шари кістки (їх видаляють за допомогою легкої механічної обробки). Водночас у місцях переломів, що виникли до поховання трупа, спостерігається заокругленість і згладженість гострих кінців уламків. Колір поверхні перелому не відрізняється від кольору поверхні кістки; наявна імпрегнація елементами ґрунту найдрібніших тріщин.

Візуальному огляду передую очищення кісток від забруднення землею, яку слід змивати проточною водою, з подальшим їх просушуванням на відкритому повітрі або в приміщенні за звичайної температури (в жодному разі не можна вдаватися до «вимочування» кісток, поміщаючи їх у резервуар з водою).

Наявність і стан комах або їх залишків на кістках (їх вид, стадія розвитку тощо) дозволяють визначити пору року, коли було поховано труп. Забір проб проводять безпосередньо на місці за правилами ентомології.

До експертної установи весь ексгумований матеріал має транспортуватися в умовах, що унеможливають порушення цілісності кісток або втрату сторонніх включень (домішок) — забруднень рослинного, тваринного або іншого походження.

Предмети одягу та взуття, які можуть виявити під час ексгумації, також допомагають встановити давність поховання [7, с. 21].

Отже, є всі підстави вважати, що на сучасному рівні знань питання про давність поховання трупа за кістковими останками може бути вирішено лише з використанням комплексу методів дослідження. З огляду на те, що практична цінність результатів, отриманих під час дослідження кісток різними методами, неоднакова, саме комплексне вивчення дозволяє зіставити отримані дані і з найбільшим ступенем достовірності визначити терміни поховання трупа.

Список використаної літератури

1. *Бурлацкая С.П.* Датирование археологических объектов археомагнитным методом / С.П. Бурлацкая // Советская археология. — 1963. — № 4. — С. 115—121.
2. *Пашкова В.И.* Очерки судебно-медицинской остеологии / В.И. Пашкова — М. : Медгиз, 1963. — 154 с.
3. *Федосюткин Б.А.* Медицинская криминалистика / Б.А. Федосюткин. — Ростов-на-Дону : Приазовский край, 2006. — 432 с.
4. *Рубежанский А.Ф.* Современное состояние остеологических исследований: тезисы докладов на Первом Всесоюзном съезде судебных медиков / А.Ф. Рубежанский, И.В. Найдис ; под ред. В.М. Смольянинова. — М., 1967. — С. 413—414.
5. *Рубежанский А.Ф.* Некоторые причины различия изменений костей, находившихся одинаковое время в почвах, сходных по морфологическим признакам / А.Ф. Рубежанский // Судебно-медицинская экспертиза. — 1963. — № 4. — С. 25—28.
6. *Бутомо С.В.* Применение радиоуглеродного метода в археологии / С.В. Бутомо // Новые методы в археологических исследованиях ; отв. ред. С.И. Руденко. — М., 1963. — С. 9—31.
7. *Лебединская Г.В.* Реконструкция лица по черепу : метод. руков. / Г.В. Лебединская — М. : Старый сад, 1998. — 125 с.

УДК 621.377.6

Я.Ю. Коліса, *головний судовий експерт
Полтавського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України*

ПОШУК І ФІЛЬТРУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО МІСТИТЬСЯ НА ЦИФРОВОМУ НОСІЇ

Досліджено методи відновлення та пошуку інформації на цифрових носіях, запропоновано спеціалізовані комп'ютерні програми для проведення дослідження, наведено приклади фільтрації інформації.

Ключові слова: цифровий носій, файлова система, сигнатура, ключова послідовність, індексна машина.

Исследованы методы восстановления и поиска информации на цифровых носителях, предложены специализированные компьютерные программы для проведения исследования, приведены примеры фильтрации информации.

Methods of recovery and search information on digital data medium are investigated, specialized computer programs for research are offered, possible examples of information filtering are resulted.

Правопорушники, прагнучи уникнути відповідальності, зазвичай намагаються заплутати слідство чи приховати сліди правопорушення. Не є винятком і сфера використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), хоча до того моменту, коли комп'ютерні злочини реально почали розслідувати, зловмисники залишали безліч слідів своєї активності [1].

Сьогодні протидія криміналістичному дослідженню комп'ютерної інформації стає дедалі активнішою. Правопорушники намагаються знищити інформацію, яка підтверджує їх діяння, шляхом видалення її з цифрових носіїв комп'ютера [2].

Водночас пошук інформації на цифрових носіях має важливе значення для розслідування комп'ютерних злочинів.

Метою статті є визначення методів виявлення, відновлення та пошуку інформації на цифровому носії.

Хибною є думка про те, що після завершення процесу видалення інформації з диска (цифрового носія) повністю видаляються всі дані без можливості їх відновлення [3].

Можливість збереження інформації на цифровому носії зумовлена основними принципами збереження файлів на дисках.

Для ефективнішого використання дискового простору інформація про файл і його вміст зберігається на диску в різних місцях. На диску є таблиця, в якій є інформація про файли: імена файлів, імена каталогів (шляхи до файлів), час створення або модифікації файлів та інформація про те, в якому місці диска знаходиться вміст

кожного файлу (де початок і де кінець файлу). В операційній системі (далі — ОС) Windows підтримуються дві файлові системи: FAT і NTFS. Зазначені таблиці для них називаються відповідно «таблиця розміщення файлів» (File Allocation Table або FAT) і «головна файлова таблиця» (Master File Table або MFT). Великий обсяг інформації про файли зберігається саме у FAT або MFT, хоча деяка інформація про структуру файлів та папок може перебувати і в інших місцях диска [3].

У разі видалення файлу з файлової таблиці затирається інформація про ім'я файлу, структуру каталогу і фізичне розташування файлу на диску, але сам файл залишається на диску непошкодженим, доки на його місце не буде записано інший файл.

Те саме відбувається під час форматування цифрового носія.

Іншими словами, операції видалення та форматування зачіпають насамперед файлову таблицю, а не саму інформацію на диску. Отже, у разі проведення швидкого форматування дисків під будь-яку ОС або повного форматування під ОС Windows XP (чи більш ранню версією ОС Windows) їх можна ефективно відновити. Найголовніше — це почати відновлення перш ніж інформація буде перезаписана іншим файлом або ОС. Диски після повного форматування під ОС Windows Vista або пізнішу версію ОС Windows, як правило, відновити неможливо [3].

Для відновлення файлів застосовують комп'ютерну програму R-Studio, розроблену компанією R-Tools Technology Inc. з використанням технології IntelligentScan. Ця програма дозволяє відновлювати файли навіть з пошкоджених файлових систем або з розділів цифрового носія, які були переформатовані в іншу файлову систему.

При відновленні даних не буває повністю однакових ситуацій. Часто вдається відновити усі втрачені файли з оригінальними іменами і структуру каталогів. В інших випадках вдається відновити лише вміст файлів, а інші параметри (наприклад, імена, структура каталогів, де вони перебували, часові позначки тощо) виявляються втраченими. Бувають також випадки, коли всі відновлені файли виявляються пошкодженими.

Існує два методи відновлення файлів, які не були перезаписані. В усіх програмах відновлення використовують або один з них, або обидва.

За допомогою першого методу проводять відновлення файлів шляхом аналізу інформації про файли та папки. Цей метод використовують першим у програмах відновлення інформації, і у разі успішного його застосування відновлюють не лише файли з оригінальними іменами, шляхами, відмітками дати та часу, а й саму інформацію. Якщо файлова система диска серйозно не пошкоджена, то цілком ймовірно, що вдасться повністю відновити структуру папок і файлів. У разі сильного пошкодження файлової системи цей метод не дозволяє відтворити повну структуру папок. У цьому випадку відновлені файли міститимуться у папках з присвоєними їм віртуальними іменами.

Другий метод відновлення файлів передбачає сканування файлів відомих типів (пошуку файлів за сигнатурами).

Пошук файлів за сигнатурами проводять у випадку, якщо за допомогою першого методу не вдається досягти бажаного результату. Цей метод дозволяє відновити більше інформації, однак при цьому не вдається отримати оригінальні імена файлів, відмітки дати та часу чи повну структуру папок і файлів на диску.

Використання заданої сигнатури дозволяє відновлювати файли певного типу в тому випадку, коли частково або повністю бракує (пошкоджена) інформації щодо структури каталогів та імен файлів.

Зазвичай для визначення місця розташування файлів використовують таблицю розділів диска. Якщо порівняти диск із книгою, то таблиця розділів диска схожа з її змістом. Під час сканування програма R-Studio шукає файли відомих типів у таблиці розділів диска за певними заданими сигнатурами. Це стає можливим завдяки тому, що практично кожен тип файлу має унікальну сигнатуру або шаблон даних. Файлові сигнатури (у вигляді шістнадцяткового коду) знаходяться у певному місці на початку або в кінці файлу. Під час сканування R-Studio зіставляє знайдену інформацію із сигнатурами файлів відомих типів, що дозволяє їх ідентифікувати та відновити інформацію [4].

За допомогою технології сканування файлів відомих типів можна відновити інформацію з дисків, які були переформатовані і таблиці розділів яких були перезаписані. Якщо розділ диска було перезаписано, пошкоджено або видалено, то сканування файлів відомих типів є єдиною можливим методом відновлення інформації.

Етап відновлення видаленої інформації є базою для її пошуку.

Для пошуку інформації застосовують два методи: прямий пошук або пошук за допомогою індексної машини.

Прямий пошук передбачає послідовне відкриття спеціалістом кожного файлу та знаходження ключової послідовності. Пошук можна здійснювати і за допомогою програми, що має функції пошуку за файлами. Тривалість пошуку залежить від обсягу інформації, яку оброблюють, і може тривати від кількох секунд до кількох годин для однієї ключової послідовності — послідовності символів, що складається у слово чи словосполучення без урахування кодової сторінки чи інших особливостей. При цьому різні ОС по-різному ототожнюють той самий символ та число, і навпаки, а отже, є вірогідність незнаходження потрібного тексту, що містить ключову послідовність. Не дасть певних результатів і пошук за так званим стоп-словом, що означає послідовність символів, яка найчастіше трапляється в усіх найбільш відомих документах [2, с. 12].

Загалом метод прямого пошуку здебільшого є малоефективним, адже потребує не лише доволі багато часу, а й повторного сканування кожного файлу на нову ключову послідовність (а кожна нова послідовність подвоює, потроює тощо витрати часу на пошук інформації).

Другий метод пошуку інформації передбачає застосування індексної машини, яка сканує усі файли із вмістом розшукуваного тексту. Машина розбиває текст на токени (слова, словосполучення), після чого відбувається створення індексу файлів і токенів, що містяться в них. Створення індексу залежить від обсягу обробленої інформації та може тривати від кількох секунд до кількох годин. Після створення індексу можна відразу проводити пошук інформації за ключовими послідовностями.

Прикладом ефективної індексної машини є комп'ютерна програма Архіваріус 3000 компанії Likasoft. Архіваріус 3000 розуміє запити природною мовою (наприклад, російською, англійською). Документи можуть бути знайдені за ключовими словами або з використанням мови запитів (як у звичайних пошукових системах Інтернету). Під час пошуку програма автоматично використовує усі граматичні форми слова і забезпечує пошук на 18 мовах [5].

У процесі індексування документів і поштових повідомлень Архіваріус 3000 відшукує і зберігає всю інформацію. Навіть якщо документ фізично недоступний, програма знайде його за вмістом і визначить, на якому диску знаходиться розшуканий файл [5].

Проте, навіть застосовуючи цю комп'ютерну програму, експерту доводиться візуально переглядати тисячі текстів і зображень, адже органи слідства часто цікавлять, чи належить виявлена інформація до розслідуваної справи. Звісно, для відповіді на це запитання експерт має ознайомитися з матеріалами кримінального провадження.

На цьому етапі є змога відсіяти інформацію, яка не цікавить слідство, але при цьому може збільшити тривалість дослідження. Для фільтрації інформації потрібна взаємодія зі слідством і визначення ним пріоритетів. Тобто органи слідства мають або враховувати час, потрібний експерту для фільтрації виявленої під час пошуку інформації, або проводити цю роботу самостійно.

Слід зазначити, що файли з текстовим, графічним, табличним або комбінованим змістом часто містять багато службової інформації, яка не доступна користувачу персонального комп'ютера, і він навіть не підозрює про її існування. Проте експерту про неї відомо, і він може вилучити її з файлу. Наприклад, у файлах формату JPEG (jpg) зберігається інформація про модель фотоапарата, час знімка, використання спалаху тощо. У файлах формату MS-Word зберігається ідентифікатор (логін) користувача, який створив файл, початкове розміщення файлу тощо [6, с. 271]. Тому як при дослідженні окремих файлів (крім найпростіших текстових або ASCII-файлів), так і при дослідженні комп'ютерів, дисків, інших носіїв інформації для фільтрування інформації має значення виявлення прихованої службової інформації, передбаченої відповідним форматом файлу.

З огляду на те, що, крім самого файлу, на цифровому носії зберігається інформація про нього у різних місцях, то навіть коли файл затертий, знищений без можливості його відновлення, можна встановити факт його наявності у минулому за непрямыми доказами. Цими доказами можуть бути фрагменти файлу, його заголовок, згадування імені файлу та його атрибутів в історії програм, які з ним взаємодіяли, мініатюри (thumbnails), які створює ОС, і деякі програми перегляду для прискорення перегляду списку файлів.

У деяких випадках немає потреби відновлювати знищену або зашифровану інформацію, достатньо лише довести її наявність на досліджуваному цифровому носії. Наприклад, експерт шукав на носії підозрюваного електронні зображення грошових купюр, у підробці яких його підозрюють. Файли із зображеннями купюр виявилися затертими без можливості відновлення, але збереглися мініатюри, які ОС автоматично створила для зазначення списку файлів у каталозі. Для графічних файлів мініатюра являє собою зменшене зображення оригіналу. Незважаючи на невеликий розмір мініатюри, її зміст видно достатньо добре. Експериментальним шляхом експерт створює з великого зображення грошової купюри таку саму мініатюру, що підтверджує гіпотезу [6, с. 281].

Як найпростіший приклад можна навести файл «Thumbs.db», який містить мініатюри файлів (наприклад, графічних, текстових) або історію розміщення файлів каталогу за їх мініатюрними зображеннями, хоча самих файлів каталог вже не містить [2, с. 33].

Підбиваючи підсумки, слід окреслити такі основні висновки:

– пошуку інформації передують оцінка структурованості інформації, рівня її відновлення, фізичної спроможності носія інформації до відновлення. Для відновлення інформації застосовують два методи: аналіз інформації про файли та папки і сканування файлів відомих типів (пошук файлів за сигнатурами);

– інформацію шукають за допомогою методів прямого пошуку та пошуку за допомогою індексної машини;

– дослідження з відновлення та пошуку інформації зазвичай потребують великих витрат апаратних ресурсів обчислення та безперервного і тривалого часу дослідження. Водночас терміни виконання досліджень експертами спеціалізованих установ МВС України обмежені, а отже, органи слідства мають враховувати цей чинник, що має важливе значення для об'єктивності експертного дослідження під час проведення досудового слідства.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Криминалистический* подход к анализу временных атрибутов файлов в операционной системе семейства Microsoft windows и файловой системе ntfs [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://xaker.ru/2013/02/22/60167/>.

2. *Дослідження* інформації на цифрових носіях / [укл. Бобрицький С.М., Чишкала О.В., Серий В.В. та ін.]. — Харків : ХНДІСЕ Мін`юсту України, 2009. — 41 с.

3. *Восстановление* диска и реконструкция RAID [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.unformat-unerase.com/ru/#3>.

4. *Создание* пользовательского известного типа файла для R-Studio [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.r-tt.com/ru/Articles/Creating_Custom_File_Type_R-Studio/.

5. *Архивариус 3000* Поиск документов : Likasoft [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.likasoft.com/ru/document-search/index.shtml>.

6. *Федотов Н.Н.* Форензика — компьютерная криминалистика / Н.Н. Федотов. — М. : Юрид. мир, 2007. — 432 с.

7. *Кримінальний кодекс* України : станом на 15 бер. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

8. *Принципы* восстановления данных [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.r-tt.com/ru/Articles/File_Recovery_Basics/.

УДК 343.132.1

А.С. Непорада, *головний експерт*

Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ В КРИМІНАЛІСТИЦІ: ЗД-СКАНУВАННЯ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Розглянуто питання застосування сучасного 3D-сканера під час огляду місця події, визначено переваги та перспективи його застосування.

Ключові слова: криміналістика, 3D-сканер, огляд місця події, новітні технології, дослідження.

Рассмотрены вопросы применения современного 3D-сканера при осмотре места происшествия, определены преимущества и перспективы его применения.

The present article deals with the issue of application of modern 3D-scanner during the inspection of the crime scene. The range of its applying is considered. Some advantages and prospects of its using in forensics are defined.

Застосування технічних засобів посідає чільне місце у процесі розкриття та розслідування злочинів. Ці засоби широко застосовують для виявлення, фіксації, вилучення, накопичення, обробки слідової інформації, попереднього дослідження і проведення експертиз.

Метою статті є дослідження питання застосування новітніх технологій під час огляду місця події, зокрема методу 3D-сканування.

Традиційно на місці події під час його огляду слідчі, криміналісти та інші працівники правоохоронних органів застосовують звичайні інструменти: обмірні рулетки, фото- та відеокамери, тахометри тощо [1]. Проте документування обстановки місця події потребує не лише оперативності, але й високої точності. З огляду на обсяг робіт, який виконують на місці події, та особливості їх виконання (тісні приміщення, обмежений час тощо) вирішення цих завдань пов'язане з певними труднощами.

Певного часу потребує вирішення питання щодо належності тих чи інших засобів, елементів обстановки, будь-якої слідової інформації до події. Тривалість вирішення цих питань може сягати кількох днів. Слід також враховувати й те, що часто значущість окремих складових обстановки місця події буває неочевидною на ранніх стадіях розслідування, хоча згодом з'ясується їх вагомість.

Ефективно провести огляд місця події та вирішити усі завдання допоможуть сучасні, принципово нові науково-технічні засоби.

До основних новацій, які використовують під час огляду місця події, належать лазерні 3D-сканери, які дозволяють документувати події на комплексній основі, на відміну від традиційного інструментарію.

Загалом лазерне 3D-сканування — це процес охоплення мільйонів точок пев-

ного реального середовища (3D-хмара точок), що дозволяє створити його віртуальну модель. Хмари точок може бути використано для отримання точної, реалістичної комп'ютерної графічної 3D-моделі, що має широкий спектр застосувань (розслідування злочинів, нещасних випадків, пожеж тощо) [2].

Лазерні сканери на значно якісному рівні дозволяють вимірювати і запам'ятовувати практично всі деталі обстановки на місці події. Інформація, зібрана за допомогою лазерного сканування, є точнішою та повнішою порівняно з інформацією, зібраною за допомогою рулетки, ескізів, тахометра тощо. Так, за допомогою типового 360° сканування приміщення слідчі можуть отримати координати 10 000 000 точок упродовж 5 хв, скануючи при цьому деталі з точністю до міліметра. Висока швидкість і компактність лазерного сканера дозволяють слідчим швидко й абсолютно об'єктивно буквально копіювати місце події. Запис на місці події здійснюють у режимі реального часу, а потім за допомогою спеціально розроблених комп'ютерних програм отримують докладну інформацію про кожний предмет незалежно від того, потрапив він спочатку в поле зору слідчого чи ні [2].

Загалом упровадження лазерного сканування у процес розслідування злочину має багато переваг, основною з яких є можливість оперативно використовувати отриману на місці події інформацію під час подальшого розслідування. Обробка результатів лазерного сканування за допомогою комп'ютерної програми дозволяє побудувати фотореалістичну 3D-модель місця події, переглядаючи яку можна отримати додаткову інформацію про подію і використати в суді для відтворення картини події з наочною демонстрацією точного розташування речових доказів. Крім цього, створення кольорової тривимірної моделі дозволяє проілюструвати розташування і рух учасників події, зміцнюючи доказову базу.

Універсальність пристрою сканування дає змогу з високою роздільною здатністю сканувати обстановку події і в приміщенні, і на відкритій місцевості, що суттєво підвищує ефективність слідчого процесу, робить його оперативнішим. При цьому налаштування сканера займає лічені хвилини.

Сьогодні 3D-технології успішно використовують за кордоном, і основними напрямками таких інноваційних застосувань є:

- візуалізація приміщень зі створенням найбільш реалістичної картини відсканованих просторів і можливістю за допомогою відповідних комп'ютерних програм проводити вимірювання для будь-якої точки у межах об'єкта сканування;

- огляд місця події з певної точки: 3D-сканування дозволяє проводити огляд місця злочину з точки, в якій перебував правопорушник або його жертва, і наочно продемонструвати саме те, що було видно з цієї точки;

- аналіз слідів крові: 3D-сканування дозволяє криміналістам створювати зображення слідів крові у тривимірному зображенні, відтворювати траєкторії бризок крові і переглядати їх у межах місця події;

- техніка дактилоскопіювання: 3D сканування дозволяє прискорити процедуру дактилоскопіювання (сканер витрачає менше ніж одну секунду на палець); у подальшому розробники обіцяють збільшити його швидкість за рахунок сканування усіх десяти пальців за один раз. Відсутність контакту зі сканером зменшує забруднення поверхні скла або «змазання» відбитка через випадкове смикання пальцем, а отже, підвищує якість сканування. У базі даних відбиток зберігається у вигляді тривимірної моделі;

– балістичні експертизи: експерти мають змогу вивчати не плоске зображення кулі, а її повноцінну 3D-модель, на поверхні якої чітко відтворюються жолобки і борозенки, залишені після пострілу, за якими експерти можуть з достовірністю ідентифікувати застосовану зброю. Крім цього, за допомогою 3D-моделювання можна точно розрахувати і наочно продемонструвати траєкторію кулі;

– реконструкція ДТП: відновлення сценаріїв і причин дорожньо-транспортних пригод, детальне зображення та збереження усіх пошкоджень і доказової бази для подальшого розслідування.

Лазерний сканер також можна використовувати для запобігання правопорушенням шляхом сканування громадських місць і будівель, подальшого визначення вразливих зон і складання планів евакуації [3].

Аналізуючи викладене, можна з упевненістю дійти висновку, що використання 3D-сканування для збирання слідової інформації на місці події є вкрай ефективним, адже дозволяє оглянути та дослідити його у відносно короткий час, до втрати якихось особливостей місця події, коли криміналіст ще не завершив його ретельного обстеження.

Отже, відтворюючи повну картину місця події, лазерне 3D-сканування забезпечує високоточний системний підхід до збирання доказів, значно підвищуючи ефективність цього процесу.

Список використаної літератури

1. *Криміналістика* : учебник для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.] ; под ред. Р.С. Белкина. — М. : НОРМА, 2000. — 990 с.
2. *Что такое 3D лазерное сканирование?* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://faro.by/novosti/173-novie-napravlenija-3d-v-kriminalistike>.
3. *Применение оборудования Faro в криминалистике и реконструкции аварий* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://faro.by/kriminalistika>.

УДК 343.346

О.В. Лисий, *головний спеціаліст*

*Регіонального сервісного центру
МВС України в Одеській області*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ

Розглянуто проблемні питання кваліфікації незаконного заволодіння транспортним засобом, надано кримінально-правову характеристику способів вчинення цього злочину.

Ключові слова: методика розслідування, транспортний засіб, незаконне заволодіння, спосіб вчинення злочину, кваліфікація.

Рассмотрены проблемные вопросы квалификации незаконного завладения транспортным средством, дана уголовно-правовая характеристика способов совершения данного вида преступления.

In the article the problem questions of qualification of illegal pregnancy are examined by a transport vehicle. Criminally-legal description of methods of commission of this crime is given.

Наслідком соціально-політичних та економічних процесів нестабільності в Україні (антитерористична операція на сході країни, внутрішні міграційні процеси тощо) є певне зростання рівня злочинності.

Злочином український законодавець визначає передбачене Кримінальним кодексом України (далі — КК України) суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Злочин завжди є діянням, що посягає на важливі суспільні відносини.

Методика розслідування злочинів накопичує наукові дані різних розділів криміналістики: загальної теорії, криміналістичної техніки, судової експертизи, криміналістичної тактики та криміналістичної методики. Маючи предметом широке коло об'єктів, що належать до різних сфер життя та діяльності, методика розслідування використовує багатосторонні наукові зв'язки криміналістики. До таких галузей знань належать і спеціальні знання, необхідні для розкриття та розслідування злочинів.

Одними з найпоширеніших нині злочинів є злочини стосовно незаконного заволодіння транспортними засобами (далі — ТЗ).

Прийняття КК України ще в 2001 році хоча й ознаменувало введення суттєвих змін у кримінально-правову регламентацію відповідальності за незаконне заволодіння ТЗ (в особливій частині КК України з'явився самостійний розділ XI «Злочини

проти безпеки руху та експлуатації транспорту», суттєво змінилося формулювання окремих кваліфікуючих ознак цих злочинів тощо), проте не вирішило усіх питань у сфері відповідальності за вчинення цього виду злочинів; крім того, поставило багато запитань, які потребують нових знань у цій сфері.

Питанням кваліфікації злочинів щодо незаконного заволодіння ТЗ присвятили свої праці багато вчених-криміналістів, зокрема В.А. Звіряка, В.В. Ємельяненко, Ю.Ф. Іванов, В.А. Мисливий, В.М. Хомич та ін. Проте, незважаючи на велику кількість наукових публікацій, присвячених кримінально-правовій кваліфікації таких злочинів, окремі питання залишаються достатньо спірними та обумовлюють суттєві труднощі у правозастосовній діяльності.

Метою статті є наукове обґрунтування кримінально-правової кваліфікації незаконного заволодіння ТЗ залежно від способів вчинення цього виду злочинів.

Особливістю злочинів зазначеної спрямованості є те, що саме спосіб їх вчинення визначає характер і ступінь цього суспільно небезпечного діяння. У п. 1 примітки до ст. 289 КК України способи заволодіння ТЗ окреслено доволі абстрактно: під незаконним заволодінням ТЗ слід розуміти «вчинене умисно, з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі» [1].

Пленум Верховного Суду України надає більш розгорнуте тлумачення способів незаконного заволодіння ТЗ. Зокрема, в абзаці першому п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні порушення на транспорті» це визначення дещо деталізовано: «Заволодіння може бути вчинене таємно або відкрито, шляхом обману чи зловживання довірою, із застосуванням насильства або погроз» [2, с. 24].

Загалом способи незаконного заволодіння ТЗ можна класифікувати за кількома різними варіантами розвитку подій відносно потерпілої особи (власника, законного користувача, охоронця стоянки та інших осіб). Зокрема, визначення «всупереч їх волі» може містити такі способи вчинення цього виду злочинів:

1) пов'язані з ігноруванням волі потерпілої особи (цей спосіб становить найбільший відсоток серед способів незаконного заволодіння ТЗ). У цьому випадку потерпіла особа не усвідомлює протиправного характеру вчинюваних злочинцем дій під час заволодіння ТЗ або усвідомлює його, проте через різні обставини (не пов'язані із застосуванням фізичного чи психічного насильства) не може перешкодити діям злочинця.

До цієї групи належать такі способи незаконного заволодіння ТЗ:

– таємне заволодіння ТЗ, тобто його викрадення (вчиняють за відсутності потерпілої особи чи інших сторонніх осіб). Трапляються випадки, коли сторонні особи є свідками цієї події, але злочинець вводить їх в оману переконанням правомірності своїх дій (наприклад, злочинець шляхом обману проникає на автостоянку і на очах охоронця, який вважає його законним користувачем ТЗ, виїжджає на ньому за її межі). Зазначені дії за відсутності кваліфікуючих ознак підпадають під дію частини першої ст. 289 КК України;

– відкрите заволодіння ТЗ, тобто шляхом грабежу (як у присутності його власника чи законного користувача, так і в присутності сторонніх осіб). Якщо злочинець

усвідомлює, що вчиняє злочин у присутності сторонніх осіб, а вони усвідомлюють його протиправні дії, такий злочин, підпадаючи під дію частини першої ст. 289 КК України, за відсутності кваліфікуючих ознак має каратися більш суворо;

– заволодіння ТЗ шляхом привласнення, розтрата чи зловживання службовим становищем. Такі злочини караються згідно зі ст. 191 КК України як злочини проти власності. Особливістю таких злочинів є правовий статус суб'єкта щодо ТЗ, який вилучається, — суб'єктом може бути лише службова особа;

2) пов'язані з придушенням волі потерпілої особи. Цей спосіб вчинення злочину характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки і визначений законодавцем як кваліфікуюча ознака. У цьому випадку потерпіла особа взагалі не усвідомлює протиправного характеру вчинюваних злочинцем дій (наприклад, через доведення її до безпорадного стану шляхом застосування одурманюючих речовин чи в інший спосіб) або, усвідомлюючи їх протиправний характер, через обставини, що виникли у результаті застосування фізичного чи психічного насильства, позбавлена можливості перешкодити діям злочинця. Отже, йдеться про способи вчинення злочину, пов'язані із застосуванням фізичного чи психічного насильства до потерпілої особи.

До цієї групи належать такі способи незаконного заволодіння ТЗ:

– пов'язані із застосуванням фізичного насильства до потерпілої особи як засобу подолання її можливого опору для безперешкодного заволодіння ТЗ. При цьому фізичне насильство може бути застосоване не лише до власника чи законного користувача ТЗ, а й до будь-яких сторонніх осіб, які, на думку злочинця, можуть перешкодити заволодінню ТЗ (пасажира ТЗ, охоронця автостоянки, сторонньої особи, яка, усвідомлюючи протиправність діяння, намагається зупинити злочинця, тощо).

Як свідчать результати теоретичних напрацювань і судова практика, насильство до потерпілої особи злочинці найчастіше застосовують перед початком руху ТЗ з метою подальшого його використання у власних цілях.

Непоодинокими є випадки застосування фізичного насильства під час руху ТЗ з метою встановлення контролю над ним (наприклад, виштовхування злочинцем водія таксі через дверцята автомобіля під час його руху).

Трапляються також випадки, коли злочинець, заволодівши ТЗ, вчиняє наїзд на потерпілу особу, яка намагається перешкодити незаконному заволодінню своїм ТЗ.

Юридичну оцінку таких дій злочинця можна знайти у постанові Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». Так, в абзаці третьому п. 4 зазначеної постанови визначено: «Дії, розпочаті як крадіжка, але виявлені потерпілим чи іншими особами і, незважаючи на це, продовжені злочинцем з метою заволодіння майном, належить кваліфікувати як грабіж, а в разі застосування насильства чи висловлювання погрози його застосування залежно від характеру насильства чи погрози — як грабіж або розбій» [3, с. 138].

Слід лише враховувати, що крадіжка чужого майна — це злочин з матеріальним складом, а незаконне заволодіння ТЗ — злочин з формальним складом. Отже, у наведеному прикладі злочин вважається закінченим уже в той час, коли злочинець проник до автомобіля та почав рухатися на ньому, тобто насильство до потерпілого застосовано після завершення злочину, передбаченого частиною першою ст. 289 КК України.

Таким чином, у цьому випадку слід враховувати не лише склад злочину, передбаченого частиною першою ст. 289 КК України, а й специфіку його вчинення. Цей злочин слід розглядати як триваючий, тобто такий, який, розпочавшись дією чи бездіяльністю злочинця, у подальшому вчиняється безперервно упродовж більш-менш тривалого часу [4, с. 222]. За таких обставин діям, учиненим злочинцем після початку руху (тобто після закінчення складу злочину), що пов'язані із заволодінням ТЗ, потрібно надавати правову оцінку в межах відповідної норми. Застосування насильства до потерпілого після початку руху, але в процесі заволодіння ТЗ слід розцінювати як насильницьке заволодіння ТЗ і кваліфікувати за частиною другою ст. 289 КК України;

– незаконне заволодіння ТЗ, поєднане із застосуванням психічного насильства до потерпілої особи. Слід зазначити, що, описуючи кваліфікуючі ознаки таких злочинів, законодавець обмежує психічне насильство погрозами застосувати фізичне насильство до потерпілої особи. При цьому потерпілою особою може бути не лише власник ТЗ та особи, які перебувають на місці вчинення злочину. Психічне насильство може бути пов'язане з погрозою застосувати фізичну силу й до інших осіб, які не перебувають на місці вчинення злочину (наприклад, злочинець може погрожувати водію вбити його дитину). Залежно від змісту погрози психічне насильство, що застосовується під час незаконного заволодіння ТЗ, може бути двох видів:

– погроза застосувати фізичне насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (частина друга ст. 289 КК України);

– погроза застосувати фізичне насильство, небезпечне для життя чи здоров'я потерпілого (частина третя ст. 289 КК України). Як і фізичне, психічне насильство може здійснюватися не лише перед початком руху ТЗ, але й безпосередньо під час руху (наприклад, примушування водія до початку руху на ТЗ шляхом погрози застосувати насильство до нього чи близьких йому осіб, погроза водієві таксі холодною зброєю з метою примусу його рухатися у потрібному напрямку).

Тому не зовсім вдалим є законодавче визначення у п. 1 примітки до ст. 289 КК України незаконного заволодіння ТЗ як «вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі». Це визначення потребує такого доповнення: «...або встановлення контролю над транспортним засобом».

Безперечно, застосування психічного насильства під час заволодіння ТЗ може підкріплюватися завданням фізичної шкоди (побої, заподіяння тілесних ушкоджень). А отже, під час попереднього розслідування необхідно чітко з'ясувати характер фізичного і психічного насильства у випадках їх поєднання та встановити, який із цих видів насильства більш небезпечний за своїм змістом. Наприклад, дії злочинця, який спочатку заподіяв водію легке тілесне ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності, а потім, погрожуючи йому ножем, примусив рухатися у вказаному напрямку, слід кваліфікувати за частиною третьою ст. 289 КК України.

Заподіяння або спробу заподіяти фізичне чи психічне насильство у випадку, коли заволодіти ТЗ злочинцю не вдалося з причин, що не залежали від його волі, слід розглядати як замах на злочин, передбачений частиною другою або третьою ст. 289 КК України.

Водночас законодавець у ст. 289 КК України прямо не врегулював кримінально-правовою нормою дії злочинця, який з метою заволодіння ТЗ погрожує заподіяти майнову шкоду або іншу шкоду правам та інтересам певних осіб.

Як уже зазначалося, кримінальне законодавство не надає переліку способів заволодіння ТЗ. Такі випадки за відсутності відповідних кваліфікуючих ознак доцільно кваліфікувати за частиною першою ст. 289 КК України як відкрите заволодіння ТЗ. Цей злочин вважатиметься закінченим з початку руху ТЗ у будь-який спосіб. А якщо погроз виявилось недостатньо для заволодіння ТЗ, дії зловмисника можна кваліфікувати лише як підготовку до злочину за частиною першою ст. 14, частиною першою ст. 289 КК України, адже самі по собі такі погрози не є частиною об'єктивної сторони незаконного заволодіння ТЗ, а лише створюють умови для подальшого заволодіння ним;

3) незаконне заволодіння ТЗ, пов'язане з обманом або зловживанням волі потерпілої особи. У цьому випадку заволодінню ТЗ передують вчинення інформаційного (насамперед психологічного) впливу на психіку людини. Така суспільно небезпечна поведінка спрямована на передавання певної неправдивої інформації іншим особам аби шляхом обману чи зловживання довірою викликати у потерпілої особи хибні погляди стосовно об'єктивних обставин (наприклад, повідомлення неправдивої інформації про накладення арешту на ТЗ і необхідність переставити його в інше місце).

Підсумовуючи зазначене, можна дійти таких висновків. Правильне встановлення способу незаконного заволодіння ТЗ має важливе значення для кваліфікації такого злочину. Проте законодавче визначення поняття незаконного заволодіння ТЗ, яке надано у п. 1 примітки до ст. 289 КК України, не охоплює всіх можливих способів їх вчинення, а отже, його потрібно доповнити словами «...або встановлення контролю над транспортним засобом».

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Кримінальний кодекс України*. : станом на 24 лист. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page12?text=367>

2. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 2. — С. 22—26.

3. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

4. *Кримінальне право України*. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін.] ; за ред. Бажанова М.І., Сташиса В.В., Тація В.Я. — К. : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2001. — 416 с.

5. *Кригер Г.А.* Квалификация хищений социалистического имущества / Г.А. Кригер. — М. : Юрид. л-ра, 1974. — 336 с.

6. *Матышевский П.С.* Преступления против собственности и смежные с ними преступления / П.С. Матышевский. — К. : Юрінком, 1996. — 240 с.

УДК 343.983:004.732.057.5

С.О. Золотарьов, старший судовий експерт

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

С.О. Бичков, головний судовий експерт

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ПРОЦЕСІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕЯКИХ МОДЕЛЕЙ МОБІЛЬНИХ ТЕЛЕФОНІВ (СМАРТФОНІВ)

Розглянуто проблеми, що виникають у процесі експертного дослідження сучасних мобільних телефонів (смартфонів), наведено класифікацію основних методів дослідження інформації з таких пристроїв, проаналізовано їх основні переваги та недоліки.

Ключові слова: дослідження, доступ, мобільний телефон, програмне забезпечення, операційна система, iOS, Android.

Рассмотрены проблемы, возникающие в процессе экспертного исследования современных мобильных телефонов (смартфонов), приведена классификация основных методов исследования информации из таких устройств, проанализированы их основные преимущества и недостатки.

The problems arising in the course of an expert study of modern mobile phones (smartphones), the classification of the main methods of research information from such devices; analyzes their main advantages and disadvantages.

Одним із досягнень науково-технічного прогресу є розвиток мобільного зв'язку.

За останні два десятиліття потреба у послугах зв'язку у світі досягла високого рівня, що зумовлює висування нових вимог до обсягу та якості одержуваної інформації. Ринок мобільного зв'язку України, без сумніву, є одним із нових, прогресивних, що динамічно розвиваються (як з погляду зовнішніх впливів на галузь, так і з погляду взаємовідносин між суб'єктами ринку).

Проте під час проведення досліджень сучасних мобільних телефонів у судових експертів дедалі частіше виникають певні труднощі, пов'язані зі стрімким світовим технологічним розвитком, зокрема сучасних мобільних операційних систем (Android, iOS, Windows Phone тощо), та їх механізмів захисту, які швидко удосконалюються.

Метою статті є окреслення проблемних питань, які виникають у процесі проведення таких експертних досліджень.

Зрозуміло, що повноцінне та якісне дослідження мобільного телефону потребує використання спеціалізованого програмного забезпечення. Більшість таких

програм за наявності певних прав доступу до досліджуваного об'єкта шляхом його синхронізації, попереднього налаштування та використання власних розроблених алгоритмів для збору даних дозволяє створювати копію (образ) досліджуваного пристрою. Зазначені програми здебільшого мають інструменти для створення та опрацювання образів двох типів: логічного (копія вмісту файлової системи) та фізичного (копія повного вмісту пам'яті пристрою), а також дослідження вмісту карток пам'яті, SIM-карток тощо.

Незважаючи на те, що програмне забезпечення для роботи з мобільними пристроями постійно удосконалюється, проблематика досліджень мобільних пристроїв зумовлена не лише можливістю підтримки програмою самого пристрою, але й тим, що в деяких випадках мобільний телефон чи планшет може бути захищений власником пристрою від несанкціонованого доступу шляхом використання парольного захисту чи графічним ключем. А отже, у багатьох випадках дослідження такого об'єкта унеможливується або звужується до дослідження його карти пам'яті або SIM-карти (за наявності), адже програмне забезпечення «має отримати» так званий дозвіл за рахунок синхронізації між мобільним телефоном і комп'ютером, на якому встановлено програмне забезпечення, а парольний захист або «графічний ключ» унеможливує цей процес.

З плином часу зазначена проблема стає дедалі актуальнішою.

Методи вирішення цієї проблеми можна поділити на неруйнівні та руйнівні. Вибір застосованого методу залежить від типу операційної системи та моделі досліджуваного пристрою. Розглянути зазначені методи доцільно на прикладі двох основних операційних систем, які найчастіше встановлюють на сучасних мобільних телефонах, планшетних комп'ютерах, інших мобільних пристроях операційних систем Android та iOS.

У разі використання операційної системи Android можна використати такі неруйнівні методи: метод логічного вилучення даних для подальшого дослідження із застосуванням штатної функції резервного копіювання операційної системи Android Backup, а також метод фізичного вилучення даних через зняття образу з пам'яті пристрою [1]. Перший метод потребує вільного доступу до налаштувань операційної системи, тому в разі активованого на мобільному телефоні або планшетному комп'ютері парольного захисту чи потреби введення графічного ключа його застосування неможливе. Другий метод передбачає застосування спеціального режиму завантаження пристрою — Recovery mode, який на програмному рівні дозволяє відновлювати систему, встановлювати її оновлення, робити повну або часткову копію системи та її логічних розділів. Якщо доступ до такого режиму приховано чи обмежено розробником пристрою, його необхідно розблокувати шляхом зміни системних файлів. Після створення образу стає можливим продовження дослідження вмісту пристрою у спеціальному програмному забезпеченні: «Мобільний криміналіст (Oxygen Forensic Suite)», Magnet Forensics Internet Evidence Finder, Belkasoft Evidence Center, Cellebrite UFED Physical Analyzer, AccessData Forensic Toolkit (FTK) тощо.

Основним недоліком неруйнівних методів є те, що їх застосування для дослідження пристроїв не завжди можливе. Так, у більшості смартфонів модельного ряду «НТС» та в деяких моделях Samsung режим Recovery mode взагалі не дозволяє створювати копію системи та її логічних розділів без розблокування завантажувача (bootloader) та отримання прав суперкористувача (root) у системі. Такі дії

пов'язані з ризиком і зміною властивостей досліджуваного об'єкта та потребують дозволу ініціатора дослідження.

Водночас будь-яка операція з розблокування завантажувача на таких пристроях призведе до знищення всієї інформації користувача у пам'яті телефону та повернення операційної системи до заводських налаштувань, після чого отримати інформацію, яка може мати статус доказової, з такого пристрою вже неможливо.

Отже, для успішного отримання доступу до інформації з таких пристроїв та її подальшого дослідження потрібне застосування лише руйнівних методів.

Серед руйнівних методів можна виокремити такі фізичні методи:

– JTAG (скорочення від англ. Joint Test Action Group), офіційна назва — Standard Test Access Port and Boundary-Scan Architecture. Метод передбачає застосування інтерфейсу, призначеного для підключення складних цифрових мікросхем чи пристроїв рівня друкованої плати до стандартної апаратури тестування і налагодження (доволі розповсюджене отримання даних за допомогою програматорів RIFF-box, Octopus тощо) [2]. Метод дозволяє отримувати дані з пристроїв, що мають незначні апаратні чи програмні пошкодження. Обмеження щодо застосування методу пов'язані з відсутністю відповідних виводів у мікросхемах на платах деяких пристроїв. Важливо розуміти, що певні програматори створюють повний дамپ (образ) пам'яті мобільного пристрою у власному форматі. Подібні дампи необхідно конвертувати у формат, який підтримується спеціальними програмами, наявними в розпорядженні судового експерта;

– Chip-off — метод випаювання окремих компонентів друкованої плати та мікросхем пам'яті пристрою з їх подальшим дослідженням із застосуванням спеціального обладнання. Метод дозволяє отримувати дані з пристроїв, що мають значні апаратні пошкодження, за умови збереження фізичної цілісності цих компонентів чи мікросхем;

– комбінаційний метод — метод випаювання центрального процесора пристрою (де також містяться дані користувача) і в подальшому вилучення призначених для дослідження даних користувача по інтерфейсу JTAG. Комбінаційний метод є актуальним для деяких моделей пристроїв виробництва Китаю.

Основними недоліками фізичних руйнівних методів є те, що вони потребують значних витрат часу, високовартісного обладнання та програмного забезпечення, високої кваліфікації фахівців у сфері мікроелектроніки та схемотехніки. Тому такі методи зазвичай застосовують у виняткових випадках, коли отримання доступу до інформації, що міститься в пам'яті досліджуваного пристрою, є вкрай важливим.

До переваг фізичних методів належать вища (порівняно з неруйнівними методами) якість та повнота кінцевого дослідження, оскільки інформація, отримана з пристрою за допомогою таких методів, є найповнішою.

У разі дослідження пристроїв на базі операційної системи iOS слід пам'ятати, що з огляду на особливості апаратної складової таких пристроїв та операційної системи сьогодні можна дослідити лише їх ранні версії, які захищені паролем, шляхом його прямого підбору за допомогою пристрою iPhone Password Unlock Tool (якщо пароль складається з 4 символів).

Метод логічного доступу інформації для пристроїв на базі iOS передбачає резервне копіювання інформації із застосуванням функцій програми iTunes (програма, яка застосовується для завантаження, зберігання, прослуховування та

впорядкування музичних та відеофайлів). Проте за наявності парольного захисту застосування методу стає неможливим.

Методи фізичного доступу стосовно пристроїв на базі операційної системи iOS складні у застосуванні і здебільшого стали неефективними через удосконалення захисту, який виокремлено у підсистему під назвою Data Protection, що містить три складові:

- пасскод (passcode), який захищає пристрій від несанкціонованого доступу (у тому числі проведення дослідження), а також криптографічно захищає дані. А отже, навіть у випадку подолання пасскоду деякі файли і записи залишаються недоступними;

- зв'язка ключів (keychain) — централізоване сховище паролів, токенів, ключів шифрування, в яких розробник операційної системи рекомендує розробникам додатків тримати цінні дані. Фізично це є SQLite3-базою, записи в якій зашифровані і доступ до якої здійснюється опосередковано, через запити до сервісу операційної системи securityd;

- шифрування файлів — на відміну від систем повнодискового шифрування (full disk encryption, FDE), «iOS» шифрує кожний файл окремим ключем. Частина файлів захищена ключем, похідним від унікального ключа пристрою, і може бути розшифрована без знання пасскоду, а частина файлів захищена так, що розшифрувати їх без знання пасскоду неможливо.

Крім логічного та фізичного методів вилучення інформації, потрібної для проведення подальшого дослідження пристроїв на базі операційної системи iOS, використовують метод зняття інформації з мережевого «хмарового сховища» (iCloud). Отримання доступу до iCloud надає змогу завантажити резервну копію пристрою з мережевого сховища — «хмари». Для цього необхідно знати автентифікаційні дані, налаштовані на пристрої Apple: Apple ID і пароль або автентифікаційний токен. Резервна копія з iCloud також містить багато цінної інформації [3].

Аналіз методів, за допомогою яких можливе проведення повного та якісного дослідження на прикладі мобільних пристроїв, що працюють на базі сучасних операційних систем, свідчить, що постійний технологічний розвиток мобільних пристроїв прямо пропорційний розвитку програмної складової, метою якої є насамперед забезпечення конфіденційності і безпеки даних користувача, унеможливлення їх втрати, пошкодження або несанкціонованого доступу. Саме ці критерії у деяких випадках можуть стати проблемою під час проведення дослідження мобільних пристроїв, ускладнюючи його, адже для доступу до даних необхідно подолати захист пристрою за допомогою зазначених методів, які, у свою чергу, є доволі складними і тривалими, причому деякі з них потребують зміни властивостей пристрою або навіть його знищення.

Список використаної літератури

1. *Lessard Jeff*. Android Forensics: Simplifying Cell Phone Examinations / Jeff Lessard, Gary C. Kessler // Small Scale Digital Device Forensics Journal. — 2010. — N. 1, September. — P. 12.
2. *Hoog Andrew*. Android Forensics. Investigation, Analysis, and Mobile Security for Google Android / Andrew Hoog, Angelina Ward. — Amsterdam ; Boston, 2011. — 432 p.
3. *Kubasiak Ryan R*. Mac OS X, iPod, and iPhone Forensic Analysis DVD Toolkit 1st Edition / Ryan R. Kubasiak, Sean Morrissey. — Burlington, 2009. — 551 p.

УДК 343.982.32:621.794.425

В.С. Сезонов, старший судовий експерт

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ НОМЕРІВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ І ДОКУМЕНТІВ, ЩО ЇХ СУПРОВОДЖУЮТЬ

Розглянуто основні засади вдосконалення методики криміналістичного дослідження ідентифікаційних номерів транспортних засобів і документів, що їх супроводжують.

Ключові слова: транспортний засіб, методика дослідження, судова експертиза, реєстраційна процедура.

Рассмотрены основные принципы усовершенствования методики криминалистического исследования идентификационных номеров транспортных средств и сопроводительных документов.

The paper studies basic approach to the development of the methodology of forensic examination of VINs and and vehicle registration documents.

Зі збільшенням кількості злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортними засобами (далі — ТЗ), і зростанням професіоналізму злочинців (згідно з офіційною статистикою МВС України упродовж 2015 року їх кількість становила 11423) дедалі більшого значення набувають докази, отримані за допомогою криміналістичних досліджень ТЗ і документів, що їх супроводжують. Такі дослідження в науково-дослідних експертно-криміналістичних установах МВС України проводять з 1997 року.

З огляду на доволі низький відсоток кримінальних проваджень, переданих до суду за ст. 289 Кримінального кодексу України (далі — КК України) «Незаконне заволодіння транспортним засобом» (у 2005 році таких було 23 %, і більшість із них стосувалися випадків заволодіння ТЗ з метою розваги), залишається багато питань стосовно використання решти ТЗ, якими правопорушники незаконно заволоділи.

За таких обставин суттєво підвищується роль судових експертів, які досліджують справжність ідентифікаційних номерів складових частин ТЗ і документів, що їх супроводжують, під час проведення реєстраційних операцій у територіальних сервісних центрах регіональних сервісних центрів МВС України. Проте підвищення ефективності роботи експертів неможливе без удосконалення методики дослідження ТЗ і документів, що їх супроводжують, і методів, які використовують під час проведення таких досліджень, що мають відповідати розвитку технологій

виробництва сучасних ТЗ і нових технологій виготовлення документів та орієнтуватися на інновації в інших галузях знань, які можна долучати для вирішення завдань криміналістичних досліджень (зокрема, до об'єктів дослідження слід долучати електронні носії інформації, якими оснащені сучасні ТЗ та інформаційні бази даних заводів-виробників [1, с. 3]). Питання удосконалення зазначеної методики досліджуватиметься у цій статті.

Різним аспектам досліджень у зазначеній сфері присвячені праці Н.В. Салтєвського, Р.С. Белкіна, Р.В. Прохорова-Лукіна, І.П. Красюка, Е.П. Данилова, А.А. Нагайцева, М.А. Федосєєва, В.В. Віскунова та ін. Крім праць зазначених вчених, під час підготовки статті були також проаналізовані висновки судових експертиз, проведених у Харківському НДЕКЦ МВС України.

Як свідчить аналіз, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених стосуються окремих методичних рекомендацій проведення експертних досліджень ідентифікаційних номерів складових частин ТЗ, технічної експертизи документів чи використання таких досліджень під час розслідування окремих видів правопорушень. Проте дослідження цієї проблематики в комплексі, удосконалення методики проведення криміналістичних досліджень транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, не проводили.

Як методологічну основу під час написання статті використано комплекс методів наукового пізнання, а саме: діалектичний, за допомогою якого теоретичні засади криміналістичної науки відбивалися та взаємопов'язувалися з практичними завданнями; формально-логічний, який використано при встановленні зв'язку між криміналістикою та іншими науками для удосконалення методики комплексного дослідження; прогностичний та евристичний — для аналізу наслідків і змін у складі неправомірних діянь у сфері злочинного автобізнесу.

Як відомо, правопорушники за допомогою різних фальсифікацій легалізують незаконно отримані ТЗ переважно під час проведення реєстраційних операцій, митного оформлення, переходу права власності на ТЗ тощо. З метою ретельного приховування незаконних операцій з ТЗ вони вносять зміни до ідентифікаційних номерів їх складових частин, до документів, електронних носіїв інформації, якими їх комплектують. Якщо правопорушники незаконно заволодівають ТЗ для особистого використання, спеціальне маркування може повністю знищуватися. Коли ТЗ викрадають на замовлення замість аварійного чи пошкодженого внаслідок пожежі ТЗ, маркувальні позначення роблять такими самими, як і у ТЗ, який підміняють. Підроблення ідентифікаційних номерів ТЗ часто-густо пов'язане із заміною кузова чи його окремих елементів, суміжних з маркувальними панелями, або блока двигуна, придбаного в незаконний спосіб чи викраденого. Трапляються випадки зміни маркувань і у разі придбання кузова (окремих елементів кузова) або двигуна легально.

До основних способів зміни маркувальних позначень ТЗ належать:

- нанесення шару пластичної речовини (шпаклівки, полімерного матеріалу, бінарної суміші, легкоплавкого металу тощо) на лицьову поверхню номерної панелі кузова в зоні розташування знаків первинного маркування з подальшим їх фарбуванням у колір кузова;

- нанесення (за допомогою електродугового зварювання або в інший спосіб) металу на лицьову поверхню номерної панелі кузова, подальша абразивна обробка і вирівнювання поверхні з нанесенням (шляхом набиття або гравіювання) потрібних

знаків вторинного маркування та подальшим їх фарбуванням у колір кузова;

- закріплення (у різний спосіб) металевої пластини зі знаками вторинного маркування на лицьовому боці номерної панелі кузова в зоні розташування первинного маркування, шпаклювання швів з подальшим фарбуванням у колір кузова;

- нанесення («добивання» за допомогою клейм, гравірування) потрібних елементів знаків вторинного маркування, заповнення рельєфу «зайвих» елементів первинного маркування пластичними матеріалами з подальшим фарбуванням знаків у колір кузова;

- вирівнювання (забивання, зачеканювання) знаків первинного маркування, нанесення (за допомогою клейм, гравірування) потрібних елементів знаків вторинного маркування з подальшим фарбуванням знаків у колір кузова тощо.

Правопорушники постійно вигадують нові способи зміни ідентифікаційних номерів вузлів і агрегатів ТЗ, а отже, методика їх дослідження має забезпечувати виявлення таких змін.

Зазнають змін і способи підробки документів на ТЗ попри постійне вдосконалення методів їх захисту. З цією метою правопорушники створюють відповідну технічну базу з обладнанням, приладами, матеріалами, фарбами тощо, які дозволяють вносити певні зміни до справжніх документів (часткова підробка) або виготовляти нові документи, у тому числі й пластикові картки (повна підробка).

Так, під час звичайної технології часткової підробки пластикової картки зрізують чи змінюють порядок розташування та наклеювання цифр або букв на картку, нагрівають картку для розм'якшення цифр або букв, а потім видавлюють певні знаки, вирівнюють їх механічним способом за допомогою спеціального приладдя, надрізають та переставляють, замінюють бланки з підписом тощо [2].

Проте найпоширенішою є така технологія часткової підробки пластикового свідоцтва про реєстрацію ТЗ: нагрівання картки для розм'якшення захисних плівок, «змиття» (зрізання) первинних реквізитів, повторне нанесення реквізитів документа на картку. Можуть бути також змінені знаки серійного номера бланка документа механічним способом за допомогою спеціального приладдя.

Повністю підробленими вважають пластикові картки, виготовлені не на підприємствах-виробниках. Відрізнити таку картку від справжньої методами, які застосовують для експертизи часткової підробки, неможливо, хоча певні відхилення від технології можна знайти і на таких документах [2].

До основних етапів криміналістичного дослідження ТЗ залежно від їх особливостей М.А. Федосєєв слушно відносить:

- загальний огляд ТЗ;
- дослідження ідентифікаційних номерів та інших маркувальних позначень;
- дослідження дублюючих кодових табличок;
- дослідження номерної панелі (номерного майданчика) та прилеглої до неї ділянки;
- дослідження лакофарбового покриття;
- дослідження номерів двигуна та інших агрегатів, зазначених у документі про призначення експертизи;
- дослідження електронних блоків управління та інших носіїв даних [3].

Судова технічна експертиза документів, що супроводжують ТЗ, також проходить низку ключових етапів, у тому числі визначення справжності бланка, встанов-

лення наявності відповідних реквізитів і ступенів захисту, перевірка відбитка печатки та підпису уповноваженої особи тощо.

Не викликає сумніву те, що криміналістичні дослідження ТЗ під час проведення реєстраційних операцій є одним з найефективніших методів боротьби з незаконним заволодінням ними. Свого часу обов'язкове дослідження ідентифікаційних номерів ТЗ і документів, що їх супроводжують, експертами Експертної служби МВС України (наказ МВС України від 01.10.2002 р. № 985, постанова Кабінету Міністрів від 07.09.98 р. № 1388) сприяло суттєвому зменшенню кількості злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням ТЗ (ст. 289 КК України), та злочинів, пов'язаних зі знищенням, підробкою та заміною ідентифікаційних номерів ТЗ (ст. 290 КК України). У 2012 році обов'язкове проведення таких досліджень під час реєстраційних операцій було скасовано, що значно послабило контроль за махінаціями у сфері кримінального автобізнесу.

Постановою Кабінету Міністрів від 09.12.2015 р. № 1118 було внесено зміни до Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів... Згідно з цим Порядком ТЗ під час державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку мають оглядати фахівці Експертної служби МВС України з метою звірення ідентифікаційних номерів їх складових частин з номерами, зазначеними у поданих для реєстрації документах [4]. За результатами огляду в документах, які подають для державної реєстрації, роблять відповідну відмітку або складають акт огляду. Експертне дослідження ТЗ і документів, що їх супроводжують, проводять тільки за заявою власника ТЗ з метою визначення справжності ідентифікаційних номерів ТЗ. За результатами цього дослідження експерт складає висновок, який додається до документів, що подають для державної реєстрації.

Залучення експертів до оглядів ТЗ і документів, що їх супроводжують, є важливим чинником обмеження каналів легалізації ТЗ шляхом підробки їх ідентифікаційних номерів і документів до них.

Слід зазначити, що таке дослідження ТЗ експерт проводить до відкриття кримінального провадження. Попри те, що сучасне законодавство не визнає результатів цих досліджень як джерело доказів, негативний висновок за цими результатами по суті є підставою для відкриття кримінального провадження. А отже, невідкладність і неповторність таких досліджень для виявлення правопорушень свідчить на користь їх проведення та законодавчого визнання, тобто надання результатам досліджень, проведених до початку кримінального провадження, статусу доказу.

Згідно з визначеннями у різних джерелах термін «методика» має принаймні два значення:

- сукупність методів пізнання явища, події, предмета (тобто як практична діяльність);
- вчення про засоби і методи пізнання певного об'єкта, події.

Удосконалення методики криміналістичного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, має базуватися на другому визначенні, тобто методику проведення такого дослідження слід розглядати як вчення про засоби і методи ідентифікації особливого об'єкта криміналістики — ТЗ. При цьому під ідентифікацією слід розуміти комплекс завдань з визначення справжності ідентифікаційних ознак ТЗ, способів неправомірних дій з ТЗ, встановлення первинних ідентифікаційних ознак ТЗ.

Система положень методики має визначати, які дії і в якій послідовності слід проводити у разі, коли обстановка здійснення кримінального правопорушення відповідає основним елементам цієї системи. Особливістю методики є її комплексний характер.

Загалом комплексні методики виокремлюють за ознакою можливості їх використання при розслідуванні різних за кримінально-правовою кваліфікацією діянь, які вчиняються в єдиному ланцюзі, тобто мають характер складної системної злочинної діяльності. На перспективності розробки комплексних методик наголошував Р.Л. Степанюк, хоча вважав їх найбільш ефективними у разі розслідування економічних злочинів [5].

Комплексний характер криміналістичного дослідження ТЗ і документів, що їх супроводжують, зумовлений наявністю щонайменше двох (а в багатьох випадках більше) об'єктів дослідження, які мають між собою визначений інформаційний взаємозв'язок, а отже, на різних етапах дослідження доцільно використовувати порівняльне та роздільне їх дослідження.

Криміналістичне дослідження ТЗ і документів, що їх супроводжують, спрямовано на комплексне встановлення фактичних даних про незаконне заволодіння ТЗ на будь-якому етапі здійснення правопорушення. Важливе значення при цьому має не лише факт зміни ідентифікаційних номерів ТЗ та підробки документів на нього, а й виявлення первинного ідентифікаційного номера ТЗ, що дозволяє повернути його законному власнику та відстежити злочинний ланцюжок викрадення, збуту чи легалізації. Таке дослідження вже на початковому етапі дає змогу отримати потрібну інформацію про ТЗ (на відміну від інформації, якої може бути недостатньо у разі окремо проведених криміналістичних досліджень), а за його результатами — сформулювати більш повний і достовірний висновок.

Удосконалення методики криміналістичного дослідження ТЗ і документів, що їх супроводжують, має відбуватися насамперед за рахунок оптимізації дослідження шляхом упровадження алгоритмів у процес дослідження. При цьому розробка алгоритму дій має враховувати три процеси (процедури): огляд ТЗ з метою звірення ідентифікаційних позначень, експертне дослідження за заявою власника та комплексне дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, як стадія кримінального провадження.

На цей час серед учених немає одностайності щодо визначення поняття «алгоритм», але те, що алгоритм містить однозначно визначені етапи (дії), які розташовуються в оптимальній послідовності та призводять до однозначного результату, не викликає заперечень.

Алгоритм криміналістичного дослідження ТЗ і документів, що їх супроводжують, доцільно поділити на такі етапи, кожний з яких буде достатнім для остаточного висновку (позитивного) або буде продовжуватися (у разі негативного висновку):

- загальний огляд ТЗ і документів, що його супроводжують, їх порівняння;
- експертне дослідження ідентифікаційних номерів ТЗ і технічне дослідження документів;
- визначення первісних номерів ТЗ і справжності документів, що їх супроводжують.

Загальний огляд ТЗ і документів, що його супроводжують, їх порівняння

Огляд ТЗ потрібно проводити у певній послідовності, щоб не пропустити жод-

ного важливого моменту. Здійснюючи загальний огляд ТЗ, з'ясовують відповідність його марки, моделі, кольору, періоду виготовлення поданим документам. Після цього оглядають номерну панель і номерну площадку кузова, а потім номерну та інші таблички, номер двигуна (за наявності конструктивної можливості). Дані, одержані в процесі огляду, доцільно фіксувати в оглядовій карті (акті огляду).

Огляд документів містить такі етапи:

- перевірка справжності бланків документів;
- вивчення документів з метою встановлення ознак повної або часткової підробки;

- вивчення зафіксованих у документі на ТЗ даних про нього;

- порівняння інформації про ТЗ, отриманої під час огляду документа та огляду ТЗ.

У процесі експертного огляду ТЗ, реєстраційних документів на нього і порівняння результатів огляду (крім ознак підробки номерів кузова (шасі), двигуна, ознак підробки документів) можуть виявлятися такі ознаки, які свідчитимуть про можливе незаконне заволодіння ТЗ:

- невідповідність номера кузова, розташованого на номерній площадці, записаному в документі; номера кузова, зазначеного на номерній табличці та на інших носіях інформації;

- невідповідність періоду виготовлення, типу або кольору ТЗ, зазначених у реєстраційному документі, фактичному періоду випуску, типу чи кольору ТЗ;

- невідповідність дати видачі реєстраційного документа фактичному періоду випуску ТЗ;

- невідповідність комплектації і кольору ТЗ кодам на заводських табличках та на інших джерелах інформації;

- невідповідність порядкових номерів кузова і двигуна ТЗ (для деяких марок).

Отже, огляд ТЗ — це візуальне дослідження ТЗ з метою встановлення наявності ідентифікаційних позначень на ньому, звірення їх з реєстраційними документами, з'ясування відповідності ознак шрифтів номерних позначень, розташування номерних позначень складових частинах ТЗ відповідно до вимог заводу-виробника, наявності визначеної кількості ідентифікаційних позначень ТЗ без застосування руйнівних криміналістичних методів його дослідження.

Експертне дослідження ідентифікаційних номерів ТЗ і технічне дослідження документів

Експертне дослідження ідентифікаційних номерів кузова, двигуна та інших носіїв інформації містить такі обов'язкові етапи:

- огляд номерної деталі кузова (шасі);

- виявлення ознак заміни номера кузова;

- пошук ознак зміни знаків номера кузова;

- дослідження номерної таблички двигуна;

- дослідження номера двигуна;

- дослідження інших носіїв інформації.

Технічне дослідження документів спрямоване на вирішення питання щодо їх справжності і передбачає оцінку їх зовнішнього вигляду, способу виготовлення бланків, наявності та способу заповнення реквізитів, наявності захисних засобів.

Висновок експерта після проведення такого комплексного дослідження або надають власнику (якщо дослідження проводили за його заявою), або долучають до справи, яка перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду, або використовують як підставу для відкриття кримінального провадження.

Визначення первісних номерів ТЗ і справжності документів, що їх супроводжують

Такі дослідження проводять за допомогою науково-технічних методів і засобів, що забезпечують достовірність одержуваних результатів, а також збереження досліджуваних об'єктів і їх доказових властивостей. Насамперед застосовують візуально-мікроскопічний метод і методи, використання яких не пов'язане з псуванням чи пошкодженням досліджуваних об'єктів: дослідження в навкісних, інфрачервоних, ультрафіолетових променях, магнітопорошкові і магнітооптичні дослідження тощо. Коли дослідження неможливе без застосування деструктивних методів (хімічне, електрохімічне травлення, зняття лакофарбового покриття), що змінюють зовнішній вигляд і властивості об'єктів досліджень, додатково фіксують і фотографують їх первісний стан, описують процес дослідження із зазначенням методик і криміналістичних засобів, які застосовували, описують виявлені ознаки і результати їх оцінки, вказують на характер змін, що відбулися, і кількість витраченого матеріалу.

На підставі всебічного аналізу і синтезу результатів дослідження експерт формує висновки.

Отже, удосконалення методики криміналістичного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, не викликає сумніву. Методика має містити алгоритм визначення автентичності ідентифікаційних даних ТЗ та їх відповідності заводським даним, а у разі зміни позначень — порядок встановлення первісних даних. Базуватися зазначена методика має на загальноприйнятому у криміналістиці прийомі переходу від менш руйнівних криміналістичних методів до більш руйнівних, якщо без використання руйнівних методів дослідження, на думку експерта, отримання об'єктивного висновку неможливе.

Список використаної літератури

1. *Сезонов В.С.* Автотранспортний засіб як особливий об'єкт криміналістики / В.С. Сезонов // *Право і безпека.* — 2013. — № 2 (49). — С. 140—145.
2. *Анчабадзе Н.А.* Наиболее распространенные способы подделки небанковских пластиковых карт / Н.А. Анчабадзе, И.Д. Доненко // *Современные проблемы теории и практики криминалистического исследования документов.* — Волгоград : ВА МВД России, 2007. — С. 45—47.
3. *Федосеев М.А.* Проведення комплексного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним переміщенням автотранспорту через митний кордон України / М.А. Федосеев // *Криміналістичний вісник.* — 2013. — № 1 (19). — С. 133—138.
4. *Постанова* КМ України від 09.12.2015 № 1118 «Про внесення змін до Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів».
5. *Степанюк Р.Л.* Тенденції розвитку криміналістичної методики / Р.Л. Степанюк // *Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики : матеріал. наук.-прак. конф. (Харків, 20 лист. 2015 р.) / ХНУВС.* — Харків, 2015. — С. 33—37.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 656.08

С.В. Данець, завідувач сектору

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру України

ВІДЕОРЕЄСТРАТОРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ОТРИМАННЯ ВИХІДНИХ ДАНИХ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ АВТОТЕХНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наведено алгоритмічні основи для подальшої розробки методики встановлення швидкості руху транспортних засобів за записами відеореєстратора, яку впроваджують й удосконалюють у Харківському НДЕКЦ МВС України під час проведення автотехнічних досліджень.

Ключові слова: транспортний засіб, дорожньо-транспортна подія, автоматизовані системи, відеореєстратори.

Приведены алгоритмические основы для дальнейшей разработки методики установления скорости движения транспортных средств по записям видеореєстратора, которая внедряется и совершенствуется в Харьковском НИЭКЦ МВД Украины при проведении автотехнических исследований.

Describes a method of determining the speed vehicles on the digital video recorder, which is being implemented and improved in Kharkiv research forensic center of the Ministry of Internal Affairs during the auto-technical researches.

Розвиток автомобільного транспорту України призвів до значного зростання кількості дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП). Звичайно, не всі ДТП є злочинами, однак їх відсоток значний.

Розслідування справ про ДТП зазвичай пов'язані з певними труднощами, що зумовлено як специфікою самих подій, так і не завжди якісним підходом до їх розслідування. Водночас неповнота та однобічність розслідування призводять до недостатньо обґрунтованих рішень, у результаті чого можливе порушення загальних принципів законності та здійснення правосуддя згідно з Конституцією України, незаконне притягнення особи до кримінальної відповідальності або її незаконне звільнення, що є неприпустимим.

Ефективність розслідування таких злочинів багато в чому залежить від обсягу і точності інформації (й не лише слідової) стосовно ДТП, а також від використання спеціальних знань у галузі автотехніки під час їх розслідування. Загалом більшість питань, що виникають під час розслідування, можуть бути правильно вирішені лише із залученням експертів-автотехніків. Вивчення та використання вихідних даних з відеореєстраторів є потужною допомогою у справі розслідування ДТП, що і зумовлює актуальність дослідження цього джерела вихідної інформації.

Проблеми процесуального порядку та криміналістичних особливостей розслідування злочинів про порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів тією чи іншою мірою розроблялися в юридичній літературі. Цим проблемам присвячені наукові праці Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, Т.В. Варфоломеевої, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, А.Я. Дубинського, А.В. Іщенка, Н.І. Клименко, І.І. Когутича, І.П. Козаченка, В.С. Кузьмичова, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, О.Р. Михайленка, М.В. Руденка, М.Я. Сегая, С.М. Смокова, С.М. Стахівського, В.М. Тертишника, А.П. Черненко та ін. Проте з огляду на постійне удосконалення відеореєстраторів питання їх використання як джерела вихідної інформації потребує додаткового дослідження, що і становить мету написання цієї статті.

Вихідні дані про обставини події для дослідження експерт отримує з описової частини постанови про призначення експертизи, з наданих йому матеріалів справи, а також з матеріалів, наданих слідчим на запит експерта [1]. Вони можуть стосуватися як просторово-динамічних характеристик (швидкості руху учасників ДТП, часу руху, відстаней, які учасники ДТП долали за певний проміжок часу, тощо), так і обставин пригоди (наявності дорожньої розмітки, сигналів світлофора, дорожніх і погодних умов, часу ДТП).

Здебільшого вихідні дані встановлюють слідчий, прокурор або суд відповідно до свідчень свідків чи учасників ДТП. Їх можна отримати як під час проведення слідчих експериментів, так і під час допиту. Вони можуть базуватися на внутрішньому сприйнятті обставин події або їх можуть придумувати свідки чи учасники ДТП. Крім того, дані, що містяться в постанові або в наданих для дослідження матеріалах справи, бувають доволі суперечливими, що може призвести до багатоваріантного дослідження, з різними висновками, що прямо залежить від свідчень учасників ДТП.

На цей час широкого розповсюдження набули технічні засоби, які дозволяють фіксувати рух транспортних засобів (далі — ТЗ) у процесі ДТП. Умовно такі технічні засоби можна поділити на три групи [2]:

- відеореєстратори у ТЗ;
- засоби зовнішнього відеоспостереження;
- системи реєстрація даних про події (EDR — Event Data Recorder).

Використання даних про обставини ДТП, отриманих з цих технічних засобів, надасть змогу експертові отримати об'єктивні вихідні дані для проведення автотехнічних експертних досліджень.

Найпоширенішим технічним засобом фіксації руху ТЗ завдяки простоті використання та відносній доступності є відеореєстратор.

Відеореєстратор (англ. Digital Video Recorder, DVR, цифровий відеореєстратор) — пристрій, призначений для запису, зберігання та відтворення відеосигналів, а за наявності мікрофона — і аудіосигналів.

Сучасної літератури з проведення автотехнічної експертизи небагато. Впроваджені в експертну практику теоретичні основи та методики експертних автотехнічних досліджень було затверджено ще наприкінці минулого сторіччя без урахування можливостей використання сучасних технічних засобів, зокрема таких, як відеореєстратор [3; 4].

Метою роботи є аналіз можливості використання даних запису з відеореєстратора для встановлення обставин ДТП, а також формування основ для подальшої розробки методик, які дозволять встановлювати об'єктивні вихідні дані, які використовують під час автотехнічних досліджень.

Використання інформації з відеореєстраторів під час проведення автотехнічних експертиз окреслює таку проблематику:

- розробка методики обробки даних з відеореєстратора для встановлення параметрів руху автомобіля;
- визначення можливості застосування даних з відеореєстратора для встановлення швидкості руху (а в подальшому уповільнення чи прискорення, координати розташування автомобіля на дорозі);
- розробка методики встановлення параметрів руху автомобіля за даними відеореєстратора.

Відеореєстратори за своїми технічними характеристиками можна поділити на чотири групи за:

- функціональними можливостями;
- якістю зображення;
- кількістю кадрів за секунду під час запису;
- кутом огляду.

Відповідно до функціональних можливостей відеореєстратори поділяють за:

- кількістю відеокамер;
- наявністю інфрачервоного підсвітлювача;
- наявністю дисплея;
- наявністю модуля GPS;
- наявністю мікрофона.

За форматом збереження відеозапису виокремлюють відеореєстратори AVI (Audio Video Interleave) та HD (High-Definition).

За кількістю кадрів за секунду під час запису відеореєстратори поділяють на ті, що записують 30, 60, 120 кадрів за секунду.

За кутом огляду відеореєстратори бувають такі: 900, 1200, 1400.

Суттєвий вплив на можливість подальшого використання даних відеозапису при встановленні обставин ДТП має якість зйомки відеореєстратора. Чим більшу кількість кадрів за секунду фіксує відеореєстратор, тим інформативнішим є відеозапис у цілому.

Наявність інфрачервоного підсвічування у відеореєстраторі покращує зйомку в нічний час. Для цього виробник поряд з об'єктивом камери відеореєстратора розташовує інфрачервоні світлодіоди, призначені для додаткового освітлення під час зйомки в темряві. Світлодіоди працюють в інфрачервоному спектрі, тому абсолютно не заважають водієві і пасажирам (світло від них невидиме неозброєним оком).

Відеореєстратори з малим кутом огляду дозволяють краще ідентифікувати номери інших ТЗ, проте відеозаписи з таким кутом огляду зазвичай набагато менш

інформативні, адже практично повністю втрачається огляд сусідніх смуг. Водночас відеореєстратори з кутом огляду в 120° — 140° забезпечують максимальну оглядовість крізь лобове скло ТЗ.

Відеореєстратори з двома камерами (Dual Lens) записують відеозображення одночасно на дві камери: фіксують те, що відбувається на дорозі і в салоні (якщо друга камера виносна, є змога поставити її куди завгодно). Перевагою таких відеореєстраторів є те, що вони дозволяють записати відеозображення відразу з двох позицій, а отже, фіксують більше деталей (наприклад, за наявності відеокамери реєстратора, спрямованої всередину салону автомобіля, є змога оцінити дії водія чи пасажирів у процесі розвитку ДТП, оскільки пасажирів в деяких випадках своїм втручанням в управління автомобілем можуть значно вплинути на виникнення і розвиток небезпечної чи аварійної ситуації).

Важливою перевагою відеореєстратора з дисплеєм є можливість переглянути відеозапис безпосередньо на місці ДТП, що може бути затребуваним, оскільки дозволяє безпосередньо під час його огляду зосередити увагу на обставинах, що мають суттєве значення.

Деякі моделі відеореєстраторів можуть оснащуватися GPS-приймачем, за допомогою якого в «картинку» вбудовується інформація про числові координати і швидкість ТЗ. Така інформація дозволяє більш точно встановити механізм ДТП.

Наявність вбудованого мікрофона та синхронного аудіозапису також має важливе значення при встановленні обставин ДТП. Аудіоканал фіксує звуки гальмування, удару або наїзду на перешкоду, що дозволяє докладніше проаналізувати характер руху ТЗ у процесі ДТП.

Водночас слід зазначити, що попри широке застосування відеореєстраторів у ТЗ і їх корисність під час розслідування ДТП практичне їх застосування для цих цілей пов'язано з певними труднощами, зумовленими насамперед потребою у розробці та застосуванні спеціальних методик, які б дозволили встановити за записами з відеореєстратора об'єктивні параметри руху ТЗ (швидкість, уповільнення та прискорення ТЗ, момент і час небезпеки тощо) та інших учасників руху.

Крім того, ефективному застосуванню відеореєстраторів для дослідження ДТП заважають такі чинники:

- відеореєстратори не фіксують час зйомки до десятих і сотих секунди;
- за відсутності інтегрованого у відеореєстратор навігатора не фіксується швидкість руху ТЗ, а у разі його наявності швидкість руху ТЗ фіксується із суттєвими запізненнями на кілька секунд (тобто ТЗ вже зупинився, а за даними навігатора швидкість руху ТЗ тільки почала зменшуватися);
- відеореєстратори не фіксують уповільнення чи прискорення ТЗ.

Як відомо, швидкість руху ТЗ є одним з основних параметрів, який суттєво впливає на розрахунок механізму ДТП, а отже, її встановлення має важливе значення для аналізу виникнення ДТП та наявності у водія можливості запобігти йому.

Під час розрахунку швидкості ТЗ використовують зафіксовані відеокамерою нерухомі об'єкти обстановки під час руху ТЗ: лінії дорожньої розмітки, встановлені опори ЛЕП, опори освітлення, дорожні знаки тощо, розмір і розташування яких є незмінними, попередньо відомими або такими, які можна встановити додатково.

У процесі дослідження використовують комп'ютерну програму, яка розкладає відеоряд на окремі кадри, зокрема програму «Sony Vegas Pro 10 (11)». З відеозапи-

су вибирають ділянку місцевості, на якій потрібно визначити швидкість, та моменти проїзду автомобілем нерухомих об'єктів, розміри яких по довжині (під час руху автомобіля) відомі, або моменти проїзду повз двох чи більше об'єктів з відомою відстанню між ними. Після цього роблять стоп-кадри моменту проїзду двох нерухомих об'єктів так, щоб вони були максимально однаково розташовані відносно автомобіля. Вибрані стоп-кадри мають відповідний номер кадру кожної секунди та загальний номер кадру від початку відеозапису (кількість кадрів у кожній секунді відображається на відповідному лічильнику кадрів). Вирахувавши кількість кадрів, упродовж яких автомобіль здолав проміжок між двома вибраними об'єктами, та знаючи кількість кадрів у секунді, можна визначити час руху ТЗ на зазначеній ділянці шляху за формулою 1:

$$t = \frac{K}{k1}(c), \quad (1)$$

де: K — кількість кадрів відеозапису, що минув упродовж проїзду вибраної ділянки;

k1 — кількість кадрів у секунді відеозапису.

Швидкість руху ТЗ визначають за формулою 2:

$$Va = \frac{S}{t} * 3.6(\text{км} / \text{год}), \quad (2)$$

де: S — відстань ділянки між вибраними об'єктами (відповідно до стоп-кадрів).

Приклад розрахунку

Під час проїзду ліній дорожньої розмітки, що знаходиться в межах смуги руху автомобіля, першим стоп-кадром фіксують момент максимального зближення умовної лінії передньої частини капота автомобіля з першою лінією розмітки, другим стоп-кадром фіксують момент максимального проїзду умовної лінії передньої частини капота автомобіля другої лінії розмітки.

Автомобіль наближається до проміжку дорожньої розмітки, що розділяє смуги ТЗ одного напрямку, між двома послідовно розташованими лініями. До першої лінії, що розділяє смуги ТЗ, автомобіль наблизився на ділянці відеозапису на 10 кадрі — 03 хв 49 с (рис. 1), а наблизився до закінчення другої лінії дорожньої розмітки та майже перетнув її на 21 кадрі — 03 хв 49 с (рис. 2).

Таким чином, проміжок дорожньої розмітки з двома лініями, що розділяють потоки ТЗ, автомобіль подолав упродовж 11 кадрів. Враховуючи, що в 1 секунді наданого на дослідження відеозапису міститься 30 кадрів, зазначений проміжок дорожньої розмітки з двома лініями, що розділяють потоки ТЗ на ділянці відеозапису 03 хв 49 с, автомобіль подолав за 0,37 с.

Рис. 1. Стоп-кадр № 10 з відеофайлу «DR100549.AVI» на 03 хв 49 с ділянки відеозапису, на якому автомобіль наблизився до першої лінії, що розділяє потоки ТЗ

Рис. 2. Стоп-кадр № 21 з відеофайлу «DR100549.AVI» на 03 хв 49 с ділянки відеозапису, на якому автомобіль наблизився до закінчення другої лінії дорожньої розмітки та майже перетнув її

Швидкість руху автомобіля на ділянці запису з відеореєстратора 03 хв 49 с на проміжку дорожньої розмітки з двома лініями становила близько 95 км/год, що видно з розрахунку:

$$Va = \frac{Sk1}{tk1} * 3,6 = \frac{9,8}{0,37} * 3,6 = 95 \text{ км / год}, \quad (3)$$

- де:
- $Sk1$ — відстань на проміжку дорожньої розмітки з двома лініями (довжиною 2,2 м і розташованими на відстані 5,4 м одна від одної) дорівнює 9,8 м;
  - $tk1$ — час, за який автомобіль ВАЗ 21124 долав проміжок дорожньої розмітки з двома лініями, що розділяють потоки ТЗ на ділянці відеозапису 03 хв 49 с, дорівнює 0,37 с.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що технічні засоби фіксації руху ТЗ, зокрема відеореєстратори, дозволяють дослідити обставини ДТП на різних його етапах, у тому числі отримати просторово-динамічні характеристики руху автомобіля (наприклад, такі, як швидкість). Проблеми упровадження автоматизованих технологій під час проведення автотехнічних експертиз в Україні пов'язані насамперед з відсутністю досвіду таких досліджень, а також відсутністю методик їх проведення.

Список використаної літератури

1. *Автотехническая экспертиза* / [Бекасов В.А., Боград Г.Я., Зотов Б.Л., Индиченко Г.Г.]. — М. : Юрид. л-ра, 1967. — 254 с.
2. *Автотехнічна експертиза. Дослідження обставин ДТП* : підруч. для ВНЗ / [Туренко А.М., Клименко В.І., Сараєв О.В., Данець С.В.]. — Харків : ХНАДУ, 2013. — 320 с.
3. *Кристи Н.М.* Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы / Н.М. Кристи. — М. : ЦНИИСЭ, 1971. — 126 с.
4. *Иларионов В.А.* Судебная автотехническая экспертиза : метод. пособ. / В.А. Иларионов. — Ч. 2. — М. : ВНИИСЭ, 1980. — 163 с.

УДК 343.618

О.Б. Кучерявенко, *головний судовий експерт*

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО АНАЛІЗУ ЗІТКНЕНЬ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В ОКРЕМИХ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ СИТУАЦІЯХ

Розглянуто механізм зіткнення транспортних засобів, що потребує додаткового дослідження у випадку, якщо водій, якому було створено небезпеку, мав технічну можливість зупинити автомобіль до місця зіткнення.

Ключові слова: механізм зіткнення, момент виникнення небезпеки для руху, вчасне гальмування, найбільш допустима швидкість руху, видимість дороги, смуга руху.

Рассмотрен механизм столкновения транспортных средств, требующий дополнительного исследования в случае, если у водителя, которому была создана опасность, была техническая возможность остановить автомобиль до места столкновения.

The mechanism of vehicle collisions, which requires further study if the driver, who was created a danger, had the technical ability to stop the car to the point of collision.

Проблема забезпечення безпеки дорожнього руху упродовж останнього часу суттєво загострилася і на сьогодні для більшості країн світу є однією зі стратегічних підвалин національної безпеки.

Вкрай актуальним вирішення цієї проблеми є і для України, де за оцінками експертів стан безпеки дорожнього руху і наслідки дорожніх транспортних пригод (далі — ДТП) є одними з найгірших у Європі. Високий рівень аварійності на дорогах України і надає особливої актуальності обраній темі статті.

Проблемам боротьби зі злочинами проти безпеки дорожнього руху присвячено багато наукових праць. Різні її аспекти розглядали у своїх працях В.П. Бахін, Р.Г. Зорін, А.В. Іщенко, В.В. Єрмоєнко, В.Е. Капітанов, В.С. Кузьмичов, П.П. Луцюк, В.А. Мисливий, Г.М. Надгорний, С.Г. Новіков, Б.М. Нургалієв, А.П. Онучін, В.К. Стринжа, М.П. Яблоков, А.М. Яковенко та ін.

Проте окремі чинники, що зумовлюють ДТП, потребують додаткового дослідження. Метою статті є дослідження питання щодо наявності у водія, якому було створено небезпеку, технічної можливості зупинити транспортний засіб (далі — ТЗ) до місця зіткнення.

Загалом проблема встановлення причин виникнення ДТП є доволі складною, адже, як свідчать дослідження, кожне ДТП зумовлено кількома одночасно діючими чинниками. Проте одним із основних питань, які з'ясовують під час розслідування ДТП, є питання наявності у водія, якому створено небезпеку, можливості зупинити ТЗ до місця зіткнення.

Питання технічної можливості запобігти зіткненню ТЗ вирішують у межах судової автотехнічної експертизи, і відповідно до методичних рекомендацій таку можливість здебільшого встановлюють шляхом порівняння відстані від місця зіткнення до ТЗ, водій якого мав перевагу для руху у момент виникнення небезпеки для руху, з відстанню, необхідною для зупинки ТЗ в умовах події. Зазвичай висновку про наявність у водія технічної можливості запобігти зіткненню ТЗ шляхом вчасного гальмування можна дійти, якщо відстань від місця зіткнення до ТЗ у момент виникнення небезпеки для руху перевищує відстань, необхідну для його зупинки [1; 2]. Але в експертній практиці трапляються випадки, коли навіть за цих умов висновок щодо технічної можливості запобігти такому зіткненню буде прямо протилежним. У таких випадках механізм зіткнення ТЗ потребує додаткового дослідження.

Для наглядної демонстрації такого випадку доцільно розглянути конкретну ситуацію.

З обставин кримінального провадження виходило, що на регульованому перехресті за межами населеного пункту відбулося зіткнення автомобіля ВАЗ-2108 та автомобіля МАЗ з напівпричепом. При цьому автомобіль ВАЗ-2108 рухався на зелене світло світлофора, а автомобіль МАЗ — на червоне.

Аналіз цієї ДТП проводять шляхом дослідження характеру зближення ТЗ на кількох послідовних етапах.

Зіткнення відбулося на горизонтальній мокрій неосвітленій ділянці дороги у темну пору доби без гальмування ТЗ передніми частинами під кутом 160° (рис. 1). Швидкість руху автомобіля ВАЗ-2108 становила 100 км/г, автомобіля МАЗ — 50 км/г. Видимість дороги — 32,4 м.

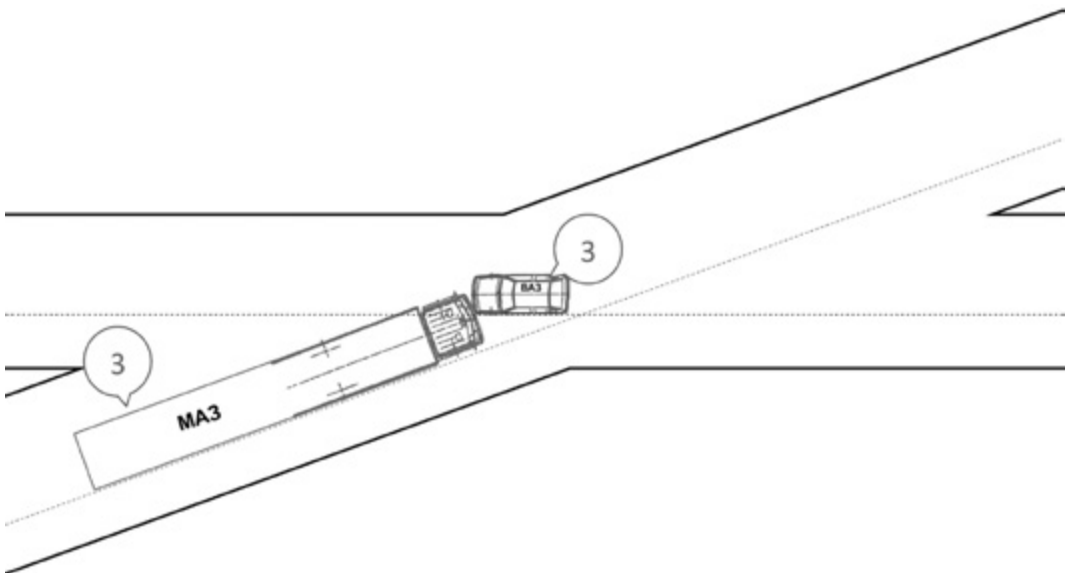

Рис. 1. Взаємне розташування ТЗ у момент зіткнення автомобіля ВАЗ-2108 та автомобіля МАЗ — 3-й кінцевий етап зближення

Проведене дослідження дозволило встановити, що автомобіль МАЗ з напівпричепом подолав відстань у 25,5 м з моменту виникнення небезпеки до моменту

зіткнення. Автомобіль ВАЗ-2108 у момент виникнення небезпеки для руху перебував на відстані 51 м від місця зіткнення. З урахуванням заданої видимості дороги найбільша допустима швидкість руху автомобіля ВАЗ-2108 мала дорівнювати 59 км/год. Як свідчать проведені розрахунки, за обраної водієм автомобіля ВАЗ-2108 швидкості руху у 100 км/год він не мав технічної можливості запобігти зіткненню, але мав технічну можливість зупинити автомобіль до місця зіткнення, рухаючись зі швидкістю, найбільш допустимою за умовами видимості дороги (59 км/год), оскільки відстань, необхідна для зупинки автомобіля ВАЗ-2108, що становить 47,3 м, менша за відстань, на якій він перебував від місця зіткнення в момент виникнення небезпеки для руху, — 51 м (рис. 2).

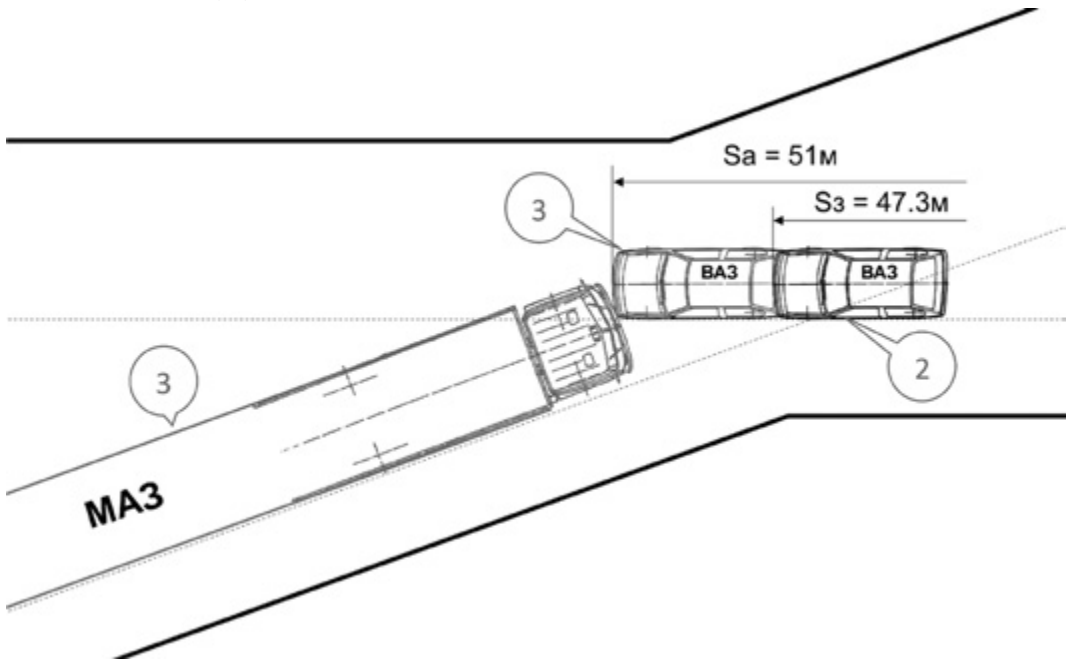

Рис. 2. Розташування автомобіля ВАЗ-2108 у момент зіткнення (3-й етап) та у момент його зупинки (2-й етап) за умови вчасного гальмування при допустимій швидкості руху

Розрахунки свідчать, що за час, необхідний для зупинки автомобіля ВАЗ-2108 (4,28 с), при його швидкості руху 59 км/год автомобіль МАЗ з напівпричепом від місця зіткнення долає 33,9 м і до моменту зупинки автомобіля ВАЗ-2108 віддаляється від смуги його руху на 2,6 м (рис. 3).

На перший погляд, можна дійти висновку про те, що водій автомобіля ВАЗ-2108 мав технічну можливість запобігти зіткненню у разі виконання вимоги п. 12.3 Правил дорожнього руху України, рухаючись зі швидкістю, найбільш допустимою за умовами видимості дороги (59 км/год). Але ця стадія механізму зіткнення потребує додаткового дослідження з метою запобігання помилковим висновкам. Для цього необхідно визначити взаємне розташування ТЗ у момент, коли загальмований автомобіль ВАЗ-2108 доїжджає до смуги руху автомобіля МАЗ з напівпричепом.

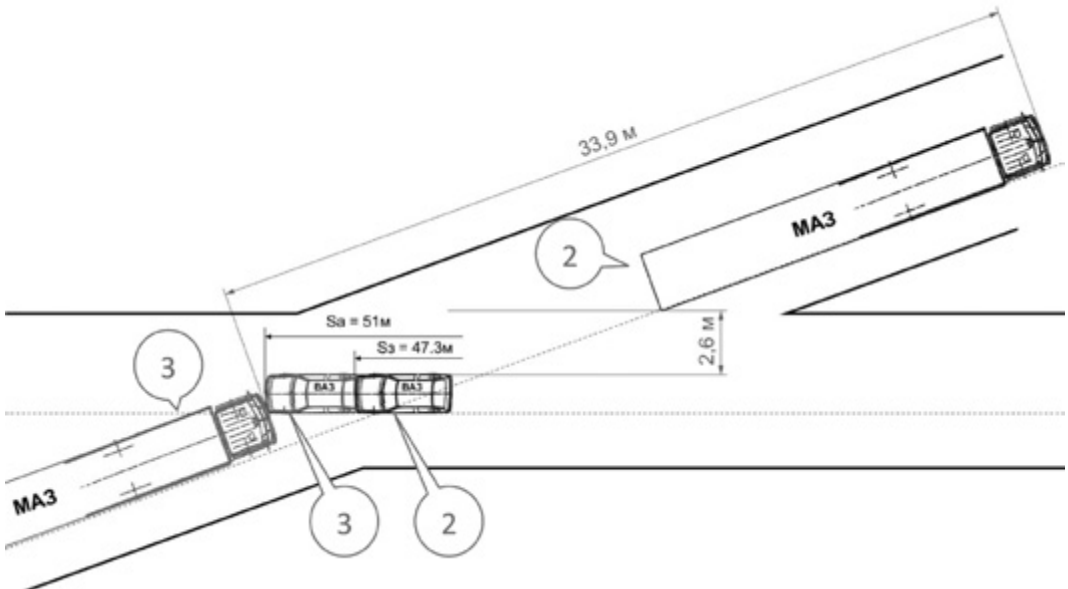

Рис. 3. Взаємне розташування ТЗ на різних етапах зближення до моменту зіткнення:
 3-й етап — автомобілі ВАЗ-2108 та МАЗ у момент зіткнення;
 2-й етап — розташування автомобілів у момент зупинки автомобіля ВАЗ-2108
 за умови вчасного гальмування при допустимій швидкості руху

У випадку, коли загальмований автомобіль ВАЗ-2108 доїжджає до смуги руху автомобіля МАЗ з напівприцепом, він перебуває на відстані 5,2 м до місця зупинки. У цей самий момент автомобіль МАЗ з напівприцепом від місця зіткнення долає лише 15,5 м і цілком перекриває смугу руху автомобіля ВАЗ-2108 (рис. 4), що виходить з розрахунків:

$$S = \frac{V_2}{3,6} \times (T_{\text{вд}} - t) - S_2 = \frac{50}{3,6} \times (4,28 - 1,33) - 25,5 = 15,5 \text{ м}, \quad (1)$$

де: V_2 — швидкість руху автомобіля МАЗ з напівприцепом — 50 км/год;
 S_2 — відстань, яку подолав автомобіль МАЗ до місця зіткнення з моменту виникнення небезпеки для руху — 25,5 м;
 $T_{\text{зд}}$ — час зупинки автомобіля ВАЗ-2108 за умови його руху зі швидкістю, найбільш допустимою за видимістю дороги:

$$T_{\text{ед}} = t_1 + t_2 + 0,5 \times t_3 + \frac{V_{\text{ад}}}{3,6 \cdot j} = 1,2 + 0,2 + 0,5 \times 0,2 + \frac{59}{3,6 \times 5,9} = 4,28 \text{ с}, \quad (2)$$

де: t — час, який залишився автомобілю ВАЗ-2108 до зупинки в момент, коли він доїжджає до смуги руху автомобіля МАЗ з напівприцепом, а саме:

$$t = \sqrt{\frac{2 \times S_k}{j}} = \sqrt{\frac{2 \times 5,2}{5,9}} = 1,33 \text{ с}, \quad (3)$$

де: s_k — відстань, що залишилася автомобілю ВАЗ-2108 до зупинки в момент, коли він доїжджає до смуги руху автомобіля МАЗ, — 5,2 м.

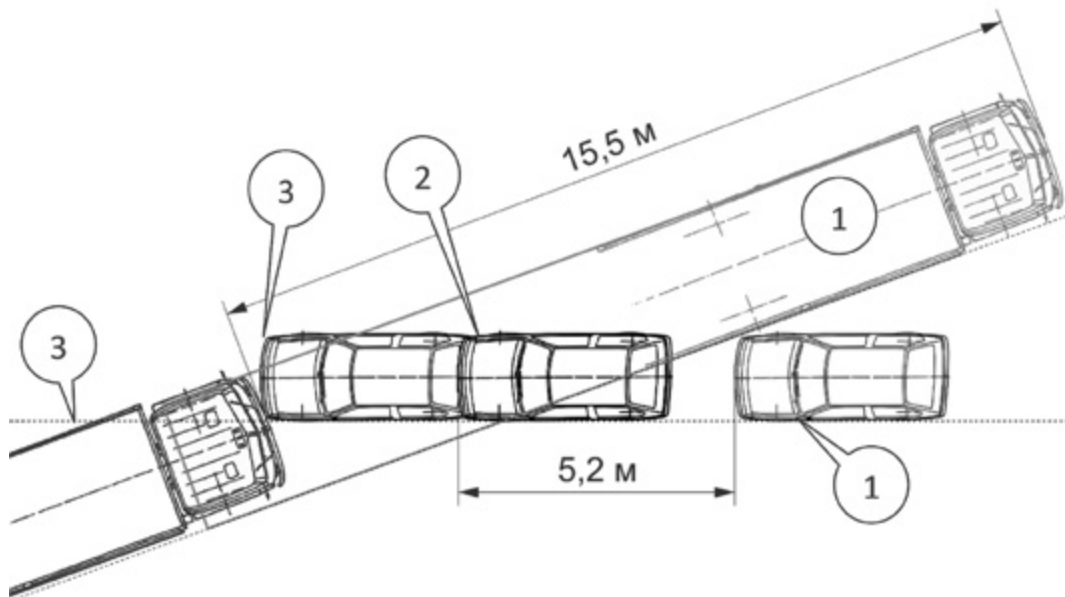

Рис. 4. Характер поетапного зближення автомобілів ВАЗ-2108 та МАЗ з напівприцепом:
 3-й етап — кінцевий етап, коли відбувалося зіткнення;
 2-й етап — можлива зупинка ВАЗ-2108;
 1-й етап — автомобіль ВАЗ-2108 доїжджає до його смуги руху автомобіля МАЗ з напівприцепом

Суттєве скорочення часу на проведення аналізу подібних ситуації та його наочність забезпечує використання комп'ютерної симуляційної програми «CARAT-3».

У режимі симуляції дослідження зближення ТЗ проводять у динаміці [3]. Для цього спочатку автомобілі переміщують від місця зіткнення у протилежних напрямках на час, упродовж якого тривала небезпека для водія автомобіля ВАЗ-2108, що становить 1,836 с (рис. 5).

Потім змінюють режим і швидкість руху автомобіля ВАЗ-2108: встановлюють швидкість руху 59 км/год — найбільш допустиму за умовами видимості дороги та умови його вчасного гальмування (рис. 6).

Як свідчать результати дослідження, зіткнення відбулося б через 2,95 с і автомобіль МАЗ з напівприцепом не встиг би залишити небезпечну зону (рис. 7).

Таким чином, на підставі проведеного дослідження експерт дійшов висновку про відсутність у водія автомобіля ВАЗ-2108 технічної можливості запобігти зіткненню навіть за умови вчасного застосування гальмування та руху зі швидкістю, найбільш допустимою за умовами видимості дороги.

Підсумовуючи результати проведеної аналітичної роботи, слід зазначити, що під час аналізу складних видів зіткнень ТЗ у експерта виникає потреба у проведенні додаткового (докладнішого) дослідження механізму дорожньо-транспортної ситуації. Адже лише за результатами докладного дослідження характеру зближення ТЗ

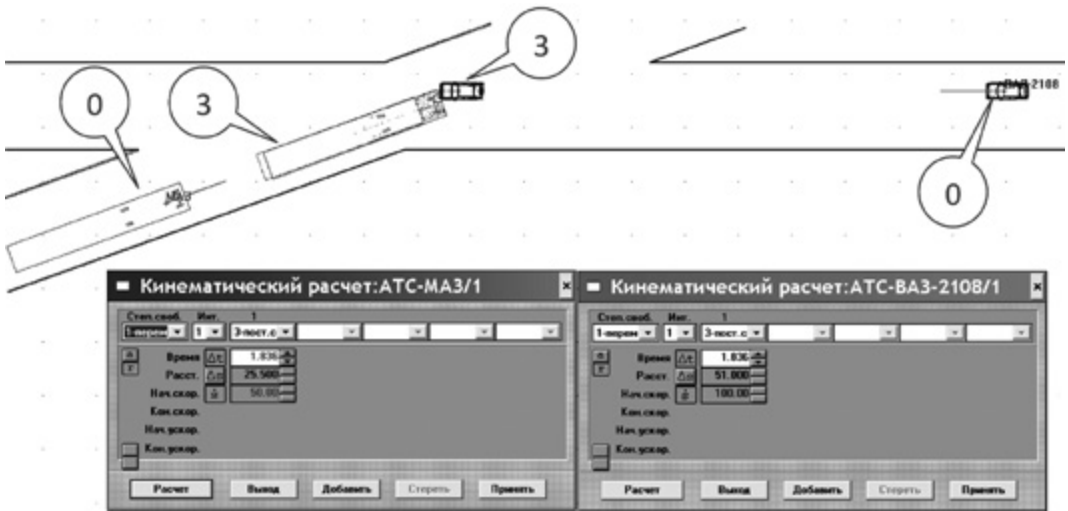

Рис. 5. 0-й етап взаємного розташування автомобілів ВАЗ-2108 і МАЗ у момент виникнення небезпеки, отриманий шляхом переміщення ТЗ від місця зіткнення (3-й етап) на час, упродовж якого тривала небезпека для водія автомобіля ВАЗ-2108

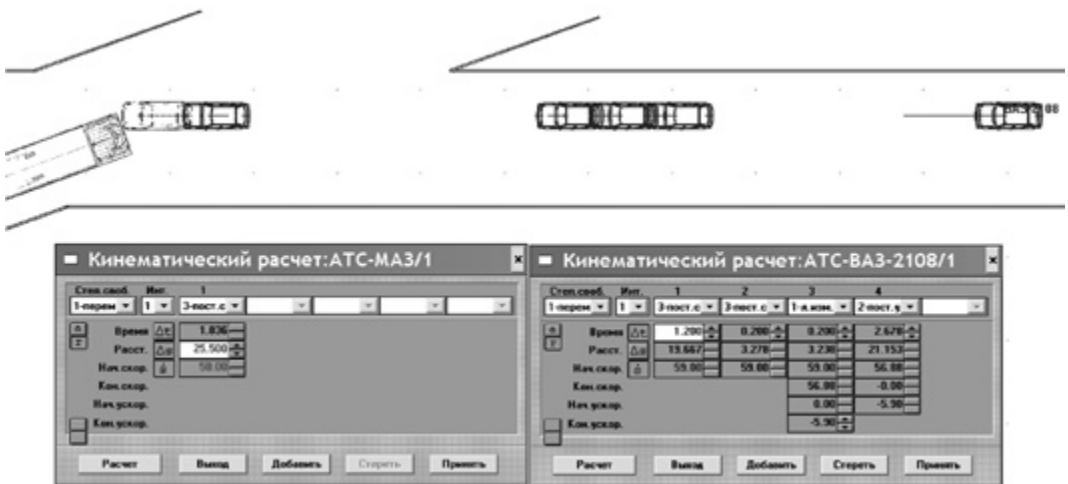

Рис. 6. Характер можливого зближення ТЗ шляхом зміни режиму руху автомобіля ВАЗ-2108 та вибору водієм допустимої швидкості руху

на визначених етапах можна дійти максимально обґрунтованих висновків, які дозволять дати об'єктивну оцінку діям учасників ДТП.

Використання експертами під час аналізу зіткнень транспортних засобів таких «інструментів», як комп'ютерна симуляційна програма «CARAT-3», на практиці надає реальні переваги, оскільки дозволяє суттєво скоротити сам процес дослідження і забезпечує наочність (ілюстративність) його результатів.

Рис. 7. Взаємне розташування ТЗ (1-й, найбільш важливий етап) у момент, коли вчасно загальмований (при допустимій швидкості) автомобіль ВАЗ-2108 доїжджає до смуги руху автомобіля МАЗ з напівприцепом

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Судебная автотехническая экспертиза. Теоретические основы и методики экспертного исследования при производстве автотехнической экспертизы : пособие для экспертов-автотехников, следователей и судей : в 2 ч. / [под ред. В.А. Иларионова]. — М. : ВНИИСЭ, 1980. — Ч. 2. — 491 с.*
2. *Кристи Н.М. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы / Н.М. Кристи. — М. : ЦНИИЛСЭ, 1971. — 123 с.*
3. *Компьютерная программа для моделирования дорожно-транспортных происшествий. SARAT-3 (Computer Assisted Reconstruction of Accidents in Traffic) : руководство пользователя / IbV Engineering GmbH / Dr. V. Mitunevicius. — Imone «Impulsana», 2003.*
4. *Можливості використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод / [авт.-укл. С.О. Шевцов]. — Харків : СПД-ФО Чальцев О.В., 2005. — 308 с. : іл.*

УДК 656.08

Є.Л. Старіков, старший судовий експерт

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ВИБІР БЕЗПЕЧНОГО БОКОВОГО ІНТЕРВАЛУ У МЕЖАХ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МАНЕВРУ АВТОМОБІЛЯ

Викладено підходи до визначення безпечного бокового інтервалу при об'їзді перешкоди для різних типів маневру.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, маневр, безпечний боковий інтервал.

Изложены подходы к определению безопасного бокового интервала при объезде препятствия для различных типов маневра.

The author describes various approaches to determine the safe side of the interval when passing obstacles using various types of maneuvers.

У сучасних умовах дорожнього руху в Україні спостерігається стала тенденція до збільшення кількості транспортних пригод. З огляду на це, як і раніше, актуальними залишаються питання щодо їх дослідження, зокрема щодо наявності у водія технічної можливості запобігання їм. Висновок за результатами цього дослідження має важливе значення для вирішення слідством (судом) усіх подальших питань: про порушення Правил дорожнього руху водіями та іншими особами; про причинний зв'язок між цими порушеннями та їх наслідками; про вину учасників дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП). При цьому висновок про наявність у водія технічної можливості запобігти ДТП має бути науково обґрунтованим і відповідати матеріалам кримінальної справи. Вирішенню цього питання повинно передувати дослідження механізму події. Без розкриття суті механізму події експерт не може дійти науково обґрунтованого висновку про технічну можливість запобігання ДТП.

Питанням дослідження ДТП присвятили свої праці А.М. Туренко, В.О. Богомолов, В.П. Волков, В.І. Клименко, А.І. Лозовий, О.Ю. Сергієнко, С.О. Шевцов та ін. Проте не всі аспекти цієї доволі складної проблеми досліджено повною мірою.

Метою статті є дослідження питання визначення безпечного бокового інтервалу при об'їзді перешкоди для різних типів маневру.

У загальному вигляді методика визначення наявності чи відсутності у водія технічної можливості уникнути ДТП побудована на порівнянні двох величин: тієї, яка була у розпорядженні водія в момент виникнення небезпеки або перешкоди для руху, та мінімальної, яка необхідна водію для того, щоб уникнути ДТП у дорожньо-транспортній обстановці, що склалася. Якщо йдеться про технічну можливість

уникнути ДТП шляхом гальмування, то першою величиною для порівняння буде відстань від місця автомобіля до місця ДТП у момент виникнення небезпеки або перешкоди, другою — зупинний шлях цього автомобіля в умовах місця ДТП. При цьому розрахунок зупинного шляху автомобіля проводять за умови застосування водієм екстреного гальмування, оскільки саме за таких умов цей шлях буде мінімальним.

Якщо йдеться про технічну можливість безпечного об'їзду перешкоди, то першою величиною для порівняння буде відстань від місця знаходження автомобіля до місця ДТП у момент виникнення перешкоди, а другою — відстань, яка необхідна в умовах місця ДТП для об'їзду перешкоди з безпечним боковим інтервалом. При цьому як за умови запобігання ДТП шляхом гальмування, так і за умови запобігання ДТП шляхом безпечного об'їзду друга величина для порівняння має бути якомога меншою (мінімальною).

Таким чином, під час вирішення питання щодо наявності або відсутності технічної можливості уникнути ДТП шляхом безпечного об'їзду перешкоди першу величину порівнюють не з дійсною траєкторією та характером руху автомобіля, які були безпосередньо перед ДТП, а з мінімально можливою величиною, що необхідна для запобігання ДТП. За таких умов немає потреби встановлювати дійсні параметри маневру автомобіля, який був здійснений перед ДТП, оскільки під час вирішення питання щодо наявності чи відсутності технічної можливості уникнути ДТП шляхом безпечного об'їзду перешкоди експерт встановлює, що могло трапитись за умови негайного застосування водієм маневру на межі заносу або перекидання автомобіля у той чи інший бік.

Для визначення відстані, яка необхідна в умовах місця ДТП для об'їзду перешкоди, потрібно визначити величину поперечного відхилення або поперечного зміщення смуги руху автомобіля, яка складається з величини безпечного бокового інтервалу між автомобілем та перешкодою при об'їзді останньої та величини взаємного перекриття автомобіля з перешкодою (рис. 1).

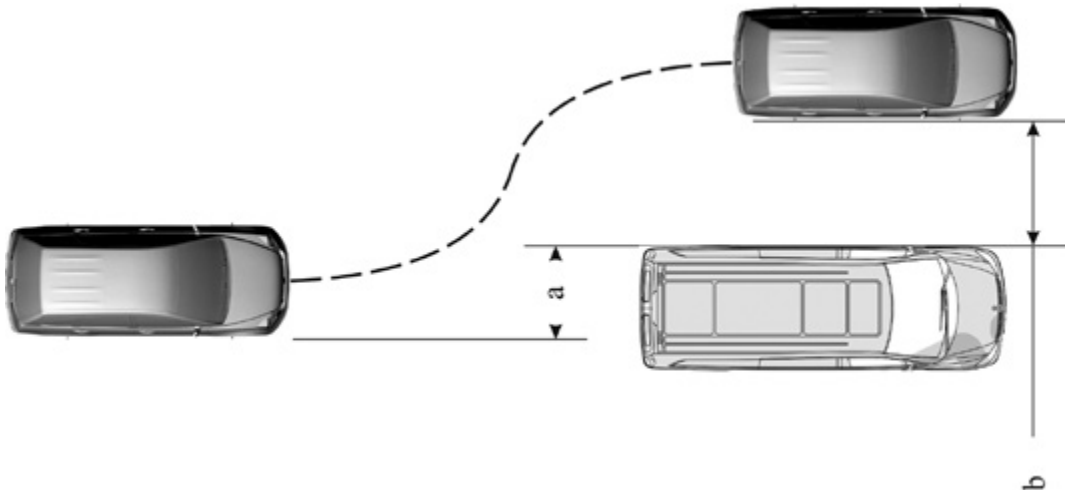

Рис. 1. Складові поперечного зміщення смуги руху автомобіля при об'їзді перешкоди:
 а — величина взаємного перекриття автомобіля з перешкодою;
 б — величина безпечного бокового інтервалу при об'їзді перешкоди

Величину взаємного перекриття автомобіля з перешкодою визначають, виходячи з їх взаємного розташування відносно того самого поздовжнього орієнтира (відносно межі проїзної частини, поздовжньої лінії дорожньої розмітки тощо). Величину безпечного бокового інтервалу між автомобілем та перешкодою при об'їзді останньої визначають шляхом розрахунків.

Слід зазначити, що нині одностайної думки щодо величини безпечного бокового інтервалу при об'їзді перешкоди немає.

Згідно з термінами, наведеними у п. 1.10 чинних Правил дорожнього руху, безпечний інтервал — це відстань між боковими частинами транспортних засобів, що рухаються, або між ними та іншими об'єктами, за якої гарантована безпека дорожнього руху [1]. Таким чином, будь-які числові значення безпечного бокового інтервалу чинними Правилами дорожнього руху не регламентовано.

М.М. Крісті вважає, що безпечним можна вважати боковий інтервал між автомобілем і нерухомою перешкодою довжиною в 1,0 м [2].

Для інших випадків руху величину безпечного бокового інтервалу між автомобілями, що рухаються, визначають за емпіричними формулами. Так, В.А. Бексов та ін. посилаються на дослідження Д.П. Великанова, який зазначає, що безпечний боковий інтервал при зустрічному роз'їзді є величиною перемінною, що залежить від швидкості, та може бути визначений за формулою [3]:

$$X = 0,3 + 0,005 (V_1 + V_2), \text{ м}, \quad (1)$$

де: V_1 та V_2 — швидкості руху зустрічних автомобілів, км/год.

На думку В.А. Іларіонова, в експертній практиці для визначення величини безпечного бокового інтервалу доцільніше використовувати такі емпіричні формули [4]:

– при зустрічному роз'їзді: $d_{\text{встр}} = 1,0 + 0,005 * (V_1 + V_3); \quad (2)$

– при обгоні та попутному русі по сусідній смузі:

$$d_{\text{обг}} = 0,7 + 0,005 * (V_1 + V_2); \quad (3)$$

– при об'їзді:

$$d_{\text{об}} = 0,35 + 0,005 * V_1, \quad (4)$$

де: V_1 — швидкість автомобіля до обгону, км/год;
 V_2 — швидкість автомобіля, якого обганяють, км/год;
 V_3 — швидкість зустрічного автомобіля, км/год.

При цьому В.А. Іларіонов зазначає, що величини бокових інтервалів, які визначають за цими формулами, є орієнтовними і можуть змінюватися для різних водіїв і різних умов руху.

Пізніше В.А. Іларіонов [5], посилаючись на дослідження Дадашева Ф.Д., висловив думку, що безпечний боковий інтервал доцільно визначати за формулою:

$$\Delta_b = (5 * L_a + 18) * V_a / 1000, \text{ м}, \quad (5)$$

де: L_a — довжина автомобіля, м,
 V_a — швидкість руху автомобіля, км/год.

Таким чином, автори визначають безпечний боковий інтервал між передньою габаритною точкою автомобіля та перешкодою за емпіричними формулами, не беручи до уваги тип маневру: вхід у поворот, вхід-вихід, зміна смуги руху.

Як зазначалося, вирішення питання щодо наявності або відсутності у водія технічної можливості уникнути ДТП шляхом безпечного об'їзду перешкоди базується на порівнянні відстані, яка була у розпорядженні водія в момент виникнення перешкоди для руху, з мінімально можливою відстанню, необхідною для запобігання ДТП за умови негайного застосування водієм маневру на межі заносу або перекидання у той чи інший бік.

Водночас у сучасних автомобілях, особливо легкових, центр ваги здебільшого розташований низько, внаслідок чого максимальна швидкість руху автомобіля за умови перекидання, як правило, більша за максимальну швидкість руху автомобіля за умови зчеплення коліс з дорогою, тобто під час екстреного маневру в той чи інший бік занос автомобіля виникне раніше ніж автомобіль почне перекидатися.

Але під час екстрених маневрів типу «вхід у поворот» і «вхід-вихід» на межі заносу внаслідок перерозподілу навантажень між правими та лівими колесами, а також між передньою та задньою осями є велика вірогідність заносу задньої осі автомобіля у бік перешкоди, внаслідок чого один з передніх габаритів може бути розташований на відстані безпечного бокового інтервалу від перешкоди, розрахованого за однією з наведених вище формул, але зіткнення при цьому все ж таки можливе, особливо у разі маневру типу «вхід у поворот» (рис. 2).

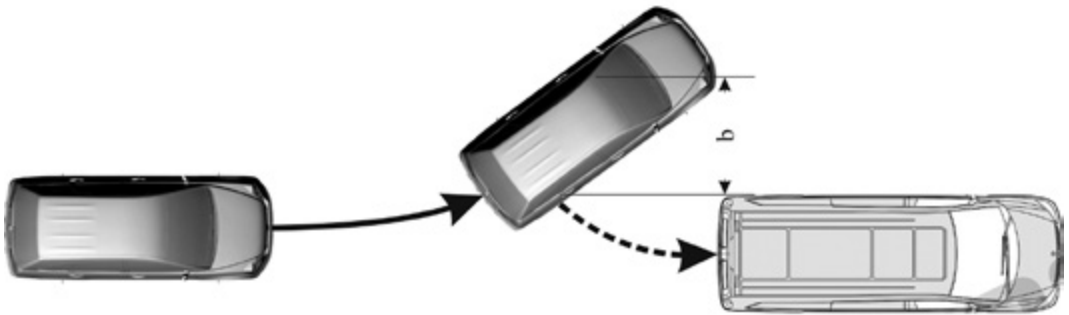

Рис. 2. Схематичне наведення вірогідності зіткнення автомобіля з перешкодою під час екстреного маневру типу «вхід у поворот» і «вхід-вихід» за умови, що один з передніх габаритів автомобіля перебуватиме на відстані розрахованого безпечного бокового інтервалу від перешкоди:

b — величина безпечного бокового інтервалу під час об'їзду перешкоди

З огляду на викладене вище можна дійти таких висновків:

– боковий інтервал між одним із передніх габаритів автомобіля та перешкодою, визначений за однією із наведених формул, завжди буде безпечним за умови застосування маневру типу «зміна смуги руху» (рис. 1);

– у разі застосування маневру типу «вхід у поворот» і «вхід-вихід» боковий інтервал між одним із передніх габаритів автомобіля та перешкодою, визначений за

однією із наведених вище формул, буде безпечним за умови, що відстань до перешкоди, яка була у розпорядженні водія в момент виникнення перешкоди для руху, значно перевищувала відстань, необхідну для запобігання ДТП, за умови негайного застосування водієм маневру на межі заносу або перекидання у той чи інший бік;

– якщо під час застосування маневру типу «вхід у поворот» і «вхід-вихід» відстань до перешкоди, яка була у розпорядженні водія в момент виникнення перешкоди для руху, незначно перевищувала відстань, необхідну для запобігання ДТП, за умови негайного застосування водієм маневру на межі заносу або перекидання у той чи інший бік, то за наведеними вище формулами потрібно розраховувати боковий інтервал між перешкодою та одним із задніх габаритів автомобіля.

Список використаної літератури

1. *Правила дорожнього руху України*. — Дніпропетровськ : Моноліт, 2014. — 82 с.
2. *Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы* / [под ред. Н.М. Кристи]. — М. : ЦНИИЛСЭ, 1971. — 123 с.
3. *Автотехническая экспертиза* / [Бекасов В.А., Боград Г.Я., Зотов Б.Л., Индиченко Г.Г.] — М. : Юрид. л-ра, 1967. — 255 с.
4. *Судебная автотехническая экспертиза* / [под ред. В.А. Иларионова]. — М. : ВНИИСЭ, 1980. — Ч. 2. — 485 с.
5. *Иларионов В.А. Экспертиза дорожно-транспортных происшествий : учебник для вузов* / В.А. Иларионов. — М. : Транспорт, 1989. — 255 с.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.98(092)

В.Н. Чисников, кандидат юридических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник Государственного научно-
исследовательского института МВД Украины

ПРОФЕССОР С.Н. МАТВЕЕВ — ОДИН ИЗ ОСНОВАТЕЛЕЙ ОДЕССКОГО КАБИНЕТА НАУЧНО-СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ (К 135-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)

Рассмотрены жизненный путь и творческая деятельность доктора медицины, профессора Сергея Николаевича Матвеева (1881—1937 гг.) — одного из основателей Одесского кабинета научно-судебной экспертизы, который внес весомый вклад в отечественную и мировую криминалистику в области судебно-баллистической экспертизы.

Ключевые слова: С.Н. Матвеев, Одесский кабинет научно-судебной экспертизы, судебная баллистика, дактилоскопические исследования, история криминалистики.

Розглянуто життєвий шлях і творчу діяльність доктора медицини, професора Сергія Миколайовича Матвеева (1881—1937 рр.) — одного із засновників Одеського кабінету науково-судової експертизи, який зробив вагомий внесок у вітчизняну і світову криміналістику в галузі судово-балістичної експертизи.

Considered life and creative activity of Doctor of Medicine, Professor Sergei Nikolayevich Matveyev (1881—1937 gg.) — one of the founders of the Odessa office of scientific and forensic examination, which made a significant contribution to national and world in the field of criminology forensic ballistics.

4 октября (22 сентября) этого года исполнилось 135 лет со дня рождения известного ученого-криминалиста, доктора медицины, профессора С.Н. Матвеева — одного из пионеров отечественной и мировой криминалистики в области судебно-баллистической экспертизы.

Сергей Николаевич Матвеев родился в 1881 году в Москве. Его отец — Матвеев Николай Матвеевич был обер-офицером,

а, уйдя в отставку, служил коллежским секретарем. После переезда родителей в Одессу Сергей в 1899 году окончил 4-ю городскую гимназию и в том же году поступил на естественное отделение физико-математического факультета императорского Новороссийского университета, полный курс которого окончил в 1903 году, получив диплом первой степени.

После окончания университета С.Н. Матвеев в течение года преподавал математику, физику и природоведение в Новобужской учительской гимназии. Однако полученная им университетская специальность не удовлетворяла его, и осенью 1904 года он снова поступил в университет, но уже на медицинский факультет.

В 1908 году после сдачи зачетов за десятый семестр Сергей Николаевич принял предложение Одесского земства работать в качестве доктора и был назначен заведующим врачебным пунктом в с. Варваровка, а затем заведующим Петровским участком. Молодому врачу в течение года довелось поучаствовать в ликвидации эпидемий холеры и сыпного тифа, свирепствующих тогда в Одесском уезде.

В мае 1909 года уездный врач С. Н. Матвеев, за плечами которого уже был годичный опыт медицинской практики, успешно сдал экзамены на медицинском факультете императорского Харьковского университета, и согласно решению Харьковской государственной медицинской исполнительной комиссии ему была присуждена степень лекаря.

Последующие два года С. Н. Матвеев работал в Тираспольском земстве, занимая должность запасного лекаря, а затем эпидемического лекаря при Тираспольской городской управе и одновременно по совместительству преподавал природоведение в Тираспольской промышленной гимназии.

В марте 1910 года Сергей Николаевич был избран, а вскоре и утвержден в должности внештатного лаборанта при кафедре физиологии химии медицинского факультета Новороссийского университета. В августе 1911 года решением педагогического совета Одесских высших женских курсов он был избран на должность ассистента при кафедре медицинской химии, где работал по совместительству до мая 1913 года. В этом же году С.Н. Матвеев, сдав 8 практических экзаменов на степень доктора медицинских наук, получил удостоверение, в котором говорилось: «Медицинский факультет Императорского Новороссийского университета этим удостоверяет, что предьявитель сего, Сергей Николаевич Матвеев, выдержал удовлетворительно устный и практический экзамен на степень доктора медицины, и что для получения им этой степени остается представить и защитить диссертацию. Это удостоверение должно быть возвращено при получении диплома на степень доктора медицины» [1, с. 337].

В начале 1913 года в связи с предстоящей организацией кабинета научно-судебной экспертизы (далее — КНСЭ) при прокуроре Одесской судебной палаты лекарь С.Н. Матвеев и приват-доцент университета Е.С. Ельчанинов изъявили желание работать в этом учреждении. Ректор императорского Новороссийского университета, представляя ведомости о служебной и научной деятельности указанных лиц писал: «...относительно сверхштатного лаборанта при кафедре медицинской химии лекаря С.Н. Матвеева, то, согласно отзыва декана медицинского факультета от 25 апреля 1913 года за

Е.С. Ельчанинов

Здание, в котором находился Санкт-Петербургский КНСЭ

№ 1068, он, С.Н. Матвеев, при исполнении своих служебных обязанностей отличался аккуратностью и старательностью, и теперь заканчивает сдавать экзамены на степень доктора медицины» [1, с. 79]. 3 мая того же года Е.С. Ельчанинов и С.Н. Матвеев были откомандированы с научной целью в КНСЭ при прокуратуре

Э.Г. Пфеффер

Санкт-Петербургской судебной палаты на летний каникулярный период, то есть до сентября. Лекции для кандидатов на будущие должности судебных экспертов по криминалистическим проблемам того времени читали ученик Лозанского профессора Р.А. Рейсса доктор Э.Г. Пфеффер и помощник управляющего столичного КНСЭ, бывший судебный следователь С.М. Потапов.

Пройдя теоретическую и практическую стажировку в области криминалистики и научно-судебной экспертизы, С.Н. Матвеев с 1 (14) января 1914 года был назначен помощником управляющего КНСЭ при прокуратуре Одесской судебной палаты и по совместительству заведующим отделом криминалистической идентификации с 6-часовым рабочим днем.

Здание, в котором находился Одесский КНСЭ

Как известно, КНСЭ при прокуратуре Одесской судебной палаты был открыт 15 февраля 1914 года, но фактически начал функционировать через месяц, то есть с 15 марта. Личный состав кабинета состоял «из управляющего Кабинетом бывшего судебного следователя по важнейшим делам Рязанского окружного суда Н.П. Макаренко и трех его помощников: приват-доцента при кафедре химии физико-математического факультета императорского

Новороссийского университета Е.С. Ельчанинова, бывшего товарища прокурора Костромского окружного суда Б.А. Малиновского и сверхштатного лаборанта при кафедре химической химии того же университета лекаря С.М. Матвеева» [2, с. 334].

Как свидетельствует отчет за 1914 год, Одесским КНСЭ в течение отчетного периода было проведено 160 экспертиз, наиболее распространенными из которых были:

- исследование и сличение почерков — 110;
- исследование позднейших приписок и переделов текста в документах — 24;
- исследование крови — 15;
- исследование подлогов, выполненных механическим путем — 11;
- дактилоскопические исследования — 11;
- исследование почерка и чернил — 10;
- химические исследования — 9 [2, с. 336].

Н.П. Макаренко

Из числа проведенных экспертиз особый интерес по достигнутым результатам и используемым приемам исследования представляет так называемое «Дело о покушении на убийство крестьянина Азарова», по которому исследовалось огнестрельное оружие на предмет его идентификации при помощи выстрелянной пули.

По мнению одесского исследователя доцента В.А. Комахи, из-под пера которого вышла наиболее полная биография С.Н. Матвеева, это была «первая судебно-баллистическая экспертиза, проведенная на территории Украины» [1, с. 99], а ее автором, по всей вероятности, был «один из пионеров отечественной и мировой криминалистики С.Н. Матвеев» [2, с. 101].

Суть этого уголовного дела заключалась в следующем. 8 сентября 1913 года около 9 часов вечера крестьянин Азаров выехал на телеге со двора своего дома, направляясь в соседний хутор. При выезде из села неизвестный злоумышленник произвел в него 6—7 выстрелов из огнестрельного оружия, смертельно ранив лошадь крестьянина. По утверждению последнего, стрелявший в него преступник по фигуре был похож на его односельчанина Т., который питал к нему враждебные чувства. Вскоре указанного подозреваемого арестовали, а во время обыска у него был обнаружен и изъят заряженный револьвер системы «наган».

Судебный следователь, расследовавший это уголовное дело, направил в Одесский КНСЭ изъятый у подозреваемого Т. револьвер, боевые патроны, а также пулю, вынутую из трупа лошади Азарова. В постановлении о назначении экспертизы фигурировал единственный вопрос: «Не выпущена ли представленная на исследование пуля из револьвера, изъятая у подозреваемого Т.?».

В результате проведенного исследования было установлено:

– на вынутой из трупа лошади Азарова пуле замечена царапина, происхождение которой можно отнести к дефекту в канале ствола револьвера, из которого она выпущена;

– сходные по направлению и по расположению в отношении нарезов царапины обнаружены и на двух пулях, полученных при пробных выстрелах из револьвера патронами заподозренного Т.;

– между пулей из трупа лошади Азарова и пулями, полученными при пробной стрельбе, наблюдается такая же степень сходства, как и между пулями, добытыми путем пробной стрельбы.

В конечном итоге КНСЭ пришел к заключению, что «вынутая из трупа лошади Азарова пуля, вероятнее всего, выпущена из револьвера системы «наган», отобранного у заподозренного Т.» [3, с. 531].

Необходимо отметить, что основными направлениями судебно-экспертной деятельности заведующего отделом криминалистической идентификации С.Н. Матвеева были судебная баллистика, судебное почерковедение, судебно-медицинские, а также дактилоскопические исследования, которым он уделял особое внимание.

В одной из своих работ Сергей Николаевич приводил два случая из его революционной практики, когда заключения дактилоскопической экспертизы позволяли установить преступников.

Револьвер системы «наган»

Так, например, в ночь на 12 августа 1915 года в г. Новочеркасске из квартиры гр. Краснова была совершена кража различных вещей. При этом преступники взломали и разбили окно. При осмотре места происшествия на осколках оконного стекла были обнаружены отпечатки пальцев, а также пятна крови. По-

Отпечатки пальцев и ладони преступника

дозрение в совершении кражи пало на ранее судимого вора-взломщика Григория Фомиченко. Последний был задержан, и у него на пальце правой руки оказался порез. Эксперту предстояло ответить на вопрос: не являются ли отпечатки пальцев, оставленные на стекле, отпечатками пальцев Фомиченко? При их сопоставлении С.Н. Матвеев обнаружил 20 совпадающих особенностей, что дало ему основание сделать вывод, что отпечатки пальцев, имеющиеся на осколках стекла, оставлены Григорием Фомиченко.

Второй случай, когда дактилоскопическая экспертиза, проведенная С.Н. Матвеевым, позволила установить личность преступника, произошел в октябре 1917 года. В один из дней из архива Одесского окружного суда были похищены вещественные доказательства. Злоумышленники проникли в архив через взломанное и разбитое окно, оставив на осколках стекла отпечатки пальцев. В краже были заподозрены трое служащих канцелярии суда, у которых были взяты отпечатки пальцев. При сравнительном исследовании оказалось, что средний палец правой руки одного из них, Вячеслава С., идентичен с оттиском на стекле. Примечательно, что задержать преступника тогда не удалось — он сразу же покинул Одессу после того, как у него были взяты образцы пальцевых отпечатков [4, с. 122].

Говоря о дактилоскопии, следует сказать, что Сергей Николаевич в 1916 году подготовил рукопись книги «Научные основания дактилоскопии», которая, к сожалению, так и не была опубликована [5, с. 154].

Работая в Одесском КНСЭ, С.Н. Матвеев продолжал совмещать судебную экспертную деятельность с научно-педагогической, занимая должность сверхштатного ассистента при кафедре судебной медицины императорского Новороссийского университета, которую вынужден был оставить 1 ноября 1918 года.

После октябрьского переворота 1917 года Сергей Николаевич работал преподавателем строительной гигиены в Одесском сельскохозяйственном гидротехническом техникуме (1918—1920 гг.), а также старшим ассистентом при кафедре физиологической химии медицинского факультета Новороссийского университета (1920—1923 гг.).

Уместно напомнить, что в 1918—1923 годах Одесский КНСЭ, как и многие другие научные учреждения, переживал тяжелые времена: сотрудники кабинета по несколько месяцев не получали зарплату, не хватало оборудования, реактивов и т. д. Поэтому, чтобы как-то прокормить семью, многие из них искали работу на стороне. Не был исключением и доктор С.Н. Матвеев.

Однако даже в это трудное время он оставался преданным своему учрежде-

нию — Одесскому КНСЭ. Подтверждением этому является факт его отказа переехать из Одессы в Москву на постоянное место работы. В январе 1923 года начальник научно-технического отдела управления уголовного розыска НКВД РСФСР С.М. Потапов, ранее работавший в Одесском КНСЭ, направил письмо С.Н. Матвееву, в котором предлагал ему переехать в Москву для работы в его подразделении в качестве эксперта. Вскоре он получил ответ из Одессы, в котором Сергей Николаевич писал: «Глубокоуважаемый Сергей Михайлович! В письме от 13 января 1923 года Вы предлагаете мне высказать принципиальное согласие на занятие должности эксперта в доверенном Вам подразделении.

С.М. Потапов

Будучи одним из фактических основателей Одесского КНСЭ, и, проработав в нем около 9 лет, я стал частицей этого учреждения. Не желая теперь нарушать эту целостность, я вынужден отказаться от Вашей приятной пропозиции.

Во всяком случае, я очень благодарен Вам, так как в Вашем ко мне обращении я вижу оценку моих специальных знаний со стороны такого выдающегося специалиста в области криминалистики, каким считаетесь Вы» [6, с. 26].

Несмотря на полученный отрицательный ответ, С.М. Потапов решил лично поехать в Одессу и уговорить С.Н. Матвеева изменить свое решение. При встрече он предлагал криминалисту уже должность заместителя начальника НТО и одновременно руководителя одного из экспертных подразделений. К большому разочарованию московского гостя, ему так и не удалось уговорить Сергея Николаевича переехать в столицу [6, с. 27].

В связи с реорганизацией в 1923 году Одесского, Киевского и недавно учрежденного Харьковского КНСЭ управляющий Одесским КНСЭ Н.П. Макаренко в декабре 1923 года направил ходатайство в НКЮ УССР, в котором просил о предоставлении С.Н. Матвееву персонального оклада в Одесском КНСЭ соответственно должности, которую он занимает. В своем ходатайстве он подчеркивал: «...С.Н. Матвеев был лучшим специалистом по исследованию почерка и вообще по криминалистической идентификации, а также судебно-медицинских исследований, и работал в Одесском КНСЭ на протяжении десяти лет, приобрел личный опыт в этой области и все свое время отдавал работе в КНСЭ, отказавшись от оплачиваемой должности ассистента при кафедре физиологической химии, оставив за собой только право на получение бесплатных лекарств на кафедре судебной медицины Одесского медицинского института... фактически С.Н. Матвеев сам проводил все исследования по двум секциям Одесского КНСЭ — идентификации и судебно-медицинских исследований» [1, с. 338].

После получения из НКЮ положительного ответа Сергей Николаевич стал работать в Одесском КНСЭ как на основной работе, а по совместительству продолжал занимать должность приват-доцента при кафедре судебной медицины в Одесском медицинском институте и Одесском химико-фармацевтическом институте, где он был избран профессором (1929 г.).

Читаемые С.Н. Матвеевым в этих учебных заведениях лекции главным образом были посвящены криминалистике, в частности исследованиям вещественных

доказательств. Так, например, на кафедре судебной медицины Одесского медицинского института, где он ранее читал курс «Уголовная техника» (криминалистика), ученый предлагал ввести курс криминалистики для медиков, программа которого предполагала рассмотреть следующие темы:

– «Исследования: следов крови, спермы, слюны, мочи и кала; волос и костей; различных объектов на гонококки и некоторые яды; рук, зубов и ногтей, одежды на трупах; оружия и других орудий преступления, а также следов животных, колес, шин и т. п.»;

– «Идентификация личности по: следам ног и рук (дактилоскопия); укусу и некоторым другим признакам; почерку и фотографиям, антропометрическим измерениям и словесному портрету»;

– «Судебная фотография: живых лиц, трупов; вещественных доказательств; места происшествия» [6, с. 58].

Опубликованные в 1925—1937 годах научные труды С. Н. Матвеева (около 30 статей на украинском, русском и немецком языках) были посвящены криминалистике и судебной экспертизе. В них рассматривались проблемы исследования почерка и письма, дактилоскопии и судебной баллистики в практике расследования и раскрытия преступлений. Среди основных работ ученого следует назвать: «О материализации процесса следствия» (1925 г.), «Научные основания идентификации личности по пальцевым отпечаткам», «К вопросу о наследственности пальцевых узоров», «Криминалистическая технология и ее значение», «Опыт судебно-медицинского исследования письма», «Сокрытие и нахождение частей человеческого тела» (1926 г.), «Убийство или самоубийство» (1927 г.), «О сравнительном исследовании письма», «Судебное исследование разбитого и простреленного стекла» (1930 г.), «Идентификация письма и сбор сравнительного материала», «До идентификации подписей», «До судебного исследования огнестрельного оружия, гильз и пуль» (1931 г.), «Покушение на убийство или симуляция?» (1933 г.), «Криминалистическое исследование разбитых и простреленных стекол» (1937 г.) и др.

Широкую известность получили работы С.Н. Матвеева по исследованию разбитых и простреленных стекол. Им были установлены признаки, по которым стало возможным определение направления выстрела или нанесения удара.

Ученый первым в отечественной и мировой практике предложил использовать для идентификации огнестрельного оружия деформированные пули, выстрелянные из обрезка. Он первым разработал методику использования следов кернения с целью идентификации при установлении взаимной принадлежности пули к гильзе. Сергей Николаевич также первым предложил использовать для практики прокатки пули желатинную массу фотопленки с целью получения отображения следов от нарезок ствола огнестрельного оружия в виде разворачивания круга пули в прямую линию. Вместе с сотрудником секции идентификации Одесского КНСЭ В.А. Сомовым Сергей Николаевич сконструировал аппарат для прокатки пуль, что намного упростило проведение идентификационных исследований [1, с. 340—341].

Результаты своих исследований С.Н. Матвеев изложил в написанной им докторской диссертации на тему «Судебное исследование огнестрельного оружия», рукопись которой была направлена в 1936 году в Москву. Однако к защите докторской диссертации ученый так и не был допущен.

Заметим, что доценту В.А. Комахе удалось обнаружить эту рукопись в одном из научных учреждений г. Москвы. К большому сожалению, его попытка ознакомиться с содержанием работы ученого-земляка успеха не имела, так как администрация учреждения отказала, заявив, что знакомиться с содержанием рукописи «...имеют право только граждане России»!? [6, с. 57].

Стоит согласиться с предположением В.А. Комахи, что главной причиной недопуска к защите докторской диссертации профессора С.Н. Матвеева стала начавшаяся в СССР в середине 30-х годов кампания по борьбе с так называемыми «контрреволюционерами и фашистскими сторонниками». К этому времени власти и некоторые представители научных кругов стали обвинять профессора С.Н. Матвеева в «преклонении перед западной наукой», так как он опубликовал несколько своих статей в немецких научных журналах. Травля ученого продолжалась не только в научных кругах, но и в периодической печати. Все это сказалось на его здоровье. 25 августа 1937 года сердце Сергея Николаевича Матвеева перестало биться. Ему было всего 56 лет. Похоронили ученого-криминалиста в Одессе, где он прожил всю свою сознательную жизнь.

Список использованной литературы

1. Комаха В.О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України : за матер. перших двох етапів стан. і розв. Одес. наук.-дослід. ін-ту суд. експертиз, 1914—1941 рр. / В.О. Комаха. — Одеса : Юрид л-ра, 2002. — 512 с.
2. Краткий очерк деятельности кабинетов научно-судебной экспертизы в 1914 году // Журнал Министерства юстиции. — 1915. — № 6. — С. 311.
3. Криміналістичні реєстраційно-довідкові й судово-експертні установи Російської імперії (1889—1917 рр.) : у 2-х кн. / [Вербенський М.Г., Гирько С.І., Проценко Т.О. та ін.]. — К. — Харків, 2013. — Кн. 2. — 602 с.
4. Макаренко Н.П. Техника расследования преступлений : практ. руков. для судеб. работ / Н.П. Макаренко. — Харьков : Юрид. изд-во «Н.К.Ю. У.С.С.Р.», 1925. — 156 с.
5. Матвеев С.Н. Научные основания идентификации личности по пальцевым отпечаткам / С.Н. Матвеев // Архив криминологии и суд. медицины. — Харьков, 1926. — Т. 1.
6. Миронов А.И. Возникновение и развитие криминалистических подразделений органов внутренних дел : учеб. пособ. / А.И. Миронов. — М. : Академия МВД СССР, 1979. — 64 с.
7. Комаха В.О. Матвеев Сергій Миколайович — один із фундаторів української й світової судово-балістичної експертизи / В.О. Комаха // Юридические записки. — 2014. — № 4/5. — С. 56—65.
8. Комаха В.А. С.Н. Матвеев и его роль в развитии судебной баллистики и баллистической экспертизы / В.А. Комаха // Криминалистика и судебная экспертиза. — 2004. — Вып. 52. — С. 9—12.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті повинні мати такі структурні елементи:

- актуальність обраної тематики; постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання обраної проблематики і на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше питань загальної проблематики, котрим присвячено статтю;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки проведеного дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

2. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, характеризуватися високим науковим і навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними під час оформлення статей вимог міждержавних і державних стандартів (**ДСТУ ГОСТ 7.1:2006** «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ГОСТ 7.5-88, ДСТУ 3582-97, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78) і постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

У бібліографічному описі слід обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок (у разі посилання на статтю, надруковану у збірнику, вказувати номери сторінок, на яких її надруковано)¹.

3. Використані в тексті джерела нумеруються у послідовності посилання на них. Під одним номером у списку використаних джерел наводиться опис лише одного джерела. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад: « [1] ». Номер посилання має відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне джерело кілька разів слід обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад: « [7, с. 235] ».

4. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися; автори — кандидати наук надають одну рецензію, доктори наук надають статтю без рецензій.

5. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом(-ами) автора(-ів) і на електронному носії в форматі doc. (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings), кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Весь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі. Ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

5.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належ-

¹ Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримувати набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. — № 3. — С. 9—13). — Прим. ред.

ною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселей / дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

5.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопaperі мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 5.1.

5.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

5.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

5.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований у MS Word, або за допомогою інших програм.

5.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

5.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не слід розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

6. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських і російських текстів — кутові («...»).

7. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 і не більш як 12 сторінок тексту формату А4 (1700—1800 знаків на сторінці).

8. До авторського оригіналу статті додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (близько 50 слів) трьома мовами (українською, російською, англійською) та 4—5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора(-ів); повну назву установи, в якій працює автор(-и), та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел. Також до статті автори додають **реферат (резюме) англійською мовою** обсягом 1,5—2 стор.

9. Разом з матеріалами до редакції автори надають копію акта експертної комісії установи щодо можливості відкритої публікації статті (відсутності у ній відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію).

10. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

11. Авторі опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей, точність та правильність викладення резюме (анотації) англійською мовою.

12. Редакція вносить без попереднього узгодження з автором(-ами) запропоновані редактором зміни та скорочення, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо.

13. У разі недодержання автором(-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

14. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (26), 2016

Свідоцтво про державну реєстрацію, видане Державною реєстраційною службою України,
від 09.02.2011, серія АА № 421285

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на
«Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ПК «Типографія від «А» до «Я»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Редактор А.В. Джулай
Коректор І.О. Пашкевич
Комп'ютерна верстка С.М. Гавриляк

Підп. до друку 15.12.2016. Формат 70x100/16
Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 15,6. Фіз. друк. арк – 12
Тираж 310 пр. Зам. № 78.

Віддруковано на ПК «Типографія від «А» до «Я»
02660, м. Київ, вул. Колекторна, 38/40, тел./факс 562-37-03
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03680, Україна
тел.: (044) 374-34-23, факс: (044) 405-74-69
dndekc@mvs.gov.ua <http://dndekc.mvs.gov.ua>